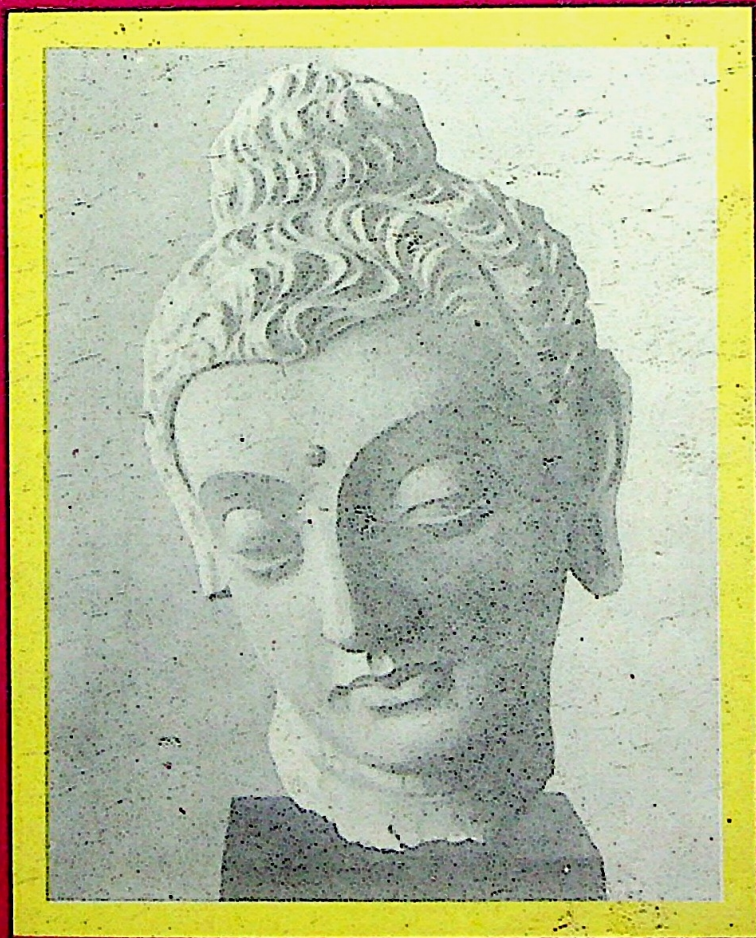

भगवतो बुद्धस्यानुसन्धानपरकं विशदजीवनवृत्तम्

महाबुद्धवत्थु

(महाबुद्धवस्तु)

(पञ्चमो भागः)

डॉ. भरतसिंह उपाध्यायः

SNO-27

दिल्ली संस्कृत अकादमी दिल्ली सरकार द्वारा
संस्कृत काव्यालि प्रतियोगिया मे
वि.सं. १९८६ पुरस्कार स्वरूप भेंट

THE STATE OF NEW YORK
IN SENATE
JANUARY 1, 1907.

महाबुद्धवत्सु
(संस्कृत भाषा)

महाबुद्धवत्सु

संस्कृत भाषा

संस्कृत भाषा

महाबुद्धवत्थु (पञ्चमो भागो)

उपज्झायेन भरतसीहेन कतं
लिखितो

पकासको
दिल्ली-संस्कृत-अकादमी
दिल्ली

पकासको : सचिवो
दिल्ली सक्कत अकादमी
(राष्ट्रीय राजधानी दिल्ली सरकार)
दिल्ली-११००५४

पठमं संखरणं—१९९४तमे किट्टिये संवच्छे

सब्बे अधिकारा पकासकाधीना

मुल्लं : १००.०० रुप्पकानि

मुद्रको : अमर प्रिंटिंग प्रेस
विजय नगर, दिल्ली-११०००९ दूरभाष : ७२५२३६२

महाबुद्धवस्तु (पञ्चमो भागः)

उपाध्यायेन भरतसिंहेन

लिखितः

प्रकाशक :

दिल्ली-संस्कृत-अकादमी

दिल्ली

प्रकाशक : सचिवः
दिल्ली संस्कृत अकादमी
(राष्ट्रीय राजधानी दिल्ली सरकार)
दिल्ली-११००५४

प्रथम संस्करणम्—१९९४तमे ख्रिष्टीये संवत्सरे

सर्वेऽधिकारा प्रकाशकाधीनाः

मूल्यं : १००.०० रुप्यकानि

मुद्रक : अमर प्रिंटिंग प्रेस
विजय नगर, दिल्ली-११०००९ दूरभाषः ७२५२३६२

महाबुद्धवत्थु

नाम

तस्स भगवतो अरहतो सम्मा सम्बुद्धस्स

पालिसक्कतगन्थेसु अज्जनिदानेसु च निस्सितं

उपद्झायेन भरत सीहेन कतं

पञ्चमो भागो

पुस्तकालय

संस्कृत विभाग

संस्कृत विभाग

संस्कृत विभाग

संस्कृत विभाग

संस्कृत विभाग

संस्कृत विभाग

संस्कृत विभाग

संस्कृत विभाग

प्रकाशकीयम्

अयि देववाणीवीणावादननिरताः भारतीय संस्कृतेः समुपासकाः ! तत्र भवतां भवतीनाञ्च करकमलेषु महापण्डितवर्यैः स्व० डा० भरतसिंहोपाध्याय महोदयैर्लिखितस्य महाबुद्धवत्थु (महाबुद्धवस्तु) इत्याख्यस्य महाग्रन्थस्य पञ्चमभागं समर्पयन्नतितरांमुह्यावहामि ।

भागेऽस्मिन् भगवतो बुद्धस्य विविधानां यात्राणां परनिर्वाणस्य तत्सम्बन्धि वृत्तानां च विवेचनं वर्तते ।

ग्रन्थस्य प्रकाशने महामहिमशालिनामुपराज्यपालानां माननीयानां श्रीमतां मुख्यमन्त्रिवर्याणां श्रीमतां मदनलालखुराना महोदयानां तथान्येषां संस्कृत-अकादमी सदस्यानां डा० मधुसूदन मिश्राणामकादमीकर्मकाराणाममरप्रिंटिङ्ग प्रेसाध्यक्षानां श्रीमतां हीरालाल महोदयानां तथान्येषां महानुभावानां सहयोगः स्नेहः प्रेरणा च प्रशंसनीया । तान्सर्वान् प्रति कृतज्ञतां प्रकटयामि, प्रकाशनेऽस्मिन् यदि केचिद्दोषाः दृष्टपथमायान्ति तर्हि क्षम्यतामेष जनः विदुषाञ्चरणचञ्चरीकः ।

श्रीकृष्ण सेमवालः

सचिवः ।

सप्तमपरिच्छेदस्य

संस्कृतमाश्रित्य कथासंक्षेपः । भगवतो बुद्धस्य महापरिनिर्वाणम्

एकोनाशीतिवर्षदेशीयो भगवान् बुद्धो बोधिप्राप्तेश्चत्वारिंशं वर्षं श्रावस्त्यां व्यतीत्य राजगृहं प्राप्तः । तदा मृतस्य मगधराज बिम्बिसारस्य सप्त वर्षाणि गतान्यासन् । गृध्रकूटपर्वते निवसतस्तस्य सकाशं नवेन राज्ञाजातशत्रुणा मगधामात्यः प्रेषितो लिच्छविगणराज्यं प्रतिग्रहीतुकामेन । भगवता तस्य विचारो नाभिनन्दितः स चामात्यमुखेन ज्ञापितोऽपि ।

तदन्तरं महान्तं भिक्षुसंघं समाहूय भगवता तत्रान्त्यं धर्मदेशनं कृतम् । ततः परं स आनन्देन भिक्षुसंघेन च सह नालन्दाराजगृहमध्यवर्ति किमप्याम्रयष्टिवनं नामोद्यानं प्राप्तः, ततश्च नालन्दां । तत्रापि कंचिदेव कालं स्थित्वा भगवान् पाटलिग्रामं समागतः यः कालान्तरे पाटलिपुत्रेति समाख्यया ज्ञायते स्म । तत्र खलु भिक्षूणामागन्तुकानां राजपुरुषाणां कृते भवनमेकं मापतमासीत् । तत्रैव सायं काले भगवान् पात्रचीवरमादाय भिक्षुसंघेन सार्द्धं गतः । धर्मोपदेशान्तरं रात्रौ स सुष्वाप । गमनात्पूर्वं भगवानुवाच कालेन पाटलिपुत्रमग्रनगरं भविष्यतीति । ततः परस्मिन् दिने गंगानदीमुत्तीर्य भगवान् कोटिग्रामं गतो यः खलु कालान्तरे श्वेतपुरमिति ख्यातम् । गंगानद्यां धनुष्कोटिसदृशद्वीपस्यापरपारे स्थितत्वात् कोटिग्राम इति नाम ज्ञायते । तत्समीप एव तदा किञ्चिन्महानगरमासीद्यदिदानीं 'महनार' इति कथ्यते । तन्नगरं महाप्रणादेन राज्ञा संबद्धं प्रतिभाति । कोटिग्रामे नातिचिरं स्थित्वा बुद्धो नादिकां गतः । अयं वृज्जीनां ग्रामो वैशालीतो नातिदूरे स्थितः । सदानीरा नद्या नातिदूरे स्थितत्वान्नम नादिका सुष्ठु प्रतिभाति । अयमेव ग्रामः सम्प्रति लाल (= नादिका) गंज इति नाम्ना ज्ञायते । तत्रैकमिष्टकामयं भवनं गिजकावसथ इतिनामधेयमासीत् । अयमेव कालेन महाविहारः संजातः ।

नादिकां परित्यज्य भगवान् वैशालीं प्राप्तः, अम्बपालिवने च स्थितः । इदानीं तत्स्थानम्बाराचौक इति कथ्यते । तत्रैव वैशालीवासे भगवान् तिष्ठति स्म ।

भगवत आगमनं श्रुत्वाम्बपाली तत्र गता भगवन्तं च भोजनाय निमंत्रयामास ।
निमंत्रणं स्वीकृत्य भगवान् परस्मिन् दिने सभिक्षुसंघो भोजनमपि कृतवान्
अम्बपाल्या प्रदत्तां वाटिकामपि स्वीचकार ।

ततो नातिदूरे स्थितं बेलुवग्रामं गतो भगवान् वर्षतुं निनाय, अन्ये
भिक्षवो वैशाल्यां स्थिताः । तत्र किल भगवान् रुग्णो जातः, स्वसिद्धिबलेन च
नीरोगोऽपि जातः । ततः परं भगवान् वैशालीं प्रत्यागतस्तेषु तेषु चैत्येषु कालं
निनाय । तत्र चापाले चैत्ये स्थितो भगवान् माघपौर्णमास्यां विज्ञापितवानानन्दाय
मासत्रयानन्तरं महापरिनिर्वाणं लप्स्य इति । तच्छ्रुत्वानन्दो रुरोद किल ।

ततो भगवान् कूटागारशालायां सर्वान् भिक्षून् संनिपात्य धर्मोपदेशं
कृतवान् चत्वारि सत्यानि, आष्टांगिकमार्गाञ् चाधिकृत्य । तस्मिन्नेव प्रसंगे स
भिक्षूनज्ञापयदचिरमेव तथागतस्य परिनिर्वाणं भविष्यतीति ।

वैशालीतो निष्क्रमण कालेऽपि नगरद्वारे स्थितो वैशाली नगराभिमुखो
भूत्वा स आनन्दमेवमाह इदमन्त्यं वैशालीदर्शनं तथागतस्य भविष्यतीति । अतः
परं वर्षत्रयानन्तरमेव वैशाली राजानो नष्टा इतीतिहासेन ज्ञायते ।

ततः परं भगवान् बहुषु स्थानेषु गतः, यथा भण्डग्रामं, हस्तिग्रामं,
अम्बग्रामं, जम्बुग्रामं भोगनगरं च । अन्ततो भगवान् पावानगरं प्राप्तः । तत्र चुन्दो
नाम कोऽपि कर्मकारपुत्रः स्वर्णकारपुत्रो वा भगवतो भक्त आसीत् । तत्रत्यं बुद्धस्य
भोजनमधिकृत्य कापि कथा बहुविवादास्पदं विद्यते ।

श्रूयते, तत्र बहुविधासु भोजनसामग्रीषु किमपि, 'सूकरमद्व' प्रणीतं
भोजनं भगवते बुद्धाय परिवेशितम्, अन्यच्चान्येभ्यो भिक्षुभ्यः । तेन भगवत उदरे
महती व्यथा समुत्पन्ना रक्तमलावहा ।

भ्रमवशादज्ञानाच्च तच्छूकरमांसत्वेन गृह्यते, प्राचीनत्रिपिटकामातृकासु
शूकरशब्दप्रयोगात् । शूकरशब्दे तूकारो भ्रमवशादागतः । तस्मिन् प्रदेशे
सक्करकन्देत्याख्यः शर्करासु भूमिषु जातः कन्दविशेषोऽद्यापि बहुलतया प्राप्यते ।
तच्चूर्णप्रणीतं भोजनं सुस्वाद्वपि गुरुपाकं भवति न सहजतया परिणमति स्वस्थेषु

मनुष्येष्वपि, किं पुनरशीतिवर्षदेशीयमहात्मबुद्धे । स एव शर्कराकन्दचूर्ण-
प्रणीतभोजनविशेषो बुद्धस्योदरे बाधां जनयामास प्राणांश्च जहार । साम्प्रतिकी
किंवदन्ती च तमेव भावं द्रढयति, लेखप्रमादश्च निर्मूल एव ।

अस्यामेवातिरुग्णावस्थायां भगवान् किल कुशिनगरं गन्तुकामोऽभूत् ।
पावातः कुशिनगरं खलु त्रिगावुत्तमात्रदूरं, तथापि भगवान् न गन्तुं पारयति स्म ।
अतः स पञ्चविंशतिषु स्थानेषु विरम्य कुशिनगरं सायंकाले प्राप्तवान् । ततः स
कुशिनगरे स्थितं मल्लानां शालवनं गतः । तस्याज्ञया चानन्दः शालवृक्षयोर्मध्ये
तस्य शय्यां पर्यकल्पत, उत्तरदिशायां शिरः कृत्वा । श्रूयते तस्यां सन्ध्यायां सर्वे
वृक्षा अकालपुष्पाः संजाताः, भगवन्तं पुष्पैः पूजितुकामा इव । भगवन्तमचिरमेव
महापरिनिर्वाणं लप्स्यमानं विज्ञाय तदानन्दो साश्रुप्रवाहं रुरोद । भगवान् तं
न्यवारयत् साशीर्वचनं 'कृतपुण्योऽसि, आनन्द, क्षिप्रं भविष्यस्यनाश्रव
इत्युक्त्वा ।'

तानि तानि दिव्यानि महानगराणि विहाय भगवान् कुशिनगरस्य शाल-
वने निर्वाणं लब्धुकाम इत्यानन्दस्य शंकां निवारयन् स दिव्यदृष्ट्या व्यज्ञपयदिदं
किल पुरा महासुदर्शनस्य नाम राज्ञः कुशावती नामधेया राजधानी बभूवेति ।

क्रमेण सायंकालोऽतिक्रान्तः प्रसन्नचन्द्रा रात्रिः समागता । वैशाख
मासस्य पूर्णिमा खलु सा । श्रुतवृत्तान्ता मल्ला नागरा ग्रामवासिनश्चसमागताः ।
निशीथे खलु सुभद्रो नाम भिक्षुरागतः । स एव भगवतोऽन्त्यः शिष्यः किल,
निर्वाणानन्तरं किमप्यवाच्यमुक्तवान् येन खेदोऽजायत भिक्षूणाम् ।

निशीथे व्यतीते क्षीणभूयिष्ठायां क्षपायां भिक्षुसंघं संबोधयन्, धर्मविषये
नेदानीं कस्यचित्काचिद्विचिकित्सेति सन्तुष्टमना भगवान् कालधर्ममुपेयिवान्,
निर्वाणं च प्राप्तवान् ।

प्रातःकाले ज्येष्ठकृष्ण प्रतिपदि स्थविरस्यानुरुद्धस्याज्ञयानन्द सर्वान्
व्यज्ञापयद् भगवान् निर्वाणं लब्धवानिति । प्रवृत्तिं श्रुत्वा रुदन्तः परिदेवयन्तो
नागराः समागताः । तैलद्रोण्यां स्थापितस्य तस्य शरीरस्य सप्तदिनानि पूजार्चनाद

बभूव । यदा तस्य शरीरं चितायामारोपितं नाग्निः शशाक प्रज्वलितुम् । तदानुरुद्धेनोक्तं महाकाश्यपस्यागमनानन्तरमेव चिता प्रज्वलिष्यतीति ।

महाकाश्यपस्तु कुशिनगरे नाभूत्तदा । स एव पुत्रभूतो भगवतः । भगवतो महापरिनिर्वाणप्रवृत्तिं लब्ध्वैव स भिक्षुसंघेन सह कुशिनगरं प्रति चलितः । आगत्य च सप्रदक्षिणं भगवतो पादौ ववन्दे । एवं कृते स्वयमेव चिताप्रज्वलिता महापरिनिर्वाणतः सप्तमे दिवसे भगवतः शरीरमग्निसंस्कारेण पावितम् ।

अथ भगवतो दग्धशीरभागमधिकृत्य जनेषु विवादः समुत्पन्नः । भगवतो निकटतो दूरतो वा संवन्धिनः तस्या चिताभस्म प्रति स्वाधिपत्यं निवेदयामासुः । तत्र कुशिनगरे कश्चिद्द्रोणो नाम ब्राह्मणः तस्य चिताभस्मनामष्टभागान् कृत्वा तस्य समाधानमकरोत् । यदा नवमः कश्चित्पिप्पलिकाननवासिजनसमुदायोऽपि भस्म ययाचे तदा तस्यांगार एव प्राप्योऽभूद् द्रोणो ब्राह्मणोऽपि चिताभस्मभाजनभूतं कुम्भं गृहीतवान् । एवं तत्र तत्र दश स्तूपाः स्थापिताः ।

निर्वाणादनन्तरं चत्वारिंशे दिने सर्वे भिक्षवो राजगृहे संनिपतिताः । तत्र अजातशत्रुणा संस्थापिताद् धातुनिधानाद् दन्तादि धातवस्तेषु तेषु स्थानेषु प्रेषिता चैत्यानि च कारितानि ।

अनन्तरं महाकाश्यपप्रमुखा आनन्देन सहिताः पञ्चशतानि भिक्षवो राजगृहे वेभारपर्वतस्य उत्तरपार्श्वे सप्तपर्णीगुहायां भगवतो वचनानि संग्रहीतुमारेभरे । संग्रहकार्यं सप्तभिर्मासैः समाप्तिं गतम् । तदेव त्रिपिटकनाम्ना सम्प्रति ज्ञायते ।

इति विज्ञापयति

मिश्रोपाह्वो मधुसूदनशर्मा

सप्तमो परिच्छेदो

परिनिब्बान संवच्छरं महापरिनीब्बाणञ्च

मातिका

बोधितो पञ्चचत्ताकीसतिमं (चतुचत्तलीसतिमं ?) वस्सावासं सावत्थियं जोतवनारामे वसित्वा बुद्धो भागवां ततो राजगहं आगच्छि—एत्थ सो गिज्झकूटे पव्वते विहरति—इदं तस्स जीवितस्स पच्छिमं वस्सं, यदिदं परिनिब्बान संवच्छरं'ति आजातसत्तु वज्जी अभियातु कामो होति—सकं महामत्तं वस्सकारं ब्राह्मणं एतं आरब्ध भगवतो बुद्धस्स मत्तं जानितु तस्स सकासे पेसेसि—भगवा तस्स अधिष्ठायं सुत्वा न तेन सद्धिं सल्लपति, अपि च आनन्दं आमन्तेत्वा तं वज्जीनं सत्तअपरिहानिये धम्मे आरब्ध पञ्च पुच्छति—आनन्दो तस्स विज्जापेति वज्जी एतेसु धम्मेसु सुप्पतिट्ठिता'ति—भगवा वदति “बुद्धि येव आनन्द, वज्जीनं पाटिकङ्का, नो परिहानी'ति—वस्सकारो ब्राह्मणो भगवन्तं अभिवादेत्वा गच्छति—भगवा भिक्खून् सत्त अपरिहानिये धम्मे देसेति—सारिपुत्तस्य सीहनादो ? गिज्झकूट पव्वता सहसङ्खे भगवा अम्बलट्टिकं पक्कमति तत्थ एकरत्तिवासं उपगच्छति—ततो नालन्दं उपसङ्कमति नालन्दायं थोकं विरमित्वा ततो पाटलिगामं पक्कमति—पाटलिगामिकेहि उपासकेहि पत्थितो भगवा तेसं अचिरकारिते आवसथागारे एक रत्तिवासं उपगच्छि ते च सीलं धम्मं देसेसि—पाटलिगामा भगवा कोटिगामं गच्छति—एत्थ सो भिक्खू वदति, “चतुन्नं, भिक्खवे, अरियसच्चानं अननुबोधा अप्पटिवेधा एवमिदं दीघमद्धानं सन्धावितं संसरितं मम चेव तुम्हाकं चा'ति—कोटिगामा भगवा नादिकं गामं अगमासि—तत्थ गिज्झकावसथे विहरति—ततो वेसालिं पक्कमति तत्थ अम्बपालिवने विहरति—अम्बपालिया गणिकाय भत्तं अधिवासेति—वेलुवगामकं उपसङ्कमति तत्थ च सकं पच्छिम वस्सावासं वसति वस्सूपगतस्स भगवतो खरो आवाधो उप्पज्जि, अपि च भगवा तं आवाधं विरियेन पटिप्पणमेत्वा जीवितसङ्खारं अधिङ्गायं विहासि—चापाल चेति ये आयुसङ्खारं ओस्सजति—मारो भगवन्तं उपसङ्कमति पत्थेति च—

“परिनिब्बातु दानि, भन्ते, भगवा”ति महावने कूटागारे सालायं भिक्खू पटिच्च धम्मदेसना—वेसालिया भण्डगामं पक्कमति पच्छिमकं वेसाली दस्सनं—भण्डगामा हत्थिगामं पक्कमति—ततो अम्बगामं—ततो जम्बुगामं—ततो भोगनगरं—भोगनगरे आनन्दे चेतिये विहरति—ततो पक्कमित्वा पाव उपसङ्कमति—तत्थ चुन्दस्य कम्भारपुत्तस्स अम्बवने विहरति—चुन्दस्स कम्भारपुत्तस्स भत्तं अधिवासेति तेन पटि यादितं च सूकरं मद्दवं परिभूञ्जित्वा च लोहितपक्कवन्दिकाय पीळितो होति—तस्समेव अवत्थयं कुसिनारं पक्कमति—अन्तरामगगे किलन्तो पिपासितो भगवा आनन्देन अञ्जतराय नदिकाय आनीतं पानीयं पिबति—पुक्कुसेन मल्लपुत्तेन समागमो—ककुत्थं नदिं उपसङ्कमति—तायं अञ्जोगाहित्वा नहायित्वा तस्सा पानीयं पिबित्वा च पच्चुत्तरित्वा तस्सा पारिमतीरे ठितं अम्बवनं अगमासि—एत्थ भगवा आनन्दं आदिसति कथं तेन चुन्दस्स कम्भार पुत्तस्स विप्पटिसारो पटिविनेतब्बी’ति—ततो परं कुसिनाराय अविदूरे हिरञ्जवतिया नदिया पारिमतीरे ठितं मल्लानं उपवत्तनं नाम सालवनं उपसङ्कमति तत्थ च अतिसयेन किलन्तो अन्तरेन यमक सालानं आनन्देन पञ्जत्ते मञ्चके निपज्जति—आनन्दपुच्छा—भगवा आनन्दं पसंसति तेस्स मङ्गललासिसनं च करोति—भगवतो महापरिब्बाणरत्ति—पठम यामे आनन्दो मल्लेहि भगवन्तं वन्दापेति—मज्झिमयामे सुभदो परिब्बाजको भगवन्तं उपसङ्कमति भगवा च तस्स धम्मं देसेति—रत्तिया पच्छिमयामे भगवा भिक्खुसङ्घं ओवदति तथागतस्स पच्छिमा वाचा—समनन्तरा व परिनिब्बायति—भगवा वेसाख पुण्यमाय रत्तियं पच्छिमे यामे पच्चूस समयं परिनिब्बायि—महाकस्सपत्थेरो भगवतो सरीरस्स अगिगकिच्चं करोति—भगवतो सरीर धातु विभजनं—भगवतो सरीर धातूसु थूपा कारापिता होन्ति ।

महाबुद्धवत्थु

सत्तमो परिच्छेदो

परिनिब्बानसंवच्छरं महापरिनिब्बानञ्च

बोधितो पञ्चचत्तालीसतिमं (चतुचत्तालीसतिमं ?)¹ वस्सं सावत्थियं जेतवने आरामे वसित्वा बुद्धो भगवा जातिया एकनासितिको ततो राजगहं पक्कमि ।² अनुपुब्बेन चारिकं चरन्तो सो राजगहं अनुपाप्पुणि ।

1. 2. 'मालालङ्कारवत्यु' म्हि निहिता मरम्मदेसिया परम्परा एवं सम्मदेव साधुरूपेन च वदति । अपि च पालि-अट्ठकथानं वण्णनानुसारेण भगवा बोधितो एकवीसतिमा वस्सावासा पट्ठाय अभिण्हं पञ्चवीसति वस्सावासे निवद्धवसेन सावत्थियं वसि । तस्मा एतासं अट्ठकथायं मण्णनानुसारेण भगवा पञ्चचत्तालीसतिमं वस्साववासं सावत्थियं वसित्वा ततो राजगहं पक्कमिस्सति, छत्तालीसतिमं च वस्सावासं वेळुवगामके वसिस्सति । 'वंस' जातिकाय 'स्याम' देसिय रचनाय 'जिन काल मालिनिया' पि पायेन पालि साट्ठकथमेव अनुवन्धन्तिया वण्णनाय एतमेव खायति । अपि च एतं नाम भवितुं न सकका, यतो एवं भगवा जातिया एकासीतिवस्स-प्पमाणं आयुं पालेस्सति, मयं च निच्छयाकारेण जानाम सो भगवा जातिया आसीतिको परिनिब्बायी'ति । एतं आरम्भ किञ्चि विवेचनं अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे पि कतं, तत्थ च 'महावंसे' (तत्थि परिच्छेदे) अज्जेसु केसु चि निदानेसु आगतं वण्णनं निस्साय गणनं च कत्वा दस्सितं यं पच्छिमं वस्सावासं भगवा वेळुवगामके वसि सो बोधितो पञ्चचत्तालीसतिमो येव वस्सावासो अहोसी'ति । एतं तच्छं 'सारत्थप्पकासिनियं' सुप्पकासितेन एतेन मतेन पि समत्थितं दत्तहीकतं होति, यदिदं तत्थ वुत्तनयेन वेळुवगामके वस्सावासं भगवा महापरि-निब्बाणा दस मासानि पुब्बे येव उपगच्छती'ति । उत्तरि वेळुवगामके

अथ राजगहं उपनिस्साय भगवा गिज्झकूटे पब्बते विहरति । इदं तस्स जीवितस्स पच्छिमं वस्सं, परिनिब्बानसंवच्छरं'ति । एतस्मिं समये रञ्जो मागधस्स सेनियस्स बिम्बिसारस्स कालङ्कतस्स सत्त वस्सानिवीतिवत्तानि, ततो पट्टाय च अजातसत्तु येव मगधराजा ।^३ अधुना पन भगवति राजगहे वसन्ते राजा अजातसत्तु वज्जी अभियातुकामो होति । कोधपरेतचित्तो सो वदति, “अहं हीमे वज्जी उच्छेज्जामि विनासेस्सामी”ति । तं किस्स हेतु ? अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे दिट्ठमेव मगधरज्जस्स च वज्जिरट्ठस्स च अन्तरे गङ्गा नदी सन्दती'दि । मगधानं गङ्गाय परतो वज्जीहि सिद्धि वणिज्जा पि होति । रञ्जा अजातसत्तूना चेव वेसालिकेहि लिच्छवीहि च गङ्गाय नदियो ओरिमपारिमतीरेषु नावासङ्कमनानि कतानि अहेसुं, एवं च उभिन्नं पि एतेसं जनानं गङ्गाय नावासञ्चरो होति वणिज्जा च पवत्तति । तत्थेव गङ्गाय तीरे एको पट्टनगामो अहोसि योजन मत्तवित्थतो यस्स अड्ढभागो रञ्जो अजातसत्तुनो परिग्गहो अहोसि अड्ढभागो च वज्जीनं । एतस्स पट्टनगामस्स अविदूरे हि पब्बतपादतो महग्घगन्धभण्डं ओतरि । अस्स पब्बतेय्यकस्स महग्घगन्धभण्डस्स सामित्तं आरब्भ हि विवादो जातो । लिच्छविराजानो अजातसत्तुम्हा पुरेतरेमेव आगन्त्वा तं सब्बं महग्घगन्धभण्डं गण्हिषु । तदा कुञ्जित्वा राजा अजातसत्तु लिच्छवी विनासेतुं इच्छति यथावुत्तनयेन च वदति,

भगवतो वस्सावास वण्णनाय पि एतं तच्छं पाकटं भविस्सति । अथ महाथेरेन बुद्धघोसाचरियेन ‘अट्टसालिनियं’ (निदान कथायं) पि सुविसद-तर वसेन वृत्तं भगवतो बोधाधिगमसमयस्स च परिनिब्बान समयस्स चा’ति “उभिन्नं अन्तरे पञ्चचत्ताळीस वस्सानि” होन्ती'ति । तस्मा बोधिनो चतुचत्ताळीमतिमं येव वस्सावासं सावत्थियं जेतवनारामे वसित्वा बुद्धो भगवा ततो राजगहं पक्कमी'ति मञ्जितुं हि साधू'ति पटिभाति ।

3. अजातसत्तुनो सट्ठवस्साभिसित्तस्स बुद्धो भगवा जातिया आसीतिको परिनिब्बायी'ति अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे दिट्ठमेव ।

“अहं ही मे वज्जी उच्छेज्जामि विनासेस्सामी”ति । वज्जीहि सद्धि तस्स कलहविवादुप्पत्ति आरब्ध ‘सुमङ्गलविलासिनियं’ (महापरि-निब्बान सुत्तवण्णनायं) एवं वुत्तं, “गङ्गाय किर एकं पट्टनगामं निस्साय अद्धयोजनं अजातसत्तुनो आणा, अद्धयोजनं लिच्छ-वीनं ।---तत्रापि च पव्वतपादतो महग्घंगन्धभण्डं ओतरति । तं सुत्वा ‘अज्ज यामि स्वे यामी’ति अजातसत्तुनो संविदहन्तरसेव लिच्छविनो समग्गा सम्मोदमाना पुरेतरं गन्त्वा सब्बं गण्हन्ति । अजातसत्तु पच्छा आगन्त्वा तं पवत्ति त्रत्वा कुञ्चित्वा गच्छति । ते पुन संबच्छरे पि तथेव करोन्ति । अथ सो बलवाघात जातो एव चिन्तेसि, “गणेन सद्धि युद्धं नाम भारियं । एको पि मोघप्पहारो नाम नत्थी”ति । एवं चिन्तेत्वा सो कञ्चि कूटोपायं कारेतुं इच्छति येन सो वज्जी अभि भवेय्य पराजेय्या”ति । अपि च किन्नु खो वज्जी पराजेतुं सक्का पि उदाहु नो’ति एतस्मिं विसये अदिस्स मानाकारेन बद्धस्स भगवतो मतं आजानितुं सो सकं महामत्तं कूटनीतिविदुं वस्सकारं नाम ब्राह्मणं तस्स सन्तिकं पेसेसि । भगवा पन रज्जे रज्ज कारणे वा अनपेक्खो अनत्थिकी रज्जेन सच्चवादी सब्वत्थ समो असंसट्ठो च । यदा वस्सकारो ब्राह्मणो गिज्झकूटे पव्वते विहरन्तं तं उपसङ्कमि रज्जो अजातसत्तुनो अधिप्पायं मनोरथं च तस्स पटि वेदेसि, तदा भगवा तेन सद्धि सत्त्वपितुं पि न इच्छन्तो तस्स सम्मुखी-भावं चापि व ददन्तो अत्तनो पिट्ठितो ठितं वीजयमानं आनन्दमेव एवं आमन्तेसि, “किन्ति ते, आनन्द सुतं वज्जी अभिण्हं सन्निपाता सन्निपातबहुला ---समग्गा सन्निपतन्ति समग्गा वृद्धन्ति समग्ग। वज्जिकरणीयानि करोन्ति ---अप्पञ्जत्तं न पञ्जापेन्ति, पञ्जत्तं न समुच्छिन्दति --- ये ते वज्जीनं वज्जिमहल्लका ते सक्करोन्ति-----या ता कुलित्थियो कुलकुमारियो ता न आकस्स पसय्ह वासेन्ति-----यानि तानि वज्जीनं वज्जिचेतियानि अब्भन्तराणि चेव बाहिराणि च तानि सक्करोन्ति-----गरुक्करोन्ति मानेन्ति पूजेन्ति वज्जीनं अरहन्तेसु धम्मिका रक्खावरण गुत्ति सुसंविहिता, किन्ति

अनागता च अरहन्तो विजितं आगच्छेयुं आगता च अरहन्तो विजिते फासु विहरेयुं'ति । आनन्दो भगवतो पटिस्सुणाति वज्जीनं एकमेके एते सब्बे धम्मा गुणा सन्ति, एतेसं अनुसारेण ते वत्तन्ति समाचरन्ति एतेसं विपरीतं समाचरणं च न समाचरन्ती'ति । “याव-कीवञ्च, आनन्द, वज्जी अभिण्हं सन्निपाता सन्निपातबहुला भविस्सन्तिअनागता च अरहन्तो आगच्छेयुं आगता च अरहन्तो विजिते फासु विहरेयुं'ति, बुद्धि येव, आनन्द, वज्जीनं पाटिकल्ला नो परिहानी'ति । एवं इमं सल्लापं आनन्देन सद्धि कत्वा ततो परं भगवा वस्सकारस्स ब्राह्मणस्स सम्मुखीभावं अदासि । तत्रापि पन सो तं न किञ्चि नवीनं वत्वा भूत पुब्बं वज्जीहि येव सद्धि पवत्तितं अत्तनो कथासल्लापं उदाहरित्वा एवमाह, “एकमिदाहं, ब्राह्मण, समयं वेसालियं विहरामि सारन्ददे चेतिये । तत्राहं वज्जीनं इमे सत्त अपरिहानिये धम्मे देसेसि⁴ । यावकीवञ्च, ब्राह्मण, इमे सत्त अपरिहानिया धम्मा वज्जीसु ठस्सन्ति, इमेसु च सत्तसु अपरिहानियेसु धम्मेसु वज्जी सन्दिस्सिस्सन्ति, बुद्धि येव, ब्राह्मण, वज्जीनं पाटिकल्ला नो परिहानी'ति । एवं वत्वा भगवा तुण्ही अहोसि । वज्जीनं हिता-नुकम्पापूरितं इमं बुद्धवचनं सुत्वा पि सो कूटनीतिकुसलो उपलासको ब्राह्मणो मगधमहामत्तो भगवतो भासितं अभिनन्दि येव, अब्भनु-मोदि येव —“एकमेकेन पि, भो गोतम, अपरिहानियेन धम्मेन सम-न्नागतानं वज्जीनं बुद्धि येव पाटिकल्ला, नो परिहानि, को पन वादो सत्तहि अपरिहानियेहि धम्मेही'ति । ततो परं सो गमनाय अनुमतिं याचि “हन्द च दानि मयं, भो गोतम, गच्छाम, बहुकिच्चा मयं बहु-करणीया'ति । “यस्स दानि त्वं, ब्राह्मण, कालं मञ्जसी'ति ।

4. इमे सत्त अपरिहानिया धम्मा भगवता वज्जी पटिच्च पुब्बे देसिता उपरि आनन्देन सद्धि तस्स कथासल्लापे “वज्जी अभिण्हं सन्निपाता सन्निपात बहुला'ति एवमादिना आगता येव ।

अचिरपक्वन्ते पन वस्सकारे ब्राह्मणे भगवा आनन्दं आणापेसि,
 “आनन्द ! यावतिका भिक्खू राजगहं उपनिस्साय विहरन्ति ते सब्बे
 उपट्टानसालायं सन्निपातेही”ति । “एवं, भन्ते”ति भगवतो पटिस्सु-
 त्वा आनन्दो गतो तेन च भगवतो आणानुसारेण भिक्खुसङ्घो उप-
 ट्टानसालायं सन्निपातितो । ततो परं भगवन्तं उपसङ्कमिन्वा आनन्द
 तस्स विञ्चापेसि, “सन्निपतितो, भन्ते, भिक्खुसङ्घो । यस्स दानि
 भगवा कालं मञ्जती”ति । भगवा उपट्टानसालं उपसङ्कमि भिक्खू
 पटिच्च च अनेकपरियायेहि अपरिहानिये धम्मं देसेसि । सो ते सत्त
 अपरिहानिये धम्मं पि अनुसासि, छ अपरिहानिये धम्मं चापि । सो
 ते आह, “यावकीवञ्च, भिक्खवे, भिक्खू समग्गा सन्निपतिस्सन्ति,
 समग्गा बुद्धिस्सन्ति, समग्गा सङ्घकरणोयानि करिस्सन्ति बुद्धि येव
 भिक्खवे, भिक्खूनं पाटिकङ्का नो परिहानि । यावकीवञ्च, भिक्खवे,
 भिक्खू अप्पञ्जत्तं न पञ्जपेस्सन्ति, पञ्जत्तं न समुच्छिन्दिस्सन्ति,
 यथापञ्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तिस्सन्ति, बुद्धि येव नो
 परिहानि । ... यावकीवञ्च, भिक्खवे, भिक्खू उप्पन्नाय तण्हाय
 पो नो भविक्काय न वसं गच्छिस्सन्ति नो परिहानि । यावकी-
 वञ्च, भिक्खवे, भिक्खू आरञ्जकेसु सेनासनेसु सापेक्खा भवि-
 स्सन्ति नो परिहानि । यावकीवञ्च, भिक्खवे, भिक्खू न
 निहारामा भविस्सन्ति न सङ्गणिकारामा भविस्सन्ति न
 पापिच्छा भविस्सन्ति, न पापिकानं इच्छानं वसं गता नो परि-
 हानि । न पापमिक्का भविस्सन्ति, न पापसहाया, न पापसम्प-
 वङ्का नो परिहानि । यावकीवञ्च, भिक्खवे, भिक्खू सति
 सम्बोज्झङ्गं भविस्सन्ति उपेक्खा सम्बोज्झङ्गं भविस्सन्ति
 अनिच्च सञ्जं भावेस्सन्ति विरागसञ्जं भविस्सन्ति, निरोध
 सञ्जं भाविस्सन्ति नो परिहानी”ति ।

राजगहं उपनिस्साय गिज्झकूटे पव्वते यथिच्छित्तं विहरित्वा बुद्धो
 भगवा ततो पक्वमितुकामो आनन्दं एवं आमन्तेसि, “आयामानन्द,

येन अम्बलट्टिका तेनुपसङ्कमिस्सामा'ति ।" एवं भन्ते",ति आनन्दो पच्चस्सोसि, भगवा च सहसङ्घो अम्बलट्टिकं पक्कमि । अम्बलट्टिका नाम रञ्जो विम्बिसारस्स उय्यानं अन्तरा च राजगहं अन्तरा च नालन्दं ठितं । तं आरब्ध 'सुमङ्गल विलासिनियं' (ब्रह्मजाल सुत्त वण्ण नायं) एवं वुत्तं "अम्बलट्टिका'ति रञ्जो उय्यानं । तस्स किर द्वार समीपे तरुणो अम्बरुक्खो अत्थि । तं अम्बलट्टिका'ति वदन्ति तस्स अविदूरे भवत्ता उय्यानं पि अम्बलट्टिका त्वेव सङ्गं गतं । छायुदक-सम्पन्नं तं पाकारपरिक्खित्तं सुयोजितद्वारं मञ्जुसा विय सुगुत्तं"ति । अम्बलट्टिकं अनुप्पत्वा भगवा तत्थ राजागारके नाम रञ्जो विम्बिसारस्स कीलनत्थं कारिते मनोरमे चित्तक्रम्मपटिमण्डिते अगारे एक-रत्तिवासं उपगच्छि । एत्थ भगवा भिक्खू पटिच्च सीलं, समाधिं पञ्चं च बहुलं समुक्कंसेसि ।

अम्बलट्टिकायं एक रत्तिवासं उपगन्त्वा पुनर्दिवसं भगवा आनन्दं आमन्तेसि, "आयामानन्द, येन नालन्दा तेनुपसङ्कमिस्सामा'ति । "एवं, भन्ते"ति पटिस्सुत्वा आनन्दो भगवन्तं अनुबन्धति । भगवा भिक्खुसङ्घेन सद्धिं नालन्दं पक्कमति ।

नालन्दा पन राजगहतो योजन मत्त दूरे येव अहोसि । नालन्दं उपसङ्कमित्वा भगवा तत्थ पावारिकम्बवने विहासि । पावारिकम्बवनं नाम नालन्दा वासिनो पावारिकस्स नाम दुस्सवाणिजस्स सेट्ठिनो अम्बवनं अहोसि यं तेन पुब्बे बुद्धे भगवति अभिप्पसन्नेन बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दिन्नं अहू'ति ।

नालन्दायं एतस्मिं समये भगवति विहरन्ते सारिपुत्तत्थेरो 'महा-परिनिब्बाण सुत्त' वण्णनानुसारेण ब्रूद्धं भगवन्तं पटिच्च अत्तनो गम्भीरं पसादं एवं पात्वाकासि, "एवं पसन्नो अहं, भन्ते, भगवति, न चाहु न च भविस्सति, न चेतर्हि विज्जति अञ्जो समणो वा ब्राह्मणो वा भगवता भिय्योभिञ्जतरो यदिदं सम्बोधियं"ति । भगवा

तस्स कथनं अञ्जानमेव मञ्जन्तो तं एवं ताळेसि, “उळारा खो ते अयं, सारिपुत्त, आसभी वाचा भासिता, सीहनादो नदितो..... किं ते, सारिपुत्त, ये ते अहेसुं अतीतमद्धानं सम्मा सम्बुद्धा सव्वे ते विदिताअहं एतरहि सम्मा सम्बुद्धो विदितो”ति । सारिपुत्तत्थे रेन सद्धि भगवतो अयं कथा सल्लापो एतस्मिञ्चेव समये नालन्दायं पवत्ती”ति इतिहासिक तच्छ वसेन सक्कं होतु नारहति, यतो अञ्जसं पालि निदानानं अनुसारेण हि सारिपुत्तत्थेरो इतो पुव्वे व परि निव्वुतो’ति । ठानमत्थि ओकासो भाणकानं पमादेन अयं पसङ्गो एत्थ ‘महापरि निब्बान सुत्ते’ अमुस्मिं ठाने ठपितो’ति । अपि च बुद्धघोसा-चरियो एतमेव यथाभूतं मञ्जति एतदत्थाय च सो दस्सेति वेलुवगा-मके सकं पच्छिमं वस्सावासं वसित्वा बुद्धो भगवा ततो पुन एकवारं सावत्थिं पच्चागच्छी’ति । एनं तच्छं मयं उत्तरिं पि यथाठानं वण्ण-यिस्साम ।

अथ नालन्दायं थोकं विरमित्वा बुद्धो भगवा ततो पाटलिगामं पक्कमि । पाटलिगामो हि आयतिं अचिरपरिनिव्वुते भगवति पाटलिपुत्तं’ति समञ्जातं नगरं जातं, अपि च एतस्मिं समये भगवतो परिनिब्बान संवच्छरे सो एको मामो येव अहोसि, तदा च पाटल पुत्तनगरमापनं पवत्तमानमेव होति ।’ पाटलिगामो गङ्गाय नदिया दक्खिणतीरे ठितो अस्स गामस्स उप्पत्ति आरब्ध भदन्ताचरियो धम्मपालत्थेरो परमत्थदोपनियं नाम उदानट्टकथायं एवं वदति, “तस्स किर गामस्स मापन दिवसे गामङ्गणट्टाने द्वे तयो पाटलङ्क रा पठवितो उब्भिज्जित्वा निक्खमिंसु, तेन पाटलिगामो त्वेव वोहरिं सू”ति । कथञ्चि पि, यदा अधुना भगवा पाटलिगामं यं दिवसं अनुप्पत्तो, तमेव दिवसं एतस्मिं गामे एकस्स अतिसयेन मनोरमस्स सस्सिरिकस्स आवसथागारस्स (यदिदं आगन्तुकानं अत्थायकतस्स आवसथगेहस्स) मापनं निट्टानं गतं अहु । तं आवसथागारं बुद्धघोसा चरियो ‘सुमङ्गल विलासिनियं’ (महापरिनिब्बान सुत्त वण्णनायं)

व्याकरोति, “आगन्तुकानं आवसथगेहं”ति, ‘मनोरथ पूरणियं’ च सो वदति, “आवसथो’ ति आवसथागारं” ति । पाटलिगामे ठितं आवसथागारं आरब्ध सो ‘सुमङ्गल विलासिनियं (महापरिनिब्बाण सुत्त वण्णनायं) एवं वदति, “पाटलिगामे किर निच्चकालं द्विन्नं राजूनं सहायका आगन्त्वा कुलानि गेहतो नीहरित्वा मासं पि अद्धमासं पि वसन्ति । ते मनुस्सा निच्चुपदद्दुता एतेसं आगतकाले वसनट्टानं भविस्सती’ ति नगर मज्जे मर्हति सालं कारेत्वा तस्सा एकस्मि पदेसे भण्डपटिसामनट्टानं एकस्मि पदेसे निवासनट्टानं अकंसू”ति । एतमेव वण्णनं विसदतरवसेन वित्थारेन्तो यथावुत्तस्स आवसथागारस्स उप्पत्ति वण्णयन्तो धम्मपालत्थेरो ‘परमत्थदीपनियं’ नाम उदानट्टकथायं “पाटलिगामे किर अजातसत्तुनो लिच्छविराजूनं च मनुस्सा कालेन कालं आगन्त्वा गेसामिके गेहतो नीहरित्वा मासं पि अद्धमासं पि वसन्ति । तेन पाटलिगामवासिनो मनुस्सा निच्चुपदद्दुता होन्ती”ति वत्वा उत्तरि दस्सेति ते पमुखवसेन यथावुत्तानं राजपुरिसानं वसनत्थाय नगरमज्जे एकं महासालं कारेसुं यस्सं न केवलं राजा मच्चानं राज पुरिसानं इस्सरजनानं अत्थाय हि वसनट्टानं अहु’ अपि च यस्स एक पस्से आगन्तुकानं अत्थिक मनुस्सानं, एक पस्से दळिद्धानं कपणमनुस्सानं, एक पस्से गिलनानं चापि वसनट्टानं मापितं अहु’ति । एवं सा महासाला हि वुत्ता आसथागारं’ति ।^५ धम्मपालत्थेरेन यथा वुत्तायं अट्टकथायं वण्णितनयेन तं आवसथागारं कट्टकम्मसुधाकम्म चित्तकम्मादि वसेन सुपरिनिट्ठितं सुसज्जितं देवविमानं विय अहु,

-
5. अन्हेहि पुब्बे पञ्चमे परिच्छेदे दिट्ठं बुद्धकाले जम्बुदीपे तत्थ-तत्थ मागेषु आगन्तुकागारानि होन्ति यत्थ सब्बाहि दिसाहि आगन्त्वा सब्बवण्णानं मनुस्सा सेय्यथीदं खत्तिया पि, ब्राह्मणा पि, वेस्सा पि, सुहा पि तावकालिक वसेन वासं कप्पेन्ती’ ति । आगन्तुकागारानं ओपम्मवसेन निद्देसत्थाय दट्ठब्बं पुब्बे छट्ठे परिच्छेदे भगवतो देसनाविधि वण्णनायं अपम्मकथापकरणं पि ।

तस्स च मापननिट्ठापनदिवसे येव यदा पाटलिगामिया मनुस्सा सन्नपतित्वा 'केन खो पठमं परिभुत्तं इदं आसथागारं अम्हाकं दीघरत्तं हिताय सुखाय अस्साति चिन्तयमाना अहेसुं, तदेव ते सुणिंसु, "भगवा किर सम्मा सम्बुद्धो पाटलिगामं अनुप्पत्तो'ति । एतं पवत्ति सुत्वा व ते उप्पन्न पीतिसोमनस्सा 'अम्हेहि गन्त्वा पि भगवा आनेतव्वो सिया, सो सयमेव अम्हाकं वसनट्ठानं सम्पत्तो, अज्ज भगवन्तं आवसथमङ्गलं वदापेस्साम, भगवन्तं इध वसापेत्वा पठमं परिभुज्जापेस्साम तस्स च धम्मदेस्सनं सोस्सामा'ति निच्छयं कत्वा भगवन्तं उपसङ्कमिंसु एवं च पत्थेसुं, "अधिवासेतु नो, भन्ते, भगवा आवस्सथागारं अनुकम्पं उपादाया"ति । भगवा तुण्ही भावेन तेसं पत्थितं अधिवासेसि ।

सायण्ह समयं भगवा पत्तचीवरमादाय भिक्खुसङ्घेन सद्धि तं आवसथागारं उपसङ्कमि । तत्थ पुरेतरमेव आसनानि पञ्चरत्तानि अहेसुं उदकमणिको पत्तिट्ठापितो अहु, तेलप्पदीपो पि आरोपितो, अहु अञ्जानि चापि परिसाय सुखासनाय पटियादनानि पुढ्वे व कारितानि अहेसुं ति । भगवा पादे पक्खालेत्वा आवसथागारं पाविसि, मज्झिमं धम्मं निस्साय च पुरत्थाभिमुखो निसीदि । भिक्खू पि पादे पक्खालेत्वा आवसथागारं पविसित्वा पच्छिमं भित्ति निस्साय पुरत्थाभिमुखा निसीदिंसु भगवन्तं येव पुरक्खत्वा । पाटलिगामिका उपासका पि पादे पक्खालेत्वा आवसथागारं पविसित्वा पुरत्थिमं भित्ति निस्साय पच्छाभिमुखा निसीदिंसु भगवन्तं येव पुरक्खत्वा । भगवा ते उपासके सील विपत्तिया पञ्च आदीनवे सीलसम्पदाय च पञ्च आनिसंसे देसेसि । बहुदेव रत्ति ते जने कुसलपटिपत्तिपरं धम्मं देसेन्तो भगवा धम्मदेसनं परियोसापेसि खयं गताय रत्तिया च ते एवमाह, "अभिककन्ता खो, गहपतयो, रत्ति ।⁶ यस्स दानि कालं

6. "अभिककन्ता रत्ती" ति खयं गता रत्ती"ति 'मनोरथ पूरणियं' (तिक निपात वण्णनायं) व्याकतनयेन वेदितव्वं ।

मञ्ज्रथा”ति । पाटलिगामिका उपासका तदा भगवन्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कमन्ति ।

अचिर पक्कन्तेसु तेसु उपासकेसु भगवा सुञ्जागारं पाविसि, यदिदं सुञ्जं विवित्तं ठानं अगमासी’ति । एत्थ ‘सुमङ्गल विलासिनी’ (महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना) अम्हाकं विञ्जापेति, “तत्थेव एकपरसे साणिपाकारेन परिक्खिपित्वा ‘इध सत्था विस्समिस्सती’ति उपासका मञ्ज्रकं पञ्जापेसुं, तत्थ भगवा सेय्यं कप्पेसी”ति । एवं सुञ्जागारगतो भगवा तत्थेव सतो सम्पजानो तं रत्तावसेसं वीतिनामेसि ।

यथावुत्तनयेन भगवा पाटलिगामे आवसथागारे एकरत्तिवासं उपगच्छि । अपि च भद्दन्तो महाकवि अस्सघोसो ‘बुद्धचरिते’ महाकव्वे (बावोसतिमे सग्गे) दस्सेति भगवा पाटलिपुत्तं अनुप्पत्वा ‘पाटलिपुत्ते नाम चेतिये’ वासं कप्पेसी’ति । तस्स अधिप्पायो यथा वुत्तेन आवसथागारेनेव अत्थी’ति खायति ।

अथ तस्सा रत्तिया अच्चयेन पुनदिवसं पच्चूससमये भगवा वाटलिपुत्तं, ‘नगरमापन संविधानानि दिस्वा आनन्दं तानि आरब्ध पुच्छति आनन्दो च तस्स पटिवेदेति, “सुनीध वस्सकारा, भन्ते, मगध महामत्ता पाटलिगामे नगरं मापेन्ति”वज्जीनं पटिबाहाया ”ति । एतं सुत्वा भगवा दीघदस्सी समन्तचक्खु सब्वञ्जुतत्राण सम्पन्नो तं भाविं पाटलिपुत्तं नाम नगरं एवं व्याकसि यदिदं तमारब्ध एवं अनागतवाचं अभासि, “यावता, आनन्द, अरियं आयत्तनं, यावता वणिप्पको, इदं अगगनगरं भविस्सति पाटलिपुत्तं पुटभेदनं”ति ।”

7. नगरं मापेन्ती’ति सुविसदतरवसेन सुमङ्गल विलासिनियं व्याकतं “पाटलिगामं नगरं कत्वा मापेन्ती’ति ? एवं भगवतो परिनिब्बान संवच्छरे पाटलिगामस्स नगरवसेन मापनं आरद्धेति पाकट मेव ।

8. आयति सम्पस्समानो भगवा उत्तरि एवं पि अभासि, “पाटलिपुत्तस्स खो, आनन्द, तयो अन्तराया भविस्सन्ति, अग्गितो वा उदकतो वा मिथुभेदा वा”ति । पाटलिपुत्तस्स नगरस्य उत्तरकालिकेन इतिहासेन पमाणीकतं भगवतो अयं अनागतवाचा सब्वथा सच्चा जाता”ति । ‘पटनानगरस्स

समन्तन्तरा व पन तत्थ सुनीधवस्सकारा मगधमहामत्ता पि आगमिंसु भगवन्तं च अभिवादेत्वा तेन सद्धि पटिसम्मोदित्वा एक मन्तं अट्ठसु भगवन्तं च याचिंसु, “अधिवासेतु नो भवं गोतमो अज्जत नाय भत्तं सद्धि भिक्खुसङ्घेना”ति । भगवा तुण्हीभावेन अधिवासेसि । तस्मिं समये ते मगध महामत्ता करणीयवसेन नगरमापनत्थं पाटलिगामे तावकालिकवसेन उपरि वण्णिते आवसथागारे येव पटिवसन्ति, निवद्धवसेन च पन ते राजगहे राजधानियं हि आवासिका अहेसुं’ति पाकटमेव अत्थि । अथ भगवा पुव्वण्ह समयं तेसं मगध महामत्तानं वसनड्डानं यदिदं यथावुत्त आवसथागारं अगमासि । कतभत्तकिच्चो सो ते उभो मगधमहामत्ते नीचमासनं गहेत्वा एकमन्ते निसिन्ने धम्मदेसनाय सन्तप्पेसि समादपेसि, ततो परं च आसना उट्ठाय पक्कमि ।

ते उभो मगध महामत्ता पि तथागतस्स गारववसेन तं पिट्ठितो पिट्ठितो अनुबन्धन्ति । येन द्वारेन भगवा पाटलिगामा निक्खमति तस्स द्वारस्स नामं ते ‘गोतम द्वारं’ ति करोन्ति । ततो परं अभिक्कमन्तो भगवा पाटलिगामस्स उत्तरदिसाभागे गङ्गाय नदिया तीरं अगमासि । येन तित्थेन सो गङ्गं नदि उदतारि, तं, यथावुत्तानं मगध महामत्तानं प्राणानुसारेण हि ततो परं ‘गोतमतित्थं’ति लद्धनामं अहु । एवं एते मगधमहामत्ता भगवतो सम्मानं करोन्ति ।

यथावुत्तनयेन पाटलिगामे एकरत्तिवासं उपगन्त्वा पुनदिवसं कत भत्तकिच्चो भगवा ततो पक्कमित्वा गङ्गं नदि पच्चुत्तरित्वा तस्सा नदिया पारिमतीरे वज्जिभूमिं पत्तो । तीरे ठितो सो आनन्दं

आसन्ने ‘कुम्हरार’ नामके गामे एतरहि कारितानि खणनानि पमाणी करोन्ति पाटलिपुत्तनगरट्ठो मोरियानं पासादो आयतिककाले । अग्गिना दट्ठो अहू’ति । अनागते अद्धाने एव सोणनदिया ओघेन अब्भन्तरेहि कलह विवादेहि मिषुभदेहि चापि इदं नगरं अनागते अद्धाने बहुक्खत्तुं भिन्नं विनासितं चापी’ति इतिहासे वण्णनायो विज्जन्ति ।

आमन्तेसि, “आयमानन्द, येन कोटिगामो तेनुपसङ्कमिस्सामा”ति । एवं भन्ते”ति आयस्मा आनन्दो भगवतो पच्चस्सोसि । ततो परं भगवा भिक्खुसङ्घेन सद्धि कोटिगामं अगमासि ।

कोटिगामो नाम वज्जीनं गामो पारगङ्गाय गावुतमत्तदूरद्वो । महाकवि भद्दन्तो अस्सघोसो ‘बुद्धचरिते’ महाकब्बे अमुं गामं निद्दिस्सति कुटो’ति । अपि च ‘गण्डव्यहे’ नाम ‘महायान सूत्रे’ अयं गामो ज्ञातो कुटिग्रामको’ति, अयं च तत्थ ठितो मज्झितो ‘मल्लदेसु’ यदिदं कदाचि मल्लानं जनपदे येवा’ति । नेव पन पालियं साट्ठकथायं न सोगतसक्कतनिदानेसु क्वचि वुत्तं परिनिब्बान संवच्छरे कोटिगामं उपनिस्साय कतरस्मि ठाने भगवा विहासी’ति इमं अतिरित्तसूचनं भोटदेसिया परम्परा अम्हाकं देति । सा वदति कोटिगामस्स उत्तरेन सिंसपावनं नाम सिंसपाख्खानं वनं अत्थि, तत्थेव भगवा इमस्मि समये विहासी’ति

कोटिगामे भिक्खू धम्मं देसेन्तो भगवा वदि, “चतुन्नं, भिक्खवे, अरियसच्चानं अननुपोधा अप्पटिबोधा एवमिदं दीधमद्धानं सन्धावितं संसरितं ममञ्चेव तुम्हाकञ्चा”ति । अहो भगवतो सगारवता, सच्चनिट्ठा, धम्मट्ठितताय सब्बत्थ समानतायं निरपेक्खतायं दल्हं ज्ञाणं, यदिदं सो भगवा अरिय सच्चानं अननुबोधा अत्तनो चैव भिक्खूनं सक सावकानं च समानवसेन संसारे सन्धावनं दस्सेय्य ‘ममञ्चेव तुम्हाकञ्चे’ति । धम्मनियामता नेव सम्मा सम्बुद्धे न पुथुज्जने अज्जाणीजने कञ्चि भेदं करोति । भगवा अत्तानं सत्तवसे-नेव दस्सेती’ति सल्लवखणीयं तच्छं अत्थि ।

अथ कोटिगामं मयमेत्थ किञ्चि अधिकं पि पस्सेय्याम । कोटि-गामं आरब्ध बुद्धघोसाचरियो ‘सुमङ्गल विलासिनियं’ नाम दीध निकायट्ठकथायं (महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनापं) एवं वदति, “कोटि-गामो”ति । महापनादस्स पासादस्स कोटियं कतो गामो”ति ‘महापनादजातके’ आगतमण्णनाय विदितं होति एकं समयं पुब्बे पि

भगवन् भद्रियनगरा कोटिगामं पापुणि एत्थ च वासिका मनुस्सा तस्स महासक्कारं करिस्सु'ति । एत्थ वण्णितनयेन भगवा सहसङ्खो नावं आरुहित्वा पुब्बे कोटिगामं पापुणि एतस्मिं समये च तेन सद्धिं भद्रजि नाम थेरो पि अहोसि यो हि गङ्गातित्थसमीपे एकस्मिं रुक्खमूले ज्ञानं अप्पेत्वा निसीदि अत्तनो इद्धिया च मज्झे गङ्गाय सोते भूतपुब्बस्स महापनादस्स नाम चक्कवत्तिनो रञ्जो पासादस्स थूपिकं अंगुलिया गहेत्वा उस्सापेत्वा दस्सेसी'ति । मयं जानाम महापनादो नाम राजा अतीते मिथिलायं राजा रहोसि, भद्रियनगरं च अङ्गेसु अहोसी'ति । तस्मा एतं खायति 'महापनादजातके' निद्दिट्ठो भद्रियनगरं निस्साय ठितो कोटिगामो यत्थ हि भूतपुब्बस्स महापनादस्स नाम मिथिलाय रञ्जो पासादो अहोसि, वज्जीनं कोटिगामेन अन्तरा च पाटलिगामं अन्तरा च वज्जीनं नादिकं नाम गामं ठितेन भगवता परिनिब्बान संवच्छरे थोकं अधिवुत्थेन अञ्जो व अहोसी'ति । बुद्धघोसाचरियो उभो पेते गामे सम्मिस्सेति सो च भूतपुब्बस्स महापनादस्स नाम रञ्जो पासादस्स कोटियं कतगामं वज्जीसु येव ठितं मज्जति । अपि च नायमेव पालियं साट्ठकथायं महापनादं नाम भूतपुब्बं राजानं तस्स पासादं च, आरब्भ सम्पुण्णा कथा- 'चक्कवत्तिसीहनादसुत्ते' वुत्तं अनागते अद्धाने केतुमतियं (यदिदं वाराणसियमेव) सङ्खो नाम राजा भविस्सति यो रञ्जो महापनादेन कारपितं यूपं उस्सापेत्वा अज्झावसित्वा तं दत्वा विस्सज्जेत्वा मत्ते य्यस्स भगवतो सन्तिके पब्बजिस्सती'ति । 'महावंसे' (एकूनतिसतिमे परिच्छेदे) पन वण्णितनयेन "सत्था पयागपट्टणे ससङ्खो नावमारुहि" वत्थेव च भद्रजित्थेरो जलपक्खलितट्टाने पुरिमभवे महापनादभूतेन अत्तना व वुत्थं पासादं दस्सेसी'ति । एवमेत्थ वण्णनाय अनुसारेण महापनादस्स पासादो पयागपट्टणे भविस्सति । अपि च 'दिव्यावदाने' ('मैत्रेयावदाने') आगतवण्णाय पाकटं होति अन्तरा च राजगहं अन्तरा च सावत्थिं गङ्गायं उन्नतुन्नतो पठवीपदेसो अहु सो येव च

तत्थ वुत्तनयेन पुब्बे रञ्ज्रा महापनादेन दानानि दत्त्वा पुञ्ञानि कत्ता पवाहितो सब्बसोवण्णो यूपो'ति । एत्थमेव वुत्तं अनागते अद्धाने बाराणसीपुरे सङ्खो नाम राजा भविस्सति यदा च सो मेत्तेय्यस्स भगवतो सम्मा सम्बुद्धस्स सन्तिके पव्वजिस्सति, तदा अयं यूपो विलयं गमिस्सती'ति । एवं भूतपुब्बस्स चक्कवत्तिरञ्ज्रो महापनादस्स तस्स पासादस्स यूपस्स वा कोचि इतिहासो भवेय्य, एतं सुनिच्छित्तं अम्हाकं भगवा एतस्मिं समये परिनिब्बानसंवच्छरे महापनादेन सम्बद्धं यं कोटिगाम अगमासि सो वज्जीसु येव ठितो अहोसी'ति ।

अथ कोटिगामे यथिच्छित्तं, कदाचि थोकमेव, विहरित्वा बूद्धो भगवा ततो पक्कमित्वा नादिकं नाम गामं अगमासि । अयं वज्जीनं गामो । नादिका येव वुच्चति त्रातिका'ति पि, नादिकं'ति चापि । बूद्धघोसाचरियो 'पपञ्चसूदनियं' नाम मज्झिनिकायट्ठकथायं (चूळगोसिङ्गसुत्तवण्णनायं) अमुं भावं आरब्ध वदति, "नादिका नाम एकं तळाकं निस्साय द्विन्नं चुल्लपितिमहापितिपुत्तातं द्वे गामा । तेषु एकस्मिं गामे"ति । एवमेव सो 'सुमङ्गलविलासिनियं' (महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनायं) पि वदति, "नादिका' ति एकं तळाकं निस्साय द्विन्नं चुल्लपितु महापितु द्वे गामा । एकस्मिं त्रातिगामे"ति । एवं च हि 'सारत्थप्पकासितियं' नाम संयुत्तनिकायट्ठकथायं पि, "त्रातिके'ति द्विन्नं त्रातकानं गामे"ति । यथातथं त्रातिका'ति सल्लक्खणीयमेव नामं अत्थि, एतं च परिकप्पेतुं वट्टति कदाचि अयं गामो तेसमेव त्रातीनं त्रातकानं वा जनानं खत्तियानं गामो अहोसि येसं कुलवंसे निगण्ठो नाटपुत्तो (भगवा महावीरो) जातो'ति । 'चोन'देसिय भासायं परिवत्तनवसेन लद्धे 'महापरिनिर्वाणसूत्रे' नाम 'महानिके 'सूत्रे' गन्थे अयं गामो नादिका' त्वेव त्रातो, पायेन समनवसेन च महाकवि भद्दन्तो अस्सघोसो पि 'बुद्धचरिते' महाकब्बे अमुं गामं निद्दिसति नादीकं'ति । एतेन कदाचि कायचि नदिया पि

एतं संयोजेतुं वट्टति । यथातथं 'युआन् जुआङ्' पि चीनदेसियो परियटको अन्तरा च वेसालि अन्तरा पाटलिपुत्तं गङ्गाय नदिया तीरे ठितं 'नातक' नामकं, 'त्रातक' नामकं वा गामं निद्दिसति । ठानमत्थि ओकासो कदाचि अयं गामो बुद्धकालिको 'नादिका' गामो 'त्रातिको' गामो वा येव भवेय्या'ति ।

यथाकथञ्चि, पुब्बे पि बहुक्खत्तुं भगवा नादिकं गामं आगच्छि एत्थ च धम्मदेशनमकासि । एकं समयं सो एत्थ विहरमानो भिक्खू मरणस्सति भावनं दसेसि, "मरणस्सति, भिक्खवे, भाविता बहुलीकता महप्फला होति महानिसंसा अमतोगघा अमतपरियोसाना । भावेथ नो तुम्हें, भिक्खवे, मरणस्सति"ति । नादिकावासिका मनुस्सा भगवति सञ्जातप्पसादा पसन्नमानसा भगवतो वासाय गामस्स पच्चन्ते अरञ्जे एकं गिञ्जकामयं (इट्टकामयं) वसनट्ठानं मापेसुं तं च सुधाय लिम्पित्वा बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स अदंसु । अयं आवासो पासादाकारो अहु, अनुपुब्बेन च अयं महाविहारो जातो । आवसथवसेन पि आगन्तुकागारवसेन पि अयं पयुत्तो होति, अपरापरं च ये मनुस्सा एत्थ भगवतो तस्स सावकानं वा धम्मदेसनं सोतुकाम आगच्छन्ति ते पि एत्थ दिवा वा रत्ति वा वासं कप्पेतुं अरहन्ति । तस्मा येव गिञ्जकाहि (इट्टकाहि) मापितो यथावुत्तो आवासो गिञ्जकावसथो'ति पञ्चायित्थ । वुत्तं 'मनोरथपूरणियं' नाम अङ्गत्तर निकायट्ठकथायं पि, "गिञ्जकावसथे' ति इट्टकामये पासादे' ति । एवमेव 'पपञ्चसूदनियं' (चूलगोसिङ्गसुत्तवण्णनायं) पि वुत्तं, "गिञ्जकावसथे' ति इट्टकामये आवसथे"ति । नादिकं आगच्छमानो भगवा बहुलं एतस्मि आवसथे येव वसति । 'चूल गोसिङ्गसुत्तं' चेव 'जनवसभ-सुत्तं' च भगवा पुब्बे गिञ्जकावसथे विहरमानो येव देसेति । एवं एकं समयं एत्थेव विहरन्तं भगवन्तं सन्धो (सद्धो) कच्चायनो नाम भिक्खु धातुं आरब्ध पञ्हं पुच्छि । भगवा तस्स पञ्हस्स विस्सज्जनमकासि ।

अधुना यदा परिनिब्बानं संवच्छरे भगवा नादिके गिञ्जकावसथे विहरमानो अहोसि, तदा आनन्दो नादिके कालङ्कतानं नाना पुरिसानं इत्थीनञ्चापि गतिं अभिसम्परायं आरब्ध भगवन्तं पञ्चं पुच्छि । भगवा तस्स पञ्चविस्सज्जनवकासि ।

पालियं साट्ठकथायं एतं न निद्दिट्ठं कित्तकं कालं भगवा नादिके वीतिनामेसी'ति । अपि च एतं सुपाकटं सो थोकमेव कालं एत्थ निवसी'ति । महाकवि भद्दन्तो अस्सघोसो 'बुद्धचरिते' महाकब्बे (बावीसतिमे सग्गे) कदाचि यथातच्छमेव वदति यदा सो तत्थ वण्णेति भगवा नादिके एकरत्तिवासमेव उपगच्छी'ति ।

अथ भगवा नादिके थोकं विरमित्वा आनन्द आमन्तेसि, "आयामानन्द, येन वेसालि तेनुपसङ्गमिस्सामा"ति । भगवा सहसङ्घो वेसालिं पक्कमि ।

वेसालिं अनुप्पत्तो भगवा तत्थ अम्बपालिवने विहासि । अम्बपालिवनं नाम अम्बपालिया वेसालिवासिनिया अभिञ्जाताय वेसियाय अम्बरुक्खसञ्छन्नं वनं । एतं वनं आरब्ध 'सुमङ्गल विलासिनियं' एवं वुत्तं, "अम्बपालिवने"ति अम्बपालिया गणिकाय उय्यानभूते वने"ति । एवमेव 'सारत्थप्पकासिनियं' पि वुत्तं, "अम्बपालिवने"ति अम्बपालिया नाम रूपूपजीविनिया रोपिते अम्बवने । तं किर तस्सा उय्यानं अहोसी"ति । इदं अम्बपालिया रोपितं अम्बवनं नाम उय्यानं वेसालियं अन्तोनगरे ठितं अहु ।^९

९. बुद्धघोसाचरियेन 'पपञ्च सूदनियं' (महासीहनाद सुतवण्णनायं) विसदतर वसेन वुत्तं अम्बपालिवनं वेसालिकं अन्तोनगरे अहोसी'ति । अपि च 'फा-ह्यान' नामकेन चीनदेसियपरियटकेन इदं वनं वेसालिनगरतो दक्खिण-दिसा भागे नगरतो ति-'ली' मत्तदूरे (अद्धकोसमत्तदूरे'ति, यतो विञ्जू मञ्जन्ति 'फा-ह्यानेन' निद्दिट्ठा एका ली' = कोसस्स छट्ठो भागो'ति) दिट्ठं । यूथान् चुआङ् नामकेन चीन देसियेन परियाकेन अम्बपालिवनट्टाने एको थूपो पि दिट्ठो, सो, पि च एतं वनं वेसालिनगर तो दक्खिणदिसा भागे येव अद्दस ।

पुब्बे पि बहुक्खत्तुं यदा भगवा वेसालि आगमि तदा सो एतस्मि अम्बपालिवने अट्ठासि एत्थ च धम्मदेसनं पि अकासि । पुब्बे एकस्मि समये भगवा एत्थ भिक्खू सतिपट्टानभावनं सिक्खापेसि अपरं च समयं सो एत्थ विहरमानो भिक्खू पटिच्च सङ्खारानं अनिच्चतं देसेसि । अधुना पन यदा अम्बपाली गणिका सुणि “भगवा किर वेसालि अनुप्पत्तो वेसालियं विहरति मय्हं वने”ति, तदा सा तं दस्सनकामा भद्दे याने अभिरुहित्वा यावतिका यानस्स भूमि यानेन गन्त्वा याना पच्चोराहित्वा पत्तिका व येन भगवा तेनुपसङ्कमि भगवन्तं च अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि । भगवा तस्सा धम्मं देसेसि । देसनाय परियोसाने अम्बपाली भगवन्तं स्वातनाय भत्तेन निमन्तेसि, “अधिवासेतु मे, भन्ते, भगवा स्वातनाय भत्तं सद्धि भिक्खुसङ्घेना”ति । भगवा अनुकम्पं उपादाय तुण्हीभावेन अधिवासेसि । भगवतो अधिवासनं विदित्वा अम्बपाली तं भगवन्तं अभिवादेत्वा परक्खिणं कत्वा ततो पक्कमि । एतस्मिञ्चरे अप्तरे समनन्तरा व वेसालिका लिच्छवी पि तत्थ आगमिसु भगवन्तं वन्दित्वा च एकमन्तं निस्सिन्ना एवं पत्थेसुं, “अधिवासेतु नो, भन्ते, भगवा स्वातनाय भत्तं सद्धि भिक्खुसङ्घेना”ति । भगवा ते वदि, “अधिवृत्थं खो मे, लिच्छवी, स्वातनाय अम्बपालिगणिकाय भत्तं”-ति । लिच्छवयो अङ्गली पोठेसुं “जितम्हा वत भो अम्बकाय, वच्चितम्हा वत भो अम्बकाया”ति । तथापि भगवतो भासितं अभिनन्दित्वा तं भगवन्तं वन्दित्वा पदक्खिणं कत्वा ते लिच्छवयो अत्तमना ततो पक्कन्ता ।

अम्बपाली पन पुनदिवसं सके आरामे भोजनं परियादापेसि भगवतो च कालं आरोचापेसि । भगवा सहसङ्खो तस्सा निवेसनं अगमासि, पञ्जत्ते आसने च निसीदि । अम्बपाली गणिका सहत्था भगवन्तं भोजनेन सन्तप्पेसि भिक्खुसङ्घं चापि । भत्तकिच्चावसाने सा एकमन्तं नीचे आसने निस्सिन्ना भगवतो सम्मुखे इमं दानसङ्कप्पं

अकासि, “इमाहं, भन्ते, आरामं बुद्धप्पमुखस्स भिक्खूसङ्घस्स दम्मी” ति । भगवा तुण्ही भावेन पटिग्गहेसि ततो परं च सो यथिच्छितं वेसालियं अम्बपालिवने येव विहासि ।¹⁰

वेसालियं अम्बपालिवने विहरन्तो भगवा बहुलं भिक्खूनं समाधि पञ्चञ्च समुक्कंसेसि । सति सम्पजञ्जं आरब्धं पि सो एत्थ तेसं धम्मं देसेसि, “सतो, भिक्खवे, भिक्खु विहरेय्य सम्पजानो । अयं वो अम्हाकं अनुसासनी” ति । इमं धम्मदेसनं यथातथं भगवा बहुक्खत्तुं सकजीविते भिक्खू पटिच्च अकासि एतं च सो बहुवारं सयं व्याकासि पि । अन्तिमवारं सो एत्थ पुन एतं अनुकम्पं उपादाय भिक्खु सिक्खा पेसि, सेय्यथीदं, “कथञ्च, भिक्खवे, भिक्खु सतो होति ? इध भिक्खवे भिक्खुकाये कायानुपस्सी विहरति आतापी, सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोकेअभिज्झादोमनस्सं । वेदनासु वेदनानुपस्सी .. चित्ते चित्तानुपस्सी .. धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति आतापी सम्पजानो

10. अयं वण्णना ‘महापरिनिब्बानमुत्ता’नुसारेण अत्थि । अपि च ‘विनयपिटक’ पालियं ‘महावग्गे’ वण्णितनयेन अम्बपाली भगवन्तं दस्सनाय कोटिगामं अगमासि तत्थेव च सा भगवन्तं स्वातनाय भत्तेन निमन्तेसि, निमन्तन-दिवसस्स सायण्हसमयं भगवा कोटिगामा पक्कमित्वा वातिकं उपसङ्कमि तं च रत्ति तत्थ गिञ्जकावसथे वीतिनामेसि, तस्सा च रत्तिया अच्चयेन पुन दिवसं अम्बपाली सक्के आरामे भोजनं पटियादापेत्वा गिञ्जकावसथे येव विहरतो भगवतो कालं अरोचापेसि सो च भगवा ततो व तस्सा परिवेयनं अगमासि तस्सा च भत्तं अधिवासेसि भत्तकिच्चावसाने ततो ततो पक्कमित्वा च अम्बपाली बुद्धप्पमुखस्स भिक्खूसङ्घस्स सकं अम्बवनं अदासि यं पटिग्गहेत्वा भगवा वेसालियं महावनं कूटागारसालं उपसङ्कमि । अथ उभोहि पि यथावुत्ताहि पालिवण्णनाहि अञ्जेनेव नयेन ‘महावस्तु’ म्हि अवदाने दस्सितं यदा भगवा पुब्बे पठमवारं वेसालि अगमासि तदेव अम्बपाली गणिका सकं अम्बवनं तस्स भगवतो सहसङ्घस्स अदासी’ति । मे खायति अयं ‘महावस्तु’ वण्णना पालिपरम्परावण्णनाय पि पच्चयिक-तरा’ति । दट्ठ्वा पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे बोधितो पठमे वस्से भगवतो पटम वेसालिगमनवण्णना पि ।

सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं एवं वो, भिक्खवे, भिक्खु सतोहोति । कथञ्च, भिक्खवे, भिक्खु सम्पजानो होति ? इध, भिक्खवे भिक्खु अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते सम्पजानकारी होति, सम्मिञ्जिते पण्णिते सम्पजानकारी होति, सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे सम्पजानकारी होति, असिते पीते खायिते सायिते सम्पजानकारी होति, उच्चार पस्सावकम्मे सम्पजानकारी होति, गते ठिते निसिन्ने सुत्ते जागरिते भासिते तुण्हीभावे सम्पजानकारी होति । एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु सम्पजानो होति । सतो, भिक्खवे, भिक्खु विहरेय्य सम्पजानो । अयं वो अम्हाकं अनुसासनी”ति ।¹¹

अथ अम्बपालिवने यच्छित्तं विहरित्वा बुद्धो भगवा आनन्दं आमन्तेसि, “आयामानन्द, येन वेलुवगामको तेनुपसङ्कमिस्सामा”ति । न चिरस्सेव वज्जीनं पदेसे चारिकं चरमानो भगवा भिक्खु-सङ्घेन सद्धि वेलुवगामकं उपसङ्कमि । ‘महापरिनिब्बान सुत्ते’ वण्णितनयेन एवमेव भगवा अम्बपालिवना उज्जु वेलुवगामकं गच्छति । अपि च ‘विनय पिटक’ पालियं (महावग्गे) अम्बपालिया भत्तं अधिवासेत्वा तस्सा अम्बवनदानं पटिग्गहेत्वा भगवा ततो महावनेकूटागार सालं गच्छति, ततो परं च उत्तरि अनुपुब्बेन वण्णना तत्थ नत्थि ।

11. ‘सुमङ्गलविलासिनियं’ वुत्तं, “भगवा अम्बपालि दस्सने (भिक्खूनं) सति पच्चुपट्ठापनत्थं विसेसतो इध सतिपट्ठान देसनं आरभी”ति । एतमेव तच्छं महाकविना अस्सघोसाचरियेन ‘बुद्धचरिते’ महाकवे (बावीसतिमे सगे) सुप्पकासितं यदिदं इध वण्णितनयेन भगवा दूरतो व आगच्छन्ति अम्बपालिं दिस्वा भिक्खू एवं सञ्जापेसि “अयं अम्बपाली आगच्छति दुब्बलानं मानसिकतापभूता । भिक्खवे, सति रूपेण रसायनेन सकं चित्तं अनुरक्खन्ता जाणट्ठा भवथा”ति । एत्थ एतं पि विसेसतो वुत्तं अम्बपाली तथागत गारवेण एकं साधारणं रथमेव आरुह्य अगमासि, देव पूजन समये कुलित्थी विय सेतवत्थच्छादितो मालाङ्गाराग रहिता च अहू”ति ।

बेलुवगामको नाम वज्जीनं खुद्गगामो । अयं गामको वेसालिया अविदूरे दक्खिणपस्से वहिनगरे ठितो अहोसि । महाकवि भदन्तो अस्सघोसो 'बुद्धचरिते' महाकब्बे (तेवीसतिमे सग्गे) इमं गामकं वेणुमती'ति निद्दिसति । तस्मा एतं खायति कदाचि वेळुरुक्खेहि अयं गामो परिक्खित्तो अहोसि, बेलुगच्छा वा एत्थ उस्सका अहेसुं'ति । 'थेरगाथाय' अयमेव बेलुगामको अनुरुद्धत्थेरस्स परिनिब्बाणभूमि वसेन न केवलं 'वज्जीनं वेळुवगामो'ति निद्दिठो येव अपि च तत्थ मयं अनुरुद्धत्थेरं एवं पणिधानं पि करोन्तं पस्साम "हेट्ठा वेळुगुम्बस्मि"ति । 'परमत्थ दीपनी' नाम थेरगाथकट्ठकथा इममेव तच्छं दीपेति मञ्जति च अयं वज्जीनं वेळुवगामो यत्थ अनुरुद्धत्थेरो अञ्जतरस्स मलुगुम्बस्स हेट्ठा परिनिब्बायितु मिच्छति सो येव बेलुवगामको नाम गामो अत्थि यत्थ भगवा पच्छिमं वस्सं उपगच्छी'ति वुत्तं तत्थ, "वज्जीनं वेळुवगामे'ति वज्जिरट्ठस्स गामे : वज्जिरट्ठे यत्थ पच्छिम वस्सं उपगच्छि वेळुवगामे । हेट्ठतो वेळुगुम्बस्मि'ति तत्थ अञ्जतरस्स वेळुगुम्बस्स हेट्ठा । निब्बायिस्सं'ति निब्बायिस्सामी"ति । एवं भगलतो पच्छिम वस्सावासट्ठानं वेळुवगामको = वज्जीनं वेळुवगामो यत्थ अनुरुद्धत्थेरो 'हेट्ठा वेळुगुम्बस्मि' पारिनिब्बायितुमिच्छति । उभो पेतानि ठानानि वज्जिरट्ठे येव सन्ति उस्सन्न वेळुरुक्खानि चापी' निस्संसयं उभो पेतानि नामानि एकस्सेन ठानस्स सन्ति कदाचि च ('थेरगाथाय' तस्सा अट्ठकथायं च आगतो) 'बेलुवगामको' त्वेव पाठो तत्थ सुट्ठतरो वरतरो अत्थी'ति खायति ।^{1 2}

12. तथापि 'महापरिनिब्बाणसुत्ते' आगतो बेलुवगामको' ति पि पाठो न निराकरणीयो । 'सुमङ्गल विलासिनियं' चेव 'सारत्थप्पकासिनियं' च अयमेव पाठो अधिवासितो, अपि च सदृत्थचिन्ता तत्थ न कता "सुमङ्गल विलासिनियं" (महापरिनिब्बाणसुतवण्णनायं) केवलं वुत्तं, "बेलुवगामको" ति वेसालिया समीपे पादगामो"ति । एवमेव 'सारत्थप्पकासिनियं' पि वुत्तं, "बेलुवगामके'ति वेसालिया समीपे एवं नामको एको द्वारगामो

बेलुवगामके वस्सं वसितुकामो भगवा भिक्खू आमन्तेसि, “एथ तुम्हे, भिक्खवे, समन्ता वेसालि यथामित्तं यथासन्दिट्ठं यथासम्भत्तं वस्सं उपेथ । अहं पन इधेव बेलुगामके वस्सं उपगच्छामी”ति । एतेन व्यञ्जितं होति तस्मिं समये वज्जीनं पदेसे कदाचि दुब्भिक्खं अहोसि, एतेन वसेन च हि भगवा भिक्खूनं एवरूपं आदेसमदासी’ति । अपि च भोटदेसिया परम्परा विसदतर वसेन वदति वज्जीनं पदेसे तदा घोरं दुब्भिक्खं पवत्तमानं अहोसी’ति । ‘सारत्थप्पकासिनियं’पि अधिवासितं, “तेसं फासु विहारत्थाय, तेसं किर बेलुवगामके सेनासनं नप्प-होति, भिक्खा पि मन्दा । समन्ता वेसालिया पन वहूनि सेनासनानि, भिक्खा पि सुगमा तस्मा एवमाहा”ति । कथञ्चिच पि, अयं भगवतो पच्छिमो वस्सावासो अहु बोधितो पञ्च चत्तालीसतिमो वस्सा वासो’ति¹³, यं सो आनन्देन पच्छा समणेन वेळुवगामके वसि तस्स

अत्थि, तस्मिं’ति । सचे मयं एतं पाठमेव अधिवासेय्याम तदा बेलुवगामको अक्खरचिन्तन वसेन ‘बिल्ल’ रुक्खेहि (यदिदं सक्कत भासायं ‘बिल्ल’ रुक्खेहि) परिकिञ्चतो भविस्सति, न वेळुरुक्खेही’ति सुपाकटमेव । अस्सापि अत्थस्स पालियं ओकासो संविज्जती’ति पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे कपिलवत्थुस्मि महावने बेलुवलट्ठिकाय मूले भगवतो दिवाविहारवण्णना दट्ठ्वा ।

13. ‘धम्मपदट्ठकथा’ दीनं पालि-अट्ठकथानं पन वण्णनाय अनुसारेण अयं भगवतो बोधियो छत्तालीसतिमो वस्सावासो भविस्सति; यतो ता दस्सेन्ति एकवीसतिमा वस्सावासा पट्ठाय याव पञ्चवीसति वस्सावासे भगवा जेतवनारामे वसी’ति । एतं आरब्ध ‘धम्मपदट्ठकथाय’ उदाहरणं अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे दिन्नं येव । तस्मा अट्ठकथानं वण्णनानुसारेण भगवता जेतवने वुत्थो अन्तिमो वस्सावासो बोधितो तस्स पञ्च-चत्तालीसतिमो वस्सावासो भविस्सति । अपि च एतं नाम भवितुं न सक्का, यतो भगवा जातिया पञ्चतिसो बुद्धो जातो, ततो परं पञ्चचत्तालीसवस्सानि धम्मदेसनमकासि, आसीतिको च परिनिब्बायी’ति । सचे एसो वेळुवगामके वुत्थो वस्सावासो भगवतो बोधितो छत्तालीसतिमो वस्सावासो भवेय्य, तदा भगवा गणनाय वसेन एकासीतिको परिनिब्बा-

अञ्जे भिक्खुसावका च समन्ता वेसालि वस्सं उपेसुं'ति ।

भोट देसिया परम्परा अम्हाकं विञ्ज्रापेति बेल्वगामके वस्सं वसमानो भगवा अस्स गामस्स उत्तरेन अञ्जतरस्मिं सिंसपावने विहासी'ति । पालिपरम्परायं नेव इदं तच्छं निदिट्ठं न तत्थ बेल्वगामस्स आसन्ने ठितस्स कस्सचि सिंसपा वनस्स नाम वनस्स निद्देसो पि विज्जति । तथापि भोटदेसिय परम्पराय अतिरेककथनं यथातथं होतु मरहति, यतो तेसु तेसु गामेसु निगमेसु नगरेसु अञ्जेसु ठानेसु च विहरमानो भगवा तानि उपनिस्साय वनेसु वनसण्डेसु वा हि वासं उपगच्छती'ति ।

बेलुवगामके वस्सूपगतस्स पन भगवतो खरो आबाधो उप्पज्जि, वाल्हा च वेदना वर्त्तिसु मारणन्तिका । भगवा ता सतो सम्पजानो अधिवासेति अविहञ्जमानो । अस्मिं समये भगवतो महा योगिनो सावकेसु हितानुकम्पिनो एतदहोसि, “न खो मेतं पटिरूपं योहं अनामन्तेत्वा उपट्ठाके अनपलोकेत्वा भिक्खुसङ्घं परिनिब्बायेय्यं । यन्नूनाहं इमं आबाधं विरियेन पटिप्पणामेत्वा जीवितसङ्घारं अधिट्ठाय

यिस्सति, यं अतच्छकं भविस्सति । भगवा आसाल्हिपुण्णमाय उपोसथं कत्वा सावणमासस्स पाटिपददिवसे बेलुवगामके वस्सं उपगच्छि, ततो दसन्नं मासानं अचचयेन च सो वेसाखपुण्णमायं कुसिनारायं परिनिब्बायि । सारत्थप्पकासिनियं' नाम संयुत्तनिकायट्ठकथायं पि बुद्धघोसाचरियेन एतं तच्छं सुविसदतरवसेन पटिट्ठापितं । बेलुवगामके वस्सं उपगच्छन्तं भगवन्तं आरब्ध सो वदति, “एवं किरस्स अहोसि 'दसमास मत्तं ठत्वा परिनिव्वायिस्सामी'ति । अथ किञ्चरहि एवं सन्ते बेलुवगामके बुत्थो भगवतो पच्छिमो वस्सावासो बोधितो छत्तालीसतिमो येव अयं वस्सावासो अहु यं सो भगवा बेलुवगामके वसी'ति गणनाय वसेन सुनिच्छित्तवसेन वत्तुं वट्ठति, एतं च तच्छं 'महावंसे' (ततिये परिच्छेदे आदिम्हि येव द्वीसु गाथासु) पि विसदीकत्तं'ति अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे दस्सितमेव । एवं मरम्मदेसिया परम्परा पि अमुमेव तच्छं समत्थेति, दल्ही करोती'ति अम्हेहि पुब्बे एतस्स सत्तमस्सेव परिच्छेदस्स आदिम्हि येव दस्सित ।

विहरेय्य”ति । तस्मा सो तं आवाधं विरियेन पटिप्पणामेत्वा जीवित सङ्खारं अधिष्ठाय विहासि । तदा भगवतो सो आवाधो पटिप्पस्सम्मि । अथेकदिवसं गेलञ्जा अचिर वृद्धितो भगवा विहारा निव्वखमित्वा विहारपच्छायायं पञ्चत्ते आसने निसीदि । आनन्दो तदा भगवन्तं अरोगं दिस्वा एवं अत्तनो पीति अत्तमनतं च पात्वाकासि, “दिट्ठो मे, भन्ते, भगवतो फासु, दिट्ठं मे, भन्ते, भगवतो खमनीयं । अपि च मे भन्ते, मधुरक जातो विय¹⁴ कायो, दिसा पि मे न पक्खायन्ति, धम्मा पि मं न पटिभन्ति भगवतो गेलञ्जेन, अपि च मे अहोसि काचिदेव अस्सासमत्ता ‘न ताव भगवा परिनिब्बायिस्सति न याव भगवा भिक्खुसङ्घं आरब्भ किञ्चिदेव उदाहरती”ति । एतं सुत्वा भगवा तं आह, “किं पनानन्द, भिक्खुसङ्घो मयि पच्चासि सति । देसितो, आनन्द, मया धम्मो अनन्तरं अवाहिरं करित्वा । नत्थानन्द, तथागतस्त धम्मेषु आचरियमुट्ठी”ति । एवं सके देसिते धम्मो जन्तर बाहिरभेदं नराकत्वा भगवा उत्तरि अत्तना व सण्ठापिते भिक्खुसङ्घे पि अत्तनो असंसट्ठ भावं दस्सेन्तो आनन्दं एवमभासि, “यस्स नून, आनन्द, एवमस्स ‘अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी’ति वा ‘ममुद्देसिको भिक्खुसङ्घो’ति वा सो नून आनन्द, भिक्खुसङ्घं आरब्भ किञ्चिदेव उदाहरेय्य । तथागतस्स खो, आनन्द न एवं होति ‘अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी’ति वा, ‘ममुद्देसिको भिक्खुसङ्घो’ति वा । किमानन्द, तथागतो भिक्खुसङ्घं आरब्भ किञ्चिदेव उदाहरिस्सति ? अहं खो पनानन्द, एतरहि जिण्णो वुद्धो महल्लको अद्धगतो वयो अनुप्पत्तो, आसीतिको मे वयो वत्तति । सेय्यथापि, आनन्द, जरसकटं वेधमिस्सकेन यापेति, एवमेव खो आनन्द वेद्यमिस्सकेन मञ्जे तथागतस्स कायो यापेति । यस्मिं, आनन्द, समये तथागतो सब्बनिमित्तानं अम-

14. “मधुरकजातो विया”ति सञ्जात गरुभावो, सञ्जातसदभावो, सूले उत्तासितसदिसो”ति ‘सुमङ्गल विलासिनियं’ वुत्तं, एवं वुत्तं ‘सारथ्यप्पकासिनियं’पि, “सञ्जातगरुकोवोविय अकम्मञ्जो”ति ।

नसिकारा¹⁵ एकच्चानं वेदनानं निरोधा अनिमित्तं चेतोसमाधि उप-
सम्पज्ज विहरति, फासुकतो, आनन्द, तस्मिं समये तथागतस्य कायो
होति । तस्मातिहानन्द, अत्तदीपा विहरथ अत्तसरणा अनञ्ज
सरणा, धम्मदीपा धम्मसरणा अनञ्जसरणा¹⁶.....ये हि केचि,
आनन्द, एतरहि वा मम वा अच्चयेन अत्तदीपा विहरिस्सन्ति अत्त-
सरणा अनञ्जसरणा, धम्मदीपा धम्मसरणा अनञ्जसरणा, तम-
तग्गे मे ते आनन्द, भिक्खू भविस्सन्ति ये केचि सिक्खाकामा”ति ।

एवं यथावुत्तनयेन भगवा आनन्दं तस्स पच्चयेन च अनागतं
भिक्खुसङ्घं पि ओवदि । भोटदेसिया परम्परा अम्हाकं विञ्जापेति
आनन्दं यथावुत्तनयेन ओवदित्वा भगवा ततो परं तं रत्ति मक्कटदह
तीरे (‘मर्कटहृदतीरे’) ठिते पासादे वीतिनामेसी’ति ।¹⁷

15. ‘सब्बनिमित्तानं अमनसिकारो’ नाम समापत्ति अत्थि या चतुन्नं ज्ञानानं
पच्छा समापन्ना होति, ततो परं च अनुपुब्बेन हेतुपच्चय वसेन अनिमित्ता
चेतोविमुत्ति, आकिञ्चञ्जा चेतो विमुत्ति, सुञ्जता चेतो विमुत्ति च
उप्पज्जन्ति या सब्बा सभापत्तियो एकत्था व्यञ्जनमेव नानं’ति धम्म-
सेतापतिना सारिपुत्तेन ‘महावेदल्लसुत्ते’ दस्सितं ।

16. “अत्तदीपा”ति महासमुद्गत्तं दीपं विय अत्तानं दीपं पतिट्ठं कत्वा विहरथ ।
अत्तसरणा’ति अत्तगतिका व होथ. मा अञ्जगतिका । धम्मदीप-धम्मसरण
पदेसु पि एसेव नयो”ति । ‘सुमङ्गल विलासिनी’ (महापरिनिब्बान
सुत्तवण्णना)

17. पालिगन्धेसु एतस्मिं समये अस्स दहस्स रहदस्स वा तीरे भगवतो
वासवण्णना न आगता । यथातथं नेव पालियं न अट्ठकथासु मक्कटदहस्स
नाम कस्सचि दहस्स नामं पि उपलब्धति । अपि च सोगत सक्कत गन्धेसु
सेय्यथीदं ‘बुद्धचरिते’, ‘दिब्बावदाने’, ‘महावस्तुम्हि’ भैषज्य वस्तु’म्हि
चापि; अयं दहो जातो । महाकवि भदन्तो अस्सघोसो ‘बुद्धचरिते’
महाकव्वे (ते वीसतिने सग्गे) वदति ‘वेणुमती’ गामे (पालिया वेलव-
गामके’ति । वस्सं वुत्थो महामुनि वेसालि पच्चागच्छि एत्थ च सो
मकंट हृदतीथे’ पञ्जतरस्सरुक्खमूले निसीदी’ति । अञ्जस्मिं पसङ्गे
(एकवीततिमे सग्गे) सो एवं पि वदति वेसालियं अञ्जतरस्मिं रहदे

पुनर्दिवसं भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवर मादाय वेसालिं पिण्डाय पाविसि । पिण्डाय चरित्वा पच्छाभत्तं पिण्डपात-पटिकन्तो भगवा आनन्दं आणापेसि, “गण्हाहि, आनन्द, निसीदनं । येन चापालं चेतियं तुनपसङ्कमिस्साम दिवा विहारा-या”ति । “एव, भन्ते”ति आनन्दो भगवतो पच्चस्सोसि । भगवतो निसीदनं आदाय आयस्मा आनन्दो भगवन्तं पिट्ठितो-पिट्ठितो अनु-बन्धति । एवं भगवा आनन्देन पच्छा समणेन चापालं चेतियं उप-

भगवा ‘मर्कटं नाम एकं मंस भक्खं रक्खसं दमेसी’ति । एत्थापि सो परोक्खेन ‘मर्कटहृदं’ येव निहिसती’ति पाकटमेव । दिव्यायदाने’ द्विक्खत्तुं भगवा वेसालियं मर्कटहृदतीरे’ विहरमानो दस्सितो एतेसु उभोसु समयेसु च तस्स विहारं आरब्ब एवं विद्या वण्णना अत्थि, यदिदं “भगवा वेसालियं विहरति मक्कटदहती (मर्कट हृदतीरे)’ कूटागारसालायं”ति । एतेन सुनिच्छित वसेन आतं होति महावने मक्कट दहस्सतीरे आसन्ने येव या कूटागारसाला अहोसी’ति । ‘महावस्तु’ म्हि अवदाने वण्णना विज्जति एकं समयं भगवा महावने विहरन्तो ‘मर्कटहृदतीरे’ दिवाविहारं अगमासि, ततो परं च लिच्छवी तं दहं बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स अदंसू’ति । एवं ‘भैषज्यवस्तु’ म्हि पि वुत्तं, “अथ भगवा वज्जीसु (‘वृजिषु’) चारिकं चरन्तो वेसालिं अनुप्पत्तो । वेसालियं विहरति मक्कट दहतीरे (मर्कटहृदतीरे)’ कूटागार सालायं”ति । एतं सल्लक्खणीयं कदाचि करहचि याव पालियं भगवा वेसालियं महावने कूटागार सालायं विहर मानो दस्सितो, ताव समानपसङ्गे सोगत सक्कत गन्थेसु तं आरब्भ वुच्चति’ ‘भगवा वेसालियं विहरति मक्कटदहतीरे (मर्कटहृदतीरे)’ति । उदाहरण वसेन ‘महावग्ग’ पालियं वण्णित नयेन सीह सेना पतिस्स पसङ्गे भगवा महावने कूटागार सालायं विहरमानो होति, अपि च एतस्मिञ्ज्रेव पसङ्गे ‘भैषज्यवस्तु’ म्हि वुत्तं, “बुद्धो भगवा वेसालिय विहरति ‘मर्कटहृदतीरे’ । एवमेव ‘अवदान शतके’ (जाम्बालावदाने) वुत्तं, “बुद्धो भगवा वेसालि उपनिस्साय विहरति ‘मर्कटहृदतीरे कूटागार-शालायाम्’ ”ति । एवमेत्थ अत्थेन कोचि भेदो नत्थि, यतो मक्कटदहतीरे हि कूटागारसाला अहोसी’ति ।

सङ्क्रमति । चापाले चेतिये भगवा दिवा विहारं निसीदति ।¹⁸ आनन्दोऽपि भगवतो अविदूरे येव निसीदति । एतस्मिं समये भगवा आनन्दं पटिच्च वेसालिनगरस्स तानि तानि ठानानि रमणीय वसेन पसंसति, सेय्यथीदं, “रमणीया, आनन्द, वेसाली, रमणीयं उदेनं चेतियं, रमणीयं गोतमकं चेतियं, रमणीयं सत्तम्बकं चेतियं, रमणीयं बहुपुत्तं चेतियं, रमणीयं सारन्ददं चेतियं । रमणीयं चापालं चेतियं”ति¹⁹ । सो उत्तरि आनन्दं एवं पि अभसि, “आकङ्खमानो, आनन्द, तथागतो कप्पं वा तिद्वेय्य कप्पावसेसं वा”ति । अपि च आनन्दो भगवतो अज्झासयं अप्पटि बुज्झित्वा तुण्ही येव अहोसि । न सो तं निमित्तं आजानितुमसक्खि । न सो पटिबुज्झि भगवा परिनिब्बायितुका-मो’ति ।²⁰

-
18. चापाले चेतिये अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले भगवा दिवा विहारं निसीदी’ति भोटदेसिया परम्परा अतिरेकवसेन वदति । यथातथं पालिवण्णनामु पि पायेन सब्बत्थ कस्सचि रुक्खस्स मूले हि भगवा दिवा विहारं निसीदति । ‘दिव्यावदाने’ (‘मान्धातावदाने’) पि एतस्मिञ्जेव पसङ्गे वुत्तं भगवा वेसालियं ‘मकंटह्णदतीरे’ कूटागार सालायं विहरमानो पुब्बण्हसमयं वेसालि पिण्डाय पाविसि, पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिकन्तो च सो चापालं चेतियं उपसङ्क्रमित्वा तत्थ अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले दिवाविहारं निसीदी’ति ।
19. ‘दिव्यावदाने’ भगवा एतस्मिं समये अतिरेकवसेन एवं पि वदति, “चित्तो जम्बुदीपो । मधुरं जीवितं मनुस्सान”ति । यथावुत्तानं सब्बेसं चेतियानं इतिहास वण्णना अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे वज्जीसु भगवतो विहार वण्णनायं कता ।
20. ‘महापरिनिब्बाणसुत्ते’ वण्णितनयेन आतं होति एकं समयं पुब्बे पि राजगाहं उपनिस्साय गिज्झकूटे पव्वते विहरमानो भगवा आनन्दस्स “रमणीयं, आनन्द, राजगाहं, रमणीयो गिज्झकूटो पव्वतो”ति एवमादिना सकपरि-निब्बाण आरब्ध सञ्जं अदासि तं पटिच्च निमित्तं अकासि, अपि च तदा पि सो तस्स भगवतो अज्झासयं पटिबुज्झितुं नासक्खी’ति ।

ततो परं भगवा आनन्दं आणापेसि, “गच्छ त्वमानन्द, अञ्जतर रुक्खमूलं निस्साय विहर । मा उभो पि आकिण्ण विहारिनो भविस्सथा”ति । “एवं भन्ते”ति भगवतो पटिस्सुत्वा आयस्मा आनन्दो अञ्जतरं रुक्खमूलं निस्साय निसीदि दिवा विहाराया’ति ।²¹

अचिर पक्कन्ते आनन्दे मारो पापिमा भगवन्तं उपसङ्कमि, एवं च पत्थेसि, “परिनिब्बातु दानि, भन्ते, भगवा, परिनिब्बातु सुगतो, परिनिब्बानकालो दानि भन्ते, भगवतो”ति ।²² भगवा तं आह,

21. एसा वण्णना ‘दिव्यावदाने’ (‘मान्धातावदाने’) आगतनयेन अत्थि । पालियं (‘महापरिब्बानसुत्ते’) पन वण्णितनयेन एतस्मिं समये अयाचितो अपत्थितो येव भगवा आनन्दं आमन्तेसि, “गच्छ त्वं, आनन्द, यस्स दानि कालं मञ्जसी”ति, आनन्दो च “एवं, भन्ते”ति भगवतो पटिस्सुत्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं क्त्वा अविदूरे अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले निषीदति । ‘दिव्यावदाने’ भगवता आनन्दस्स दिन्ना आणा पसङ्गपटिरूपा सहेतुरूपा चापि अत्थि, पालियं पन विना केनचि कारणेन, कदाचि मारस्स उपसङ्कमनं ओकासकरणहेतु येव, आनन्दं आणापेति, “गच्छ त्वं, आनन्दा”ति । एवं ‘दिव्यावदाने’ वण्णना येव वरतरा’ति खायति । एतं सल्लक्खणीयं बुद्धघोसाचरियो पि एतस्मिं पसङ्गे किञ्चि कारणं न निद्दिसति येव भगवा सहसा आनन्दं विस्सज्जेय्य, “गच्छ त्वं, आनन्दा”ति ।

22. पुब्बे पि एकवारं मारो भगवन्तं पठमाभि सम्बुद्धं बोधितो पञ्चमे सत्ताहे अजपाल निग्रोध मूले विहरन्तं एवमेव पलोभेसि, अपि च तदा भगवा तस्स पत्थितं नाधिवासेसी’ति, अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे दिट्ठमेव । एतं सल्लक्खणीयं ‘दिव्यावदाने’ ‘मान्धातावदाने’ बुद्धचरिते’ महाकव्वे ते (वीसतिमे सग्गे) चापि एतस्मिं समये पुब्बे मारस्स भगवन्तं उपसङ्कमनं अनुस्सरितं, अपि च तत्थ वुत्तं पुब्बे उरुवेलायं नज्जानेरञ्जाय तीरे बोधिमूले विहरन्तं पठमाभिसम्बुद्धं भगवन्तं मारो “परिनिब्बातु भगवा परिनिब्बातु सुगता’ति एवमादिना पत्थेसी’ति । पठमाभिसम्बुद्धस्स भगवतो सत्तसत्ताहेसु विहारवण्णनायं अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेद दिट्ठमेव ‘ललितविस्तर’ वण्णाय अनुसारेण बोधितो चतुत्थे सत्ताहे मारो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा “परिनिब्बातु भगवा”ति एवमादिना पत्थेसी’ति ।

“अप्पोस्सुक्को त्वं, पापिम, होहि, न चिरं तथागतस्स परिनिब्बानं भविस्सति, इतो तिण्णं मासानं अच्चयेन तथागतो परिनिब्बायिस्सती”ति । मारं एतं वत्वा समनन्तरा भगवा चापाले चेतिये समाधि समापन्नो पटिसल्लीनो सतो सम्पजानो आयुसङ्खारं ओस्सजति । मारो पन एतं विदित्वा हट्ठुट्ठो पीति सोमनस्स जातो तत्थेव अन्तरधायि ।

एवं ‘महा परिनिब्बाणसुत्ते’ ‘दिव्यावदाने चापि) आगतवण्ण-नानुसारेण चापाले चेतिये हि दिवा विहाराय निसिन्नं भगवन्तं मारो उपसङ्कमति तत्थेव च भगवा आयुसङ्खारं ओस्सजति । अपि च भद्दन्तो महाकवि अस्सघोसो ‘बुद्धचरिते’ महाकब्बे (तेवीसतिमे सग्गे) वण्णेति मक्कटहृदतीरे (‘मर्कटहृदतीरे’) अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले निसिन्नं भगवन्तं मारो उपसङ्कमि एत्थेव च भगवा आयुसङ्खारं ओस्सजी’ति ।

अथ मारे अन्तरहिते आयस्मा आनन्दो भगवन्तं उपसङ्कमि भगवा च तस्स विञ्जापेसि, ‘इदानीं खो, आनन्द, अज्ज चापाले चेतिये तथागतेन एतेन सम्पजानेन आयुसङ्खारो ओस्सट्ठो । इतो तण्णं मासानं अच्चयेन तथागतो परिनिब्बायिस्सती”ति । एतेन त्रातं होति तं दिनं माघमासस्स पुण्णमासी अहु, यतो भगवा आयति वेसाख पुण्णमियं परिनिब्बायी’ति । वृत्तं ‘मधुरत्थविलासिनियं’ नाम बुद्धवंस-ट्ठकथायं पि “माघनक्खत्तेन तस्स सावक सन्निपातो च आयुसङ्खार वोस्सजनं च अहोसी’ति । एवं हि ‘सुमङ्गलविलासिनियं’ (महापदान सुत्तवण्णनायं) पि वृत्तं, “माघनक्खत्तेन चस्स सावकसन्निपातो च अहोसि आयुसङ्खारोस्सजनं चा”ति । “सारत्थप्पकासिनिया’ नाम संयुत्त निकायट्ठकथाय अनुसारेण सकमहापरिनिब्बाणा दस मासानि पुब्बे भगवा वेलुवगामके वस्सं उपगच्छि, सावण-पोट्टपाद-अस्सयुज-मासे’ति तेमासं सो तत्थ वस्सावासं वसि, वुत्थवस्सो च सो तत्थ अस्सयुज मासस्स पुण्णमिया दिवसे पवारेसि । एवं पवारणाय पट्ठाय तदा चापाले चेतिये माघनक्खत्तेन यदिदं माघपुण्णमिया भगवतो

आयुसङ्खारं ओस्सजनकाले चत्तारो मासा अतिक्कन्ता'ति पाकटमेव ।
 "तिण्णं मासानं अच्चयेन तथागतस्स परिनिब्बानं भविस्सती'ति
 अत्तनो परिनिब्बानं आरब्भ भगवतो अनागतवाचा पालिया समान
 वसेनेव 'दिव्यावदानादिसु सोगत सक्कत गन्थेसु पि उपलब्धति ।

अथ तिण्णं मासानं अच्चयेन भगवा परिनिब्बायिस्सती'ति सुत्वा
 आनन्दो विकलो अति सयेन अधीरो येव जातो । सो भगवन्तं
 तिक्खत्तुं अनुपुब्बेन पत्थेसि, "तिट्ठतु, भन्ते, भगवा कप्पं, तिट्ठतु
 सुगतो कप्पं, बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय, लोकानुकम्पाय, अत्थाय
 हिताय सुखाय देवमनुस्सानं"ति । भगवा तमाह, "सद्दहसि त्वमानन्द,
 तथागतस्स बोद्धि"ति ? "एवं, भन्ते"ति ! "अथ किञ्चरहि त्वमा-
 नन्दं, तथागतं यावततियकं अभिनिप्पीळेसी"ति । उत्तरि पि भगवा
 तमाह, "ननु एवमानन्द, मया पटिगच्चेव अक्खातं—सब्बेहेव पियेहि
 मनापेहि नानाभावो विनाभावो अञ्जथाभावो । तं कुतेत्थ, आनन्द,
 लब्भा । यं तं जातं भूतं सङ्खतं पलोकधम्मं तं वत मा पलुज्जी'ति
 नेतं ठानं विज्जति । यं खो पनेतं, आनन्दं, तथागतेन चत्तं वन्तं मुत्तं
 पहीनं पटिनिस्सट्ठं, ओस्सट्ठो आयुसङ्खारो । एकंसेन वाचा तथागतेन
 भासिता न चिरं तथागतस्स परिनिब्बानं भविस्सति, इतो तिण्णं
 मासानं अच्चयेन तथागतो परिनिब्बायिस्सती'ति । तं वचनं तथागतो
 जोवितहेतु पुन पच्चावमिस्सती'ति नेतं ठानं विज्जती"ति ।

ततो परं भगवा आनन्दं आमन्तेति, "आयामानन्द, येन महावनं
 कूटागारसाला तेनुपसङ्कमिस्सामा"ति । भगवा पच्छासमणेन
 आनन्देन महावनं कूटागार सालं उपसङ्कमति । तत्थ भगवा आनन्दं
 आणापेति, "गच्छ त्वं, आनन्द, यावतिका भिक्खू वेसालि उप-
 निस्साय विहरन्ति, ते सब्बे उपट्ठानसालायं सन्निपातेही"ति ।
 आनन्दो तथा करोति भगवतो च पटिवेदेति, "सन्निपतितो, भन्ते,
 भिक्खुसङ्घो । यस्स दानि, भन्ते, भगवा कालं मञ्जती"ति । तदा
 भगवा उपट्ठानसालं अगमासि । पादे पक्खालेत्वा उपट्ठानसालं
 पाविसि पञ्जत्ते आसने च निसीदित्वा भगवा सकसावकानं भिक्खून्

एवं अन्तिमं सिक्खं पच्छिमं सासनं अदासि, “तस्मातिह, भिक्खवे, ये वो मया धम्मा अभिञ्जाय देसिता, ते वो साधुकं उग्गहेत्वा आसेवितब्बा भावेतब्बा बहुलीकातब्बा यथयिदं ब्रह्मचरियं अद्ध नियं अस्स चिरद्वितिकं, तदस्स बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देव मनुस्सानं । कतमे च ते, भिक्खवे धम्मा मया अभिञ्जाय देसिता, ये वो साधुकं उग्गहेत्वा आसेवित-भावेतब्बा बहुलीकातब्बा यथमिदं ब्रह्मचरियं अद्ध नियं अस्स चिरद्वितिकं, तदस्स बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देव मनुस्सानं ? सेय्यथीदं, चत्तारो सतिपट्टाना, चत्तारो सम्मप्पधाना, चत्तारो इद्धि पादा, पञ्चिन्द्रियाणि पञ्च बलानि, सत्त बोज्जङ्गा, अरियो अट्टङ्गिको मग्गो । इमे खो ते, भिक्खवे, धम्मा मया अभिञ्जाय देसिता, ये वो साधुकं उग्गहेत्वा आसेवितब्बा भावेतब्बा बहुलीकातब्बा यथयिदं ब्रह्मचरियं अद्धनियं अस्स चिरद्वितिकं, तदस्स बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानु-कम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देवमनुस्सानं”ति ।

उत्तरि भगवा ते सब्बे भिक्खू आह, “हन्द दानि, भिक्खवे, आमन्तयामि वो वयधम्मा सङ्खारा अप्पमादेन सम्पादेया”ति । एवं वत्वा सो ते त्रापेसि, “न चिरं तथागतस्स परिनिब्बाणं विस्सती”ति उत्तरि सो ते एवं पि आह, “परिपक्को वयो मय्हं परित्तं मम जीवितं । पहाय वो गमिस्सामि कतं मे सरणमत्तनो । अप्पमत्ता सती-मन्तो सुसीला हौथ भिक्खवो । सुसमाहित सङ्कप्पा सचित्तमनुरक्ख-था”ति ।

पुन दिवसं भगवा पुब्बण्ह समयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय वेसालिं पिण्डाय पाविसि, वेसालियं पिण्डाय चरित्वा पच्छा भत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तो नगरद्वारे ठत्वा नागापलोकितं वेसालिं अपलोके त्वा, यदिदं²³ हत्थिनागो विय सकल सरीरेनेव परिवत्तित्वा

23. एत्थ ‘महापरिनिब्बाण सुत्त’ पालि अत्थि, “नागापलोकितं वेसालिं अपलोकेत्वा”ति । एतं व्याकरोन्तो बुद्धघोसाचरियो ‘सुमङ्गल विलासि-

वेसालिनगराभिमुखो हुत्वा आनन्दमेवाह, “इदं पच्छिमकं, आनन्द, तथागतस्स वेसालिदस्सनं भविस्सती”ति ।

एत्थ किञ्च विरमाम । किं एतं वेसालिया नित्यन्तस्स भगवतो तथागतस्स वेसालि अपलोकेतुकम्यता वेसालियं तस्स ममत्तं व्यञ्जयति ? किं सो भगवा तथरिव वेसालि ओलोकेति यथरिव कोचि लोकियो पुथुञ्जनो अन्तिम समये सकपियज्जे सज्जे अञ्जानि इट्ठानि पियवत्थूनि पियट्ठानानि वापि ओलोकेति अपलोकेतीति ।

नियं (महापरिनिब्बान सुत्तवण्णनायं वदति, “...यथापन हत्थिनागो पच्छाभागं उपलोकेतुकामो सकलसरीरेनेव परिवत्तति एवं परिवत्तित्वं होति । भगवतो पन नगरद्वारे ठत्वा वेसालि अपलोकेस्सामीति चित्ते उप्पन्नमत्ते भगवा अनेकानि कप्पकोटिसहस्सानि पारमियो पूरेन्तेहि तुम्हेहि न एवं जीवं परिवत्तेत्वा अपलोकनकम्मं कत्तंति अयं पठवी कुलालचक्कं विय परिवत्तेत्वा भगवन्तं वेसालिनगराभिमुखं अकासि, तं सन्धायेतं वुत्तं नागापलोकितं वेसालि अपलोकेत्वा”ति । दिव्यावदाने’ सक्कतगन्थे (मान्धातावदाने) पि भगवतो एतं वेसालि नागापलोकितेन अपलोकनं वण्णितं तत्थ च वुत्तं, “भगवा दखणेन सब्बकायेन नागा-अपि च ‘दक्खिणेन सब्बकायना’ति । यं ‘दिव्यावदाने’ वुत्तं तं अत्थं सुविसदतरं करोतीति पाकटमेव अत्थि । येन नयेन पनेत्थ बुद्धघोसा-चरियो दस्सेति महापठवी परिवत्तेत्वा भगवन्तं वेसालिनगराभिमुखं अकासीति, तथेव जातकट्ठाय निदानकथायं बोधिसत्तस्स महाभिनिक्खमनकाले कपिलवत्थुनगरं अपलोकेतु कम्म्यत्तं आरब्भ पि वुत्तं सेय्यथीदं, “बोधिसत्तो पुन नगरं अपलोकेतुकामो जातो । एवं च पनस्स चित्ते उप्पन्नमत्ते येव—‘महापुरिस, न तथा निवत्तित्वा अपलोकन कम्मं कत्तं’ हि वदमाना विय महापठवी कुलालचक्कं विय छिज्जत्वा परिवत्ति । बोधिसत्तो नगराभिमुखो हुत्वा नगरं ओलोकेत्वा पायासीति । यथातथं मनुस्सभूतस्सेव बोधिसत्तस्स इदं सकं जाति भूमि ओलोकनं अपलोकनं वा अत्थि अपि च न तस्मिं दल्ह मत्तिम्हि पुरिसे न काचि ममत्तमया दुब्बलता अत्थीति दस्सेतु कामेनेव बुद्धघोसेन थेरेन यथावुत्तनयेन एतस्स तच्छस्स लोक्तरवसेन वण्णना कताति वेदितव्वा ।

किं वेसालिया भगवा सापेक्खो निक्खमि ? नून सव्वा एता कङ्क्यायो अट्टाना अनक कासा येव, असङ्गता येव । सो भगवा अनिस्सितो, न कुहिञ्चि सारज्जि, वेसालियं वा सावत्थियं वा कपिलवत्थुस्मिं वापि अञ्जत्र कत्थचि पि भगवते । साधु येव तस्स भगवतो चरियं आरब्भ आयस्मा (महा-) उदायी थेरो ('नागसुत्ते') वदति, "येन येनेव गच्छति अनपेक्खो व गच्छती"ति । भगवा सब्बत्थ अनिस्सितो अनपेक्खो असंसट्ठो । तस्मा भगवतो वेसालि अपलोकनं केवलं बुद्धभावा पुब्बे यं किञ्चापि तेन वेसालियं लद्धं तस्सत्थाय तं ठानं पटिच्च तस्स कतञ्जुतं कतवेदितं हि दस्सेती'ति मञ्जाम । वेसालिया भगवा बोधि सत्तभूतो पुब्बे बहुं त्राणं ज्ञानसमापत्तिं चापि लभि । अपि च अम्हेहि पुब्बे दिट्ठं सोगतसक्कतपरम्पराय अनुसारेण बोधिसत्तस्स सच्चं परियेसन्न पठमो आचरियो आळारो कालामो वेसालियं हि अस्समं कत्वा पटिवसति तत्थेव च तस्स सन्तिके बोधिसत्तो योगावचरो समानो आकिञ्चञ्जायतन परमं समापत्तिं समापज्जी'ति । वेसालियं तस्मिं समये अञ्जे पि सम्बहुला विसेसाधिगमसम्पन्ना त्राणिनो जना अञ्जतित्थिया पटिवसन्ति भगवा च बुद्धभूतो पि कालेन कालं इमं नगरं आगच्छति एतं च रमणीयं पि मञ्जति । बोधितो पठमे वस्से हिसो भगवा वेसालि पठमगमनेन अनुगण्ही'ति अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे वित्थारेण दिट्ठमेव । यथातथं पठमबोधियं वीसति वस्सानि तथागतो बहुलतरं वेसालियं तेसु तेसु देवट्टानेसु चेति येसु विहरमानो महन्तं यक्खदमनकिच्चमकासि येव । तस्मा तेन भगवता बहुलतरं अनुगहितरूपा । एतं अनुच्छविकमेव अत्थि यदिदं सो भगवा अन्तिमसमये वेसालितो पक्कमन्तो तायं अनुगहवसेन तं अपलोकेय्या'ति । एतस्मिं समये वेसालिवासिनो जना दुक्खसम्पित्ता विसादं पत्ता अस्सूनि पवत्तेन्ति भगवा परि निब्बानाय गच्छति, न पुन भगवा वेसालि आगमिस्सती'ति । सब्बत्थ अनभिस्सिनेहो पि भगवा करुणाकरो सत्तानं अनुगगाहको कथं न ते करुणाय ओलोकेय्य ? तस्मा सचे पि सो भगवा यथा वुत्तनयेन थेरेण उदायिना वुत्त

नयेन “संयोजनं अणुं थूलं सब्बं छेत्त्वान वन्धनं । येन येनेव गच्छति अनपेक्खो व गच्छती”ति तथापि सो सत्तेसु अनुग्गहं पि करोति । महापञ्चाय सद्धि तस्मिं महाकरुणा पि अत्थि । यो सब्बत्थ अनपेक्खो, सो एकस्मिं नगरे अपेक्खं कातुं नारहति । यथातथं अयं तस्स भगवतो वेसालियं अनुग्गहो येव अत्थि येन वसेन सो तं अन्तिम समये अपलोकेसी’ति ।

सो भगवा सयं भिक्खूनं कस्मिञ्चि एकस्मिं ठाने अतिनिवासं नानुजानाति तस्मिञ्च पञ्च आदीनवे दस्सेति येसु अञ्जतरो एवं विधो पि अत्थि यदिदं “तम्हा च आवासा पक्कमन्तो सापेक्खो पक्कमती”ति । तदा कथं सो भगवा सयं एवं करिस्सति ? यथातथं तस्स भगवतो भिक्खु सावका पि अनपेक्खा येव होन्ति । ‘संयुत्तनिकाय’ पालियं ‘सङ्खवन्दनासुत्ते’ सक्को देवानमिन्दो तस्स भगवतो सावकानं एतं वुत्ति आरब्भ वदति, “यम्हा गामा पक्कमन्ति अनपेक्खा वजन्ति ते”ति । एतादिसा यस्स सावका मग्गानुगामिनो तस्स सत्थुनो सयं को वादो येव ?

पुन च सो भगवा (‘अग्गधम्म सुत्ते’ वुत्तनयेन) काये चेव जीविते च सापेक्खं पुरिसं विगरहति मञ्जति च तादिसो पुरिसो अरहत्तं सच्छिकातुं अभव्वो’ति । अथ किञ्चरहि सो भगवा अरहं सम्मा सम्बुद्धो सयं कत्थ चि पि अपेक्खं करिस्सति ? अथ भगवा सापेक्खं कालङ्किरियं विगरहती’ति पुब्बे छट्ठे परिच्छेदे आरोग्यं आरब्भ भगवतो विचारवण्णनायं अम्हेहि दिट्ठमेव । सावत्थियं पञ्चवीसति वस्सावासे वसमानो पि भगवा न तस्मिं नगरे सारज्जी’ति अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे कोसलेसु भगवतो विहारवण्णनायं दिट्ठं । अञ्जदत्थु सो भगवा कतञ्जुतं कतवेदितं ‘केवला सत्पुरिस भूमी’ति । एताय कतञ्जुताय कतवेदिताय वसन हि सो वेसालिया पक्कमन्तो तं नगरं नागापलोकितेन अपलोकेसी’ति वेदितव्वं ।

अपि च कदाचि लिच्छवीसु भगवतो असाधारणा अनुकम्पा येव तं बलवतरं कारणं अहु येन वसेन सो भगवा वेसालिं नागापलोकितेन

अपलोकेसी'ति बुद्धघोसाचरियस्स एतं आरब्ध वेय्याकरणेन पि पाकटं होति । अम्हेहि पुब्बे वुत्तमेव बोधि सत्तभूतो भगवा कपिलवत्थुनगरा महाभिनिक्खमनं अभिनिक्खमन्तो सकं जातिभूमि अपलोकेतुकामो अहोसि, अपि च सो तं इच्छं विजयि, दल्हं सङ्कप्पं च अकासि, "बोधि अप्पत्वा कपिलवत्थुं पुन नागमिस्सामी"ति । बुद्धभूतो सो भगवा परिनिब्बान संवच्छरे येव राजगह-नालन्दा-पाटलिगामादि-केहि नाना ठानेहि पक्कमन्तो पि न तेसु एकं पि नागापलोकितेन अपलोकेसि, अथ किञ्चरहि सो अधुना वेसालि नागापलोकितेन अपलोकेस्सती'ति पञ्हं पच्चुपट्ठापेत्वा सम्मदेव बुद्धघोसाचरियो एत्थ लिच्छवीसु भगवतो अनुग्गहमेव कारणवसेन निद्दिसति । सो वदति, "ननु च न केवलं वेसालिया व, सावत्थि—राजगह—नालन्दा—पाटलिगाम—कोटिगाम—नादिक गामकेसु पि ततो—ततो निक्खन्तकाले तं तं पच्छिमदस्सनमेव तत्थ-तत्थ कस्मा नागाप-लोकितं नापलोकेसी"ति ? अनच्छरियत्ता । तत्थ-तत्थ हि निवत्तित्वा अलोकेन्तस्सेतं न अच्छरियं होति, तस्मा नापलोकेसि । अपि च वेसालिराजानो आसन्नविनासा तिण्णं वस्सानं उपरि विनस्सिस्सन्ति, ते तस्मिं नगरद्वारे नागापलोकितं नाम चेतियं कत्वा पूजेस्सन्ति, तं तेसं दोघरतं हिताय सुखाय भविस्सती'ति तेसं अनुकम्पाय अपलोके-सी"ति । सचे पि एतानि सब्बानि तच्छानि बुद्धघोसेन निद्दिट्ठानि भगवतो मानसे न पि भवेय्युं, सो च सकेन सब्बुञ्जुता त्राणेन अच्छ-रियं पि कातुकामो न भवेय्य, तथापि सो असंसट्ठ पुरिसो लिच्छवीसु विसेसं अनुकम्पं उपादाय, ते पटिच्च अत्तनो सिनेहं कतञ्जुताभावं चापि निस्साय, तेसं नगरं नागापलोकितेन अपलोकेय्या'ति सब्बथा सक्कं अत्थि ।

एवं भगवा वेसालिया पक्कमति, यदिदं अम्हेहि उपरि वणिगत-नयेन सो बेलुवगामके वस्सं वसित्वा वेसालि आगन्त्वा तत्थ पिण्डाय चरित्वा पच्छाभत्तं पिण्डपात पटिक्कन्तो दिवा विहाराय चापाले

चेतिये निसीदित्वा तत्थ आयुसङ्गारं ओस्सजित्वा भिवखू ओवदित्वा पुन दिवसं वेसालि पिण्डाय पविसित्वा पच्छाभत्तं पिण्डपातपटि-
क्कन्तो ततो पक्कमती'ति ।²⁴

24. अयं 'महापरिनिव्वानसुत्ता'नुसारेण वण्णना अत्थि या अम्हेहि उपरि
अम्हाकं वण्णनायं अनुगता । अपि च अट्ठकथासु तासं अनुसरणे 'जिन
कालपालिनियं' चापि वुत्तं वेलुवगामके वस्सं वुत्थो भगवा तत्थेव सकं
यात्रं पच्छिन्दित्वा पुन एकवारं सावत्थि अगमासि यत्थ सारिपुत्तो तं
सक निव्वानाय अनुमतिं याचि, भगवता समनुञ्जातो च सो ततो
पक्कमित्वा मगधेसु नालकगामं सकं जातिगामं गत्वा तत्थ कत्तिकमास
पुण्णमायं परिनिव्वुतो भगवतो महापरिनिव्वाना छम्मासानि पुव्वे'ति ।
ततो परं अट्ठकथानं अनुसारेण हि सारिपुत्तत्थेरस्स परिनिव्वुत्तस्स अट्ठ-
मासस्स अच्चयेन महामोगल्लानत्थेरो पि राजगहे परिनिव्वायि । एतस्मि
समये भगवा सावत्थियं धम्मसेनापति नो धातुसु तत्थ चुन्देन समणुद्देसेन
आनीतासु चेतियं कारापेत्वा सावत्थितो पक्कमित्वा राजगहं अनुप्पत्वा
तत्थ वेळुवने महामोगल्लानत्थेरस्स चेतियं कारापेत्वा ततो पक्कमित्वा
अनुपुव्वेन चारिकं चरन्तो गङ्गाय नदिया तीरे उक्काचेलाय नाम गामे
विहरन्तो पुन वेसालि आगच्छि तं च नगरं पिण्डाय पविसित्वा चापाले
चेतिये आनन्देन सद्धिं सल्लपित्वा तत्थेव च आतुसङ्गारं ओस्सजित्वा
पच्छिमकं वेसालि दस्सनं कत्वा ततो पक्कमी'ति । अम्हेहि उपरि
(‘महापरिनिव्वान सुत्तानुसारेण) दिन्नायं वण्णनायं यत्थ “पुनदिवसं
भगवा पुव्वण्हसमयं पत्तचीवरमादाय वेसालि पिण्डाय पाविसि”ति वत्वा
सो भगवा आनन्देन पच्छासमणेन चापालं चेतियं उपसङ्क्रमन्तो दस्सितो,
अथायं पसङ्गो पालि-अट्ठकथानं (‘जिनकालपालिनिया’ चापि) अनुसारेण
तदेव समनन्तरा वत्तति यदा भगवा सावत्थितो पुन पटिनिवत्तित्वा
वेसालि पच्चागच्छती'ति “वेसालिपिण्डाय पाविसी”ति पालि व्याकरोन्तो
बुद्धघोसाचरियो ‘सुमङ्गलविलासिनियं’ (महापरिनिव्वानसुत्तवण्णनायं)
पञ्चं पच्चुपट्ठापेति “कदा पाविसि”ति ? एतस्स विस्सज्जनवसेन सो
पठमं सङ्खित्तेन वदति “उक्काचेलतो (उक्कचेलतो) निक्खमत्वा वेसालियं
गतकाले”ति, ततो परं च आनुपुव्विकथावसेन वण्णेति कथं भगवा
वुत्थवस्सो वेलुवगामका निक्खमित्वा सावत्थियं अगमासि, तत्थ सारिपुत्त

वेसालिया निय्यन्तो भगवा आनन्दं आमन्तेसि, “आयामानन्द, येन भण्डगामो तेनुपसङ्कमिस्सामा”ति । एवं भगवा आनन्देन पच्छा

त्थेरो परिनिब्बानाय अनुमतिं याचि नालकगामं च गत्वा तत्थ परिनिब्बायि, ततो परं महामोग्गल्लानत्थेरो पि राजगहे परिनिब्बायि, एतस्मिन्नेव अन्तरे भगवा सावत्थियं सारिपुत्तत्थेरस्स चेतियं कारापेत्वा ततो पक्कमित्वा राजगहं अगमासि तत्थ च महामोग्गल्लानत्थेरस्स चेतियं कारापेत्सा “राजगहतो निक्खमित्वा अनुपुब्बेन गङ्गाभिमुखो गत्वा उक्काचेलं (उक्कचेलं) अगमासि । तत्थ गङ्गातीरे भिक्खुसङ्घपरिवृत निसीदित्वा तत्थ सारिपुत्तमोग्गल्लानानं परिनिब्बान पटिसंयुत्तं सुत्तं देसेत्वा उक्काचेलतो निक्खमित्वा वेसालिं अगमासि । एवं गतो अथ खो भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय वेसालिं पिण्डाय पाविसी”ति अयमेत्थ आनुपुब्बिकथा”ति ।

सारत्थप्पकासिनियं (चुन्दसुत्तवण्णनायं चैव उक्काचेलसुत्तवण्णनायं च) पि बुद्धघोसाचरियो पायेन समान वसेनेव यथावृत्तं वण्णनं करोति । ए वण्णनं हि भदन्ताचरियो धम्मपालत्थेरो ‘परमत्थदीपनियं’ नाम उदानट्टकथायं पि सङ्घित्तेन अनुवन्धति, बुद्धघोसाचरियस्स च समानवसेन सो पि “वेसालिं पिण्डाय पाविसी”ति पालिं व्याकरोन्तो वदति. “भगवा वेलुवगामके वस्सं वसित्वा ततो निक्खमित्वा अनुपुब्बेन सावत्थि पत्ता जेतवने विहासि । तस्मिं काले धम्मसेनापति सारिपुत्तो अत्तनो आयुसङ्गारं ओलोकेत्वा सत्ताहमेव पवत्तिस्सती”ति अत्वा भगवन्तं अनुजानापेत्वा नालकगामं गत्वा तत्थ परिनिब्बायि । सत्था चुन्देन आभता धातुयो गहेत्वा धातु चेतियं कारापेत्वा महाभिक्खुसङ्घपरिवृतो राजगहं अगमासि । तत्थ गतकाले आयस्मा महामोग्गल्लानो परिनिब्बायि । भगवा तस्स पि धातुयो गहेत्वा चेतियं कारापेत्वा राजगहतो निक्खमित्वा अनुपुब्बेन उक्काचेलं अगमासि । तत्थ गङ्गातीरे भिक्खुसङ्घपरिवृतो निसीदित्वा अगसावकानं परिनिब्बाण पटिसंयुत्तसुत्तं देसेत्वा उक्काचेलतो निक्खमित्वा वेसालिं अगमासि तत्थ च पिण्डाय पाविसी”ति ।

अम्हेहि पुब्बे भगवतो पाटलिगामगमनं वण्णितं । सो पसङ्गो ‘उदान’ पालियं पि ‘पाटलिगामियसुत्ते’ आगतो तस्स वण्णनं करोन्तो पि धम्मपाल

समणेन सनि-सनि चारिकं चरन्तो, वज्जीसु विहरन्तो भण्डगामं²⁵ पापुणि । भण्डगामे यथिच्छितं विहरित्वा भगवा वज्जीनं पदेसे हि चारिकं चरन्तो अनुपुब्बेन हत्थिगामं,²⁶ अम्बगामं,²⁷ जम्बुगामं²⁸ च उपागमि, ततो परं च सो कदाचि वज्जीसु येव ठितं भोगनगरं²⁹ भोग गामनगरं वा उपसङ्कमि । एतेसु सव्वेसु ठानेसु भगवा थोक-थोकं विरमि । एतं त्रातं हत्थिगामे भगवा एकवारं पुब्बे पि आगमि एत्थ च सो तदा उगस्स गहपतिस्स नागवने नाम उय्याने विहा-

चरियो बुद्धोपाचरियगतमग्गमेव अनुगच्छन्तो 'वदति "कदा पन भगवा पाटलिगामं अनुपापुणि ? सावत्थियं धम्मसेनापतिनो चेतियं कारापेत्वां ततो निक्खमित्वा राजगहे वसन्तो तथा आयस्मतो महामोगल्लानस्स च चेतियं कारापेत्वा ततो निक्खमित्वा राजगहे वसन्तो तथा आयस्मतो महामोगल्लानस्स च चेतितं कारापेत्वा ततो निक्खमित्वा अम्बलट्ठिकायं वसित्वा अतुरित चारिकावसेन जनपदचारिकं चरन्तो तत्थ-तत्थ एकरत्ति वासेन वसित्वा लोकं अनुगण्हन्तो अनुक्कमेन पाटलिगामं अनुपापुणी" ति । कथञ्चि पि, वेमालियं चापाले चेतिये आयुसङ्कारं ओस्सजित्वा पच्छिमकं वेसालिदस्सनं च कत्वा भगवतो उत्तरि गमन वण्णना यथावुत्तासु अट्ठकथासु 'महापरिनिब्बान सुत्तानुसारेण हि विना कञ्चि अतिरिक्तं आनूपुब्बिकथं दिन्ना अत्थी, ति वेदितव्वा ।

- 25 26. 27 28. 29. इमे पञ्च पि गामा वज्जीनं रट्ठे ठिता अहेसुं । एतेसं आधुनिकं ठिति आरब्ध विवेचनं लेखकेन 'हिन्दी' भासाय कते 'बुद्धकालीन भारतीय भूगोल' नामके ग्रन्थे कतं । एतं सरणीयं भोटदेसिय परम्पराय अनुसारेण भगवा वेसालिया पक्कमित्वा अनुपुब्बेन अम्बगामं ('आम्रग्रामं'), जम्बुगामं ('जम्बुग्रामं') भण्डगामं ('भाण्डग्रामं') च अगमासि ततो परं च सो हत्थिगामं ('हस्तिग्रामं') उपसङ्कमि, एते च चत्तारो पि गामा तत्थ वण्णिनयेन वज्जीनञ्चेव मल्लानञ्च साधारण परिगृह्यता अहेसुं' ति । भोटदेसिय परम्पराय अनुसारेण पन याव भगवा हत्थिगामा पक्कमित्वा जम्बुगामा भोगनगरं अगमासि, ततो च पावं एवं यथावुत्तगामानं अञ्जमञ्जं ठितिया अनुपुब्बता कम आरब्ध एसो भेदो अत्थी ।

सी'ति । अथ भोगनगरं अनुप्पत्वा भगवा एतरहि आनन्दे नाम चेतिये विहासि । अस्सापि चेतियस्स तथरिव इतिहासो अत्थि यथरिव तदा वेसालियं चेव अञ्जरेसु च सम्बहुलेसु ठानेसु विज्जमानानं पायेन सञ्जेसमेव चेतियानं अहोसी'ति, सेय्यथीदं पठमं तं आनन्दस्स नाम यक्खस्स भवनं अहु ततो परं च भगवता तस्मिं यक्खे दमिते तं सोगतविहारवसेन पतिट्ठितं अहू'ति । वुत्तं पि 'मनोरथ पूरणियं' (चतुक्क निपाते, 'महापदेस सुत्त' वण्णनायं) "आनन्द चेतिये'ति मानो भगवा चत्तारो महापरसे देसेसि । अपि च भोटदेसिया परम्परा वदति भोगनगरस्स उत्तदेन सिसपावनं नाम अत्थि, तत्थ भगवा एतस्मिं समये विहासी'ति ।³⁰

भोगनगरे यथिच्छित्तं विहरित्वा भगवा नादं आदीहि भिक्खूहि सद्धि पावं अगमासि । पावा³¹ मल्लानं नगरं अमुं नगरं उपनिस्साय भगवा चुन्दस्स नाम कम्ममार पुत्तस्स अम्बवने विहासि । चुन्दो कम्मारपुत्तो पावा वासी अड्डो महाकुटुम्बिको जनो सुवण्णकारो ।

30. पालिपरम्परायं भोगनगरं निस्साय कस्सचि पि सिसपावनस्स नाम वनस्स निद्देसो नत्थि । एवं अम्हेहि पुब्बे दिट्ठं कोटिगामे च बेलुवगामके चापि भोटदेसिया परम्परा भगवन्तं तत्थ ठितेसु सिसपावनेसु विहरन्तं दस्सेती'ति । पालियं साट्ठकथायं एतेसु ठानेसु सिसपावनानं निद्देसो न विज्जति, अपि च तत्थ (पालिपरम्परायं) अञ्जानियेव तीणि सिसपावनानि नाम निद्दिट्ठानि सन्ति, सेय्यथीदं सेतव्यायं सिसपावनं, आळवियं कोसम्बियं च सिसपावनंति । दट्ठ्वा पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे यथावुत्तेसु ठानेसु भगवतो विहारवण्णना ।

31. कदाचि वत्तमानो 'पडरौता' नाम गामो 'उत्तरपदेस' रज्जे 'गोरखपुर' पदेसे ठितो येव पावा'ति मतं मयं अधिवासेम, सचे पि अञ्जानि पि मतानि पावाय आधुनिकं सञ्जाननं आरब्ध सन्ति । एतं सत्त्वक्खणीयं 'जैन' निदानेसु पावा जाता 'अपापा'ति, 'मूलसर्वां तवाद' विनयङ्ग भूते 'भैषज्यवस्तु' म्हि च सा वुत्ता 'पापा'ति । दट्ठ्वा पावं आरब्ध पुब्बे पञ्चमे परिच्छेदे निगण्हेस्स नाटपुत्तस्स परिनिब्बान वण्णना पि ।

वुत्तं पि 'सुमङ्गलविहासिनियं' चेव 'उदानट्टकथायं' च तमारब्भ समान वसेन, "कम्ममारपुत्तस्सा'ति सुवण्णकार पुत्तस्सा"ति ।³²

चुन्दो भगवतो मत्तिमा सावको अहोसि अधि गमनेन सोतापन्नो चापि । इतो पुब्बे पि यदा भगवा पावं आगमि तदा सो चुन्दस्स कम्ममारपुत्तस्स अम्बवने हि विहासि । तदेव चुन्दो बुद्धं धम्मं सङ्घं च सरणं अगमासि, भगवतो उपासक सावको जातो'ति ।³³ 'सुमङ्गल-

32. कम्मारा भगवतो बुद्धस्स जीवितकाले पायेन सुवण्णकारा हि होन्ति ते च सुवण्ण रजतादिकं कम्मं करोन्ति । 'मज्झिम निकाये' ('सङ्खारूपत्ति सुत्तन्ते') कम्मारो' ति सद्दोनिच्छयाकारेण सुवण्णकारस्स अत्थे हि पयुत्तो विज्जति । एवं अभिञ्जाता बुद्ध साविका सुभा कम्ममारधीता नाम थेरी (यस्सा गाथायो थेरी गाथायं) सङ्गहिता विज्जन्ति) 'परमत्थदीपनिया' नाम थेरीगाथट्टकथाय वण्णनाय अनुसारेण अञ्जतरस्स सुवण्णकारस्स हि धीता अहोसी । एवं 'चुल्लनिद्देसे' (खग विसाणमुत्तनिद्देसे) पि वुत्तं, "कम्ममारपुत्तो वुच्चति सुवण्णकारो"ति । 'धम्मपदे' (मलवग्गे) ओपम्म वसेन रजतस्स मलं निद्धमन्तो कम्मारो एवं वण्णितो "अनुपुब्बेन मेघावी थोक थोकं खणे खणे । कम्मारो रजतस्सेव निद्धमे मलमत्तनो"ति । एवं खायति कम्मारा येव सज्जकारा पि होन्ती'ति । अपि च 'सूचिजातके' आगताय वण्णनाय खायति कम्मकारा येव सूचिकारा अहेसुं, यदिदं अयोकारा येवा' ति । 'मनुस्मृति'— 'याज्ञवल्क्य' आदिसु लोकीय सक्कत गन्थेसु पि 'कर्मार' सद्दो बहुलतरं अयोकारस्स अत्थे हि पयुत्तो होति एवं 'मज्झिम निकाये' ('महासच्चक सुत्तन्ते') कम्मारागगरी नाम निद्दिट्ठा अत्थि । अथ गगरी अयोकारानं पि होतुमरहति लोहकारानं पि, सज्जकारानं पि, सुवण्णकारानं चापि । एवं साधारणतो वत्तुं वट्ठति बुद्धकाले सुवण्णकारा पि, सज्जकारा पि, सीसकारा पि, तिपुकारा पि, अयोकारा पि, लोहकारा चापी'ति एते सब्बे जना पायेन मम्मारा'ति वुच्चन्ति, एतेसु च सब्बथा भेदं कातुं न वट्ठती'ति ।

33. कदाचि तस्मिञ्जेव समये चुन्दस्स कम्ममारपुत्तस्स अम्बवने विहरमानो भगवा पावेय्यकेहि मल्लेहि उपसङ्कमितो एवं च पत्थितो अहु, "भगवा अम्हाकं नवं अचिरकारितं उब्भटकं नाम सन्धागारं पठमं' परिभुञ्जतू'

त्रिलासिनियं' चेव 'उदानट्टकथायं' च वुत्तं सो भगवतो पठमदस्सने नेव सोतापन्नो जातो'ति । एवं सो भब्बो पुरिसो अहु उपनिस्सय-सम्पन्नो चापि । तेन भगवतो वासाय सके अम्बवने एको विहारो पि कारितो अहु । अधुना पन यदा सो सुणि "भगवा किर पावं अनु-प्पत्तो, पावायं विहरति मय्हं अम्बवने'ति, तदा सो तत्थ भगवन्तं उपसङ्कमि, तस्स धम्मदेसनं च सुत्वा एवं पत्थेसि, "अधिवासेतु मे, भन्ते, भगवा स्वातनाय भत्तं सद्धि भिक्खुसङ्घेना"ति ।^{३४} भगवा तुण्ही भावेन अधिवासेसि ।

अथ चुन्दो कम्मरपुत्तो पुनदिवसं सके निवेसने पणीतं खादनीयं भोजनीयं पहूतञ्च सूकर मद्दवं पटियादापेसि । पुब्बण्हसमयं सो भग-वतो कालं आरोचापेसि, "कालो, भन्ते, निट्ठितं भत्तं"ति । भगवा सहसङ्घो तस्स निवेसनं अगमासि । भगवा पठममेव पञ्जत्ते आसने निसिन्नो चुन्दं कम्मरपुत्तं एवं आणापेसि, "यं ते, चुन्द, सूकर मद्दवं पटि यत्तं, तेन मं परिविस, यं पन अञ्जं खादनीयं भोजनीयं पटियत्तं, तेन भिक्खुसङ्घं परिविसा"ति । "एवं, भन्ते"ति भगवतो पटिस्सुत्वा

ति । भगवा तेसं पत्थितं अधिवासेत्वा तत्थ गतो बहुदेव रत्ति च ते उपासके धम्मं देसेसि । अयं पसङ्गो भगवतो अन्तिम समयं पावायं आगमन काले पवत्तितुं नारहती'ति कारणं निस्साय अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे मल्लेसु भगवतो चारिका वण्णनायं विवेचनं कतमेव ।

34. भोटदेसिय परम्पराय पन अनुसारेण पावायं भगवा 'जलूका महावने विहासि, एत्थेव च चुन्दो तं उपसङ्कमि स्वातनाय भत्तेन च निमन्तेसि । एवं मूलसर्वाणि विनयङ्गभूते 'भषज्य वस्तु' म्हि पि वुत्तं, "भगवा 'पाप' अनुप्पत्तो, पापायं विहरति 'जलूकावनसण्डे'"ति । एतं खायति इदं 'जलूका-महावनं', 'जलूका-वनसण्डो' वा नाम वनं वेसालितो पट्टाय याव हिममन्तं वित्थतस्स महावनस्स हि एकभागो अहोसि अस्स च घरातलं कदाचि पङ्कमयं कललमयं कद्दममयं अहु जलूका सङ्घातजलजन्तु सञ्छन्नं चा पी'ति । कयञ्चि पि, पालिनिदानेसु एतस्स वनस्स वनसण्ड वा कोचि प्रिद्दो नत्ति ।

चुन्दो कम्ममार पुत्तो तथरिव अकासि । यं अहोसि सूकरमद्दवं पटियत्तं तेन सो भगवन्तं परिविसि, यं पनञ्जं खादनीयं भोजनीयं, तेन सो भिक्खुसङ्घं परिविसी'ति ।

पच्छाभतं पिण्डपातपटिकन्तो भगवा चुन्दं कम्ममारपुत्तं एवं पि आणापेसि, "यं ते, चुन्द, सूकर मद्दवं अवसिट्ठं तं सौम्भे निखणाहि, नाहं तं चुन्द, पस्सामि सदेवके लोके समारके सन्नहाके सस्समण ब्राह्मणि या पजाय सदेवमनुस्साय यस्स तं परिभुत्तं सम्मा परिणामं गच्छेय्य, अञ्जत्र तथागतस्सा"ति । "एवं, भन्ते"ति भगवतो पटिस्सुणित्वा चुन्दो कम्ममारपुत्तो तथरिव अकासि । ततो परं भगवा चुन्दं कम्ममारपुत्तं धम्मदेसनाय सन्तप्पेत्वा सम्पहं सेत्वा आसना उट्ठाय पक्कमि ।

चुन्दस्स कम्ममारपुत्तस्स भत्तं भुत्ताविस्स भगवतो खरो आबाधो उप्पज्जि लोहित पक्खन्दिका पबाल्हा वेदना च वत्तन्ति मारणन्तिका । तं पीळं भगवा सतो सम्प जानो अधि वासेसि अविहञ्जमानो ।

इध पन एक महत्थियं पञ्चं पच्चुपट्ठितं होति यदिदं किं नाम तं अहोसि सूकरमद्दवं येन चुन्दो कम्ममारपुत्तो भगवन्तं परिविसी'ति । एतस्मिं विसये आदिम्हि येव वत्तब्बं पोरानेहि आचरियेहि महाथेरेहि पि बुद्धघोस-धम्मपालपभुत्तीहि कङ्खा कता, विचिकिच्छा विमति चापि पातुकता'ति । अथ को चरहि विनिच्छयं करिस्सति सूकर मद्दवं नाम एवरूपं भोजनं अहोसी'ति । तस्मा अधना काले अस्स पञ्चहस्स किञ्चि सुनिच्छितं पुण्णं समाधानजनकं च विस्सज्जनं लभितुं न सक्का'ति मञ्जाम ।

सब्बपठमं मयं पस्साम भदन्ता चरियो बुद्धदत्तो महाथेरी 'मधुर-त्थविलासिनियं' नाम बुद्धवंसट्ठकथायं (बुद्धवेमत्तवण्णनायं) परिनिब्बानदिवसे भगवतो मंसरसभोजनं वण्णेती'ति । अपि च सो एतं

सब्बेसमेव बुद्धानं असाधारण धम्मतं येव मञ्जति, यदिदं, “परि-
निब्बान दिवसे ‘मंसरस भोजन’ति । एतं भदन्ता चरियस्स अतिसय
कथनमेव पटिभाति, यतो न सो ‘सूकर मद्दवस्स’ वेय्याकरणवसेन
एत्थ ‘मंसरस भोजन’ निद्दिसति, अपि च यथासकं पटिभानं अत्तना
व सब्बेसमेव सम्बुद्धानं समतिसविधा धम्मतायो निम्मणित्वा
दस्सेति “परिनिब्बान दिवसे मंसरस भोजनं” तासु अञ्जतरा धम्मता
अत्थी’ति । उत्तरि एतं तच्छं पि सल्लक्खणीयं यदिदं पिटकत्तम
पालियं बहूसु ठानेसु बुद्धानं भगवन्तानं धम्मतानं निद्देसो अत्थि, अपि
च न क्वचि तत्थ “परिनिब्बान दिवसे मंसरस भोजनं” बुद्धानं भग-
वन्तानं अञ्जतरा असाधारणा धम्मता निद्दिट्ठा’ति । तस्मा पालियं
अनिस्सित वसेन मयं ‘मधुरत्थ विलासिनी’ कारस्स मतं सम्पटि-
च्छित्तुं न सक्कोम । न तं मयं बहुली करोम, यतो यथावुत्ता ‘असाधा-
रण धम्मता’ नेव पालियं साट्ठकथायं न ब्रह्न्ते सोगतसक्कतसाहिच्चे
क्वचि उपलब्धतीति । नेव बुद्धस्स भगवतो अच्छरियब्भुत धम्म-
वण्णनायं क्वचि यथावुत्ता असाधारणा धम्मता आगच्छति । तस्मा
मयं तं आदियितुं न सक्कोम ।

अथ महाथेरो बुद्धघोसाचरियो सुमङ्गल विलासिनियं नाम
दीघनिकायट्ठकथायं (महापरिनिब्बाणसुत्तवण्णनायं) सूकरमद्दवं
व्याकरोन्तो एवं वदति, “सूकरमद्दवं’ति नातितरुणस्स नातिजिण्णस्स
एक जेट्ठकसूकरस्स पवत्तमंसं । तं किर मुदुञ्चेव सिनिद्धं च होति ।
तं पटियादापेत्वा साधुकं पचापेत्वा’ति अत्थो । एके भणन्ति—सूकर
मद्दवं’ति पन मुदु ओदनस्स पञ्चगोरस यूस पाचन विधानस्स नाम-
मंतं, यथा गवपानं नाम पाकनामं’ति । केचि भणन्ति सूकर मद्दवं
नाम रसायनविधि, तं पन रसायनसत्थे आगच्छति, तं चुन्देन भगवतो
परिनिब्बानं न भवेय्या’ति रसायनं पटियत्तं’ति । बुद्धघोसेन किञ्चि
उत्तरकालिको भदन्ताचरियो धम्मपालत्थेरो पन ‘परमत्थदीपनियं’
नाम उदानट्ठकथायं सूकरमद्दवं आरब्ध एवं वदति, “सूकर मद्दवं’ति

सूकरस्स मुदुसिनिद्धं पवत्तमंसं'ति महा अट्ठकथायं वुत्तं । केचि पन सूकर मद्दवं'ति न सूकरमंसं, सूकरेहि मद्दित वंसकळीरो'ति वदन्ति । अञ्जे सूकरेहि मद्दित पदेसे जातं अहिच्छत्तकं'ति । अपरे पन सूकर मद्दवं नाम एकं रसायनं'ति गण्हंसु, तम्हि चुन्दो कम्मरपुत्तो अञ्ज भगवा परिनिब्बायिस्सती'ति सुत्वा अप्पेव नाम न परिभुञ्जित्वा चिरतरं तिट्ठेय्या'ति सत्थु विरजोवितुकम्यताय अदासी'ति वदन्ती'ति । एवं उभो पेटे अट्ठकथा चरिया बुद्धघोस-धम्मपाला 'सूकर-मद्दवं' सदस्स नाना अत्थे देन्ति, अपि च ते सब्बे अत्था कङ्गागता येव सन्ति वेमत्तिका'ति । अपि च 'सूकर मद्दवं' नाम भोजनं यं भगवा परिभुञ्जि, तं तु एकमेव वत्थु होतुमरहति न नाना । तस्मा न कोचि एतरहि जानाति किं तं सूकरमद्दवं नाम अहोसि यं भगवा परिभुञ्जि, न चापि कोचि तं जानितु मरहति पि । यत्थ बुद्धघोसा-चरिय-धम्मपालत्थेर सदिसा हि 'केची'ति, 'अञ्जे'ति, 'अपरे'ति करोन्ति, अथ को नाम चरहि विञ्जू पटिञ्जो जानिस्सति किं तं सूकर मद्दवं नाम अहोसी'ति । तस्मा यथासकपटिभानं यथासक सद्धं सब्बे यं कञ्चापि अत्थं गण्हितुं सक्कोन्ति । अम्हाकं पन वराकानं विगतसारानं किं पटिभानं, का खन्ति होतुमरहति । तथापि हेट्ठा-वण्णित नयेन किञ्चि वदाम ।

चुन्दो कम्मरपुत्तो भगवतो सोतापन्नो उपासकसावको अहु । अपि साधारण उपासका पाणातिपाता विरता होन्ति । तस्मा एतं सक्कं न पटिभाति सो भगवतो हिताय सञ्चिच्च मंसभत्तं सम्पादेय्य पाणं वा अतिपातेय्य, तरुणं वा जेट्ठकं वा सूकरं हनेय्या'ति । सचे पि पन सूकर मद्दवं 'महा अट्ठकथायं' वुत्तनयेन बुद्धघोसा चरियेन वा वुत्तनयेन सूकरस्स मुदुसिनिद्धं पवत्तमंसं हि भवेय्य, अथ किञ्चरहि भगवा तं परिभुञ्जना पुब्बे 'महा परिनिब्बान सुत्ते' येव वण्णित नयेन चुन्दं कम्मरपुत्तं एवं वदेय्य, "यं ते, चुन्द, सूकरमद्दवं पटियत्तं तेन मं परिविस, यं पन अञ्जं खादनीयं भोजनीयं पटियत्तं, तेन

भिक्षुसङ्घं परिविसा"ति । एवं उत्तरि पि भुत्तावी भगवा चुन्दं कम्मरपुत्तं एवं आणापेति, "यं ते, चुन्द, सूकरमद्दं अवसिट्ठं तं सोब्भे निरुणाहि । नाहं तं, चुन्द, पस्सामि.....यस्स तं परिभुत्तं सम्मा परिणामं गच्छेय्या"ति । एतेन विसदतरवसेन पाकटं होति सूकर मद्दं नामं किञ्चि विसेसं ओसधं अहोसि यं लोहित पक्खन्दि-कायं हि सप्पायं होति अञ्जथा च परिभुत्तं सम्मापरिणामं न गच्छति, कस्स चि च हानिं कातुमरहती'ति । तस्मा हि भगवा यथा-वुत्ते द्वे आदेसे चुन्दस्स कम्मर पुत्तस्स देति । न च कदाचि सूकरमद्दं नाम सूकरस्स मुदुसिनिद्धं पवत्तमंसं होतु मरहति, यतो तं तु सब्बथा सम्मा परिणामं गच्छति येव तं आरब्भ च एवं वत्तुं न लब्भति एतं, न कस्सापि जनस्स सम्मा परिणामं गमिस्सती'ति । तस्मा 'महा अट्ठकथाय' वा तं मतं भवेय्य भदन्ताचरियस्स बुद्धघोसात्थेरस्स वा पि तं मतं भवेय्य मयं तं मतं सम्पटिच्छित्तुं न सक्कोम, यद्विदं सूकर मद्दं नाम सूकरस्स पवत्तमंसं अहोसी'ति । एसो अत्थो न पालिया सङ्गच्छती'ति अनादरणीयो येवा'ति खायति । भगवता पन चुन्दस्स दिन्ना द्वे यथावुत्ता आदेसा 'महापरिनिब्बाण सुत्ते' वणिणता अतिसयेन सात्थका सन्ति ते च दस्सेन्ति सूकर मद्दं नाम भोजनं किञ्चि एतादिसं बलवन्तं ओसधमयं वत्थु हि अहु यं विसिट्ठेन रोगेन फीळितस्स जनस्स हि सप्पायं होति सचे सम्मा परिणामं गच्छेय्य, अपि च अञ्जरेसं तु हानिकरमेव होती'ति । एवं चिन्तने कते एतं पाकटं होति सूकरमद्दं किञ्चि विसिट्ठं रसायनं हि अहोसि अथवा सूकरेहि मद्दित पदेसे जातं अहिच्छत्तकं'ति, यं चन्दो भगवतो चिरजीवितकम्यताय तस्स अदासि; यं तस्स सम्मापरि-णामं त गच्छि, भगवा च बालहतरं आबाधिको जातो'ति ।

अथ अपरेन परियायेन पि बीमंसितब्बं । अम्हेहि उपरि वुत्तं चुन्दो भगवतो सोतापन्नो उपासक सावको समादिन्नसीलो तस्स मंसभोजनं दातुं नारहती'ति । अतिसाधारणा पि भगवतो गहट्ठ-

सावका जानन्ति पाणातिपाता विरति नाम पठमं सिक्खापदं'ति । कथं चुन्दसदिसो उपासको तदा तं अतिक्कमिस्सति, पठमं सीलं भिन्दिस्सती'ति । अथ सो भगवा परमकारुणिको न पाणं अति पातेति, न पाणं अतिपातयति, न पाणं अतिपातयतो समनुञ्जो होती'ति तस्स साधारण सीलं नाम हि अत्थि । पसङ्गो विज्जति एकदिवसं भगवा वाराणसियं इसिपतने मिगदाये विहरमानो एकिन्द्रियं जीवं रुक्खं पि छेदापेन्ते विहेठेन्ते केचि भिक्खू दिस्वा ते विगर हि, "नेतं, भिक्खवे, अप्पसन्नानं वा पसादाय, पसन्नानं भिवाय्यो भावाया"ति । अथ किञ्चरहि सो भगवा सम्मा सम्बुद्धो समन्त चक्खु परमो कारुणिको एतं न जानि अन्तिम समये मम सूकर मम मंसभोजनं बहूतं अप्पसादाय भविस्सती'ति । भगवा सम्मा सम्बुद्धो यावजीवं सत्तेसु अनुकम्पको यथावादी तथाकारी अहु, सो च पठम सिक्खापदवसेन हि पाणातिपाता विरतिं देसेति । तदा कथं सो एतं पाठमिकं सीलं सयं भिन्दिस्सती'ति पटिवुज्झितुं न सक्का । तथागतस्स सब्बभूतानुकम्पकस्स मंसभक्खनं तस्मिं करुणाकरे कारुञ्जेकरसे तस्स धम्मसे सङ्गे वा अप्पसन्नानं नेव पसादं उप्पादेति, न अभिप्पसन्नानं पसादं भिय्यो वड्ढेति पि । अपि च अप्पसन्नानं चेव अप्पसादाय पसन्नानञ्च एकच्चानं अञ्जथत्ताय हि इदं होती'ति मञ्जाम । यदा कोचि जनो बुद्धे मत्तिमा सुणोति सो भगवा सम्मा सम्बुद्धो परिनिब्बानदिवसे मंसरसभोजनं अकासी'ति, तदा किं एतं तस्स हृदये असनिपातयिव न करिस्सति ? किं एतं तस्स संयं पाणाति पाता विरतस्स तिरतनेसु पसादं वड्ढेस्सति ! मयं जानाम भगवा सयं सम्बहुलेसु पसङ्गेसु तादिसं किच्चं विसेधेति येन न पसन्नानं पसादो भिय्यो वड्ढति, अप्पसन्नानं वा पसादो न जायती'ति । एतं तुलं पमाणं निकसं सो बहुलं भिक्खूनं किच्चा किच्चेसु पदो जेति । अथ किञ्चरहि सो एतं सयं भिन्दिस्सति ? पुन च परं सो भगवा किञ्चि कम्मं करणा पुब्बे सम्मा अवेक्खनं करोति परेसं देसेति

चापि । विसेसतो अपच्चवेक्खित्वा अप्पटिसङ्घाय भोजनं भुञ्जितुं भगवा विगरहति ।³⁵ सो सयं एतस्मिं समये पि “यं ते, चुन्द, सूकर मद्द्वं पटियत्तं तेन मं परिविसी”ति तं भोजनं भुञ्जना पुब्बे सम्मा पटिवेक्खी’ति पाकटमेव । तदा कथं सो धम्मेषु चक्खुमा भगवा पच्च-वेक्खमानो सतो सम्पजानो तं मंसभोजनं पटिग्गण्हेय्य ‘मम हिताय एतं सम्पादितं’ति जानमानो पी’ति पटिबुज्झितुं न सक्का । “यो खो तथागतं तथागत सावकं वा उद्दिस्स पाणं आरभति सो बहं अपुञ्जं पसवती”ति बुद्धवचनं अत्थि ।³⁶ किं चुन्दो कम्मरपुत्तो एतं न जानाति, न जानित्वा च एतं चुल्लच्चयं आचरती’ति किन्नु खो एतं सद्वहितुं सक्का ? तस्मा न केनचि परियायेन एतं मतं अधिवासेतुं सक्का यदिदं सूकरमद्द्ववसेन सो भगवा मंसभोजनं परि भुञ्जी’ति ।

आयस्मा उदायी थेरो (‘नागसुत्ते’ ‘थेरगाथाय’ञ्चापि) दल्हवसेन भगवन्तं आरब्भ वदति, “भुञ्जति अनवज्जानि, सावज्जानि न भुञ्जती”ति । केनत्थेन मंसरस भोजनं अनवज्जं नाम भविस्सती’ति पटिबुज्झितुं न सक्का । तस्मा भगवा सम्मासम्बुद्धो करुणाकरो परिनिब्बानदिवसे मंसरसभोजनं भुञ्जी’ति ये वदन्ति ते पापमेव आचरन्ति तं भगवन्तं च असता अभूतेन पवदन्ती’ति खायति ।

‘लङ्कावतार सूत्रे’ नाम महत्थिये महायान ‘सूत्रे’ बुद्धदत्ताबुद्ध-घोस-धम्मपालाचरियेहि पालि-अट्ठकथाकारेहि किञ्चि पुब्बे येव विरचिते तेसं पुरिसानं याव समण पटिञ्जानं भिक्खूनं पि अतिसयेन गरहनं कतं ये अरहद्भजं निवासेत्वा उत्तम पब्बज्जावेसं गण्हित्वा पि वदन्ति “तथागतेन किर मंसं परिभुत्तं”ति । एवं कित्तकं सल्लक्खणीयं तच्छं एतं पि अत्थि यदिदं भोटदेसिय परम्परायं वणिणत नयेन

35. दट्ठव्वं उत्तरि अट्ठमे परिच्छेदे सुप्पियाय उपासिकाय वत्थु ।

36. दट्ठव्वं उत्तरि अट्ठमे परिच्छेदे जीवकव

चुन्दो कम्ममारपुत्तो भगवन्तं सहसङ्खं पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन हि सन्तप्पेसि, सूकरमद्वस्स च कोचि निदेसो तत्थ न विज्जती'ति ।

अम्हाकं भगवा धम्मेषु चक्खुमा वेदन्तगू विसत्तिकं तिण्णो लोक-
धम्मं अतीतो अहु सीमातिगो ब्राह्मण भूतो । ननु नाम सो समविसम-
रहितं परमं विसुद्धं समताविनं दिट्ठिविनिबन्धनविमुत्तं पुरिसं
निद्विसति 'सीमातिगो ब्राह्मणो'ति, तं च आरब्भ ('सुद्धट्ठकसुत्ते') एवं
वदति, "सीमातिगो ब्राह्मणो तस्स नत्थि त्रत्वा व दिस्वा व समुग्ग-
हीतं । न रागरागी न विरागरत्तो तस्सीध नत्थि परमुग्गहीतं"ति ।
एवं हि सो ('अद्धा सुत्ते' पि) वदति, "सङ्खं नो पेति वेदगू"ति । एतं
अद्वयं भूमिं पत्तं पुरिसं आरब्भ वत्तुं वट्ठति न सो किञ्चि खादति
अखादति वा, न किञ्चि पिवति अपिवति वा रागस्स न किञ्चि
गण्हाति जहाति वा, सादियति असादियति वा, रागस्स सब्बका
पहाणा, तण्हाय असेसं निरोधा'ति । दिट्ठे तस्स दिट्ठमत्तं होति,
खायिते खायित मत्तं, सायिते सायितमत्तं । न तं किञ्चि वत्थु अज्झत्तं
वा बहिद्धा वा किलिट्ठं कातुमरहति यतो सो आकास कप्पो असंसट्ठो
वेदगू वेदन्तगू पुरिसो यो सङ्खं न उपेती'ति । परिमितत्राणसमा-
चारानं अम्हाकं लोकिय चित्तसमन्नागतानं पुरनुवोधो अननुवोधो
येवायं यदिदं बुद्धानं भगवन्तानं बुद्धविसयो नामा'ति । तस्मा मयं
कत्थचि पि दिट्ठि विनिबन्धनं न करोन्ता अत्तनो अज्जाणं परिमित-
त्राणं परित्तं त्राणं अधिवासेन्ता तूण्ही येव होन्ति ।

अथ चुन्दस्स कम्मार पुत्तस्स सूकर मद्वं नाम भत्तं भुत्ताविस्स
भगवतो खरो आबाधो उप्पज्जि । सो तं भोजनं भुञ्जित्वा सम-
नन्तरा व पबाल्हं मारणन्तिकं आबाधं फुसि । तं भत्तं तस्स विसमं
परिणमि, तेन वसेन च तस्स व्याधिप्पबाल्हा उदपादि । तिब्बो
लोहितपक्खन्दिकाबाधो तस्स उप्पन्नो । भगवा लोहित विरेचनेहि
अतिविय पीळितो जातो^{३७}ति । अस्समेव । सतो सम्पजानो अविह-

ञ्जमानो च तं मारणान्तिक वेदनं अधि वासेसि । अस्समेव अवत्थायं विरिच्चि मानो व, अभिन्हं पवत्त लोहित विरेचनो व समानो, सो चिन्तेसि, “गच्छामहं कुसिनारं नगरं”ति ।

एतेन पाकटं होति सो भगवा पुब्बे व निच्छित्त मकासि ‘कुसिनारायं परिनिब्बायिस्सामी”ति । बुद्धघोसाचरियो पि एतस्मिं ठाने वदति “अतनो पत्थितट्ठाने परिनिब्बाणत्थाय आह ‘गच्छामहं कुसिनारं नगरं”ति ।

भगवा आनन्दं आमन्तेसि, “आयामानन्द, येन कुसिनारा तेनुप-सङ्कमिस्सामा”ति । भगवा सहसङ्घो कुसिनारं पक्कमति ।

कुसिनारा^{३८} मल्लानं नगरं पावातो तिगावुत्तमत्त दूरं । तथापि एतं पि अप्पं मगं भगवा किच्छेन परिपूरेसि । अधिमत्तदुब्बलो किलन्तो च सो एतेसं ठानानं अन्तरे पञ्च वीसतियं ठानेसु विस्स-मितु कामो निसीदि । मज्झण्हकाले सो भगवा पावातो पक्कमि

कम्भार पुत्तस्स भत्तं भुत्ताविस्सं सरो आबाधो उप्पज्जी”ति । अपि च एतमेव व्याकरोन्तो बुद्धघोसा चरियो तं भत्तं अपराधा विमोचेति, एवं च वदति, “न पन भुत्तच्चयेन आबाधो उप्पज्जि) । यदि हि प्रभुत्तस्स उप्पज्जिस्सथ, अतिखरो अभविस्स । सिनिद्धं भोजनं भुत्तत्ता पन तनु वेदना अहोसी”ति । अञ्जेन परियायेन भदन्तो नागसेनो पि एतमेव तच्छं मिलिन्द पञ्हे’ एवं पकासेति ‘तं च पन’ (सूकरमद्वं) सम्मा पाकं लहुपाकं मनुज्जं बहुरसं जठरगितेजस्स हितं । न ततो निदानं भगवतो कोचि अनुप्पन्नो रोगो उप्पन्नो । अपि च भगवतो पकति दुब्बले सरीरे खीणे आयु सङ्खारे उप्पन्नो रोगो मिथ्यो अभिवड्ढी”ति । कथञ्चि पि, तं भोजनं भुत्ताविनो भगवतो लोहित पक्खन्दिकाबाधो भिय्यो अभिवड्ढि सो च भगवा अधिमत्तो दुब्बलो जातो । तथापि भगवा कथञ्चि पि पदसा गन्तुमसक्खि मग्गे च उत्तरिं सनि-सनि अभिक्कमि येव ।

38. वत्तमानो ‘कसया’ नाम गामो (उत्तर पदेस’ रज्जे ‘गोरखपुर’ पदेसे ठितो । एतरहि इदं ठानं साधारणतो ‘कुशीनगर’ वसेन पञ्चायति । एत्थ हि महूपरिनिब्बाश चेतियं अत्थि यत्थ भगवतो परिनिब्बायमानस्स पटिमा अत्थि ।

सायण्ह समयं च कुसिनारं पत्तो । एतं आरब्ध 'परमत्थदीपनियं' नाम उदानट्टकथायं वुत्तं, "पावाय तिगावुत्ते कुसिनारा । एतस्मिं अन्तरे पञ्चवीसतिया ठानेसु निसीदित्वा महन्तं उस्साहं कत्वा गच्छन्तो सुरियत्थङ्गमनवेलाय भगवा कुसिनारं पापुणी"ति । अथ अन्तरामग्गे भगवा एकस्मिं ठाने मग्गा ओक्कम्म अञ्जतरस्मिं रुक्ख-मूले निसीदि आनन्दं च एवं आमन्तेसि, "इङ्घ मे त्वं, आनन्द, चतुग्गुणं सङ्घाटिं पञ्ज्रापेहि । किलन्तो स्मि, आनन्द, निसीदिरसामी"ति । आनन्दो चतुग्गुणं सङ्घाटिं पञ्ज्रापेति । भगवा तम्हि आसने निसीदति, उत्तरिं च आनन्दं वदति, "इङ्घ मे त्वं, आनन्द, पानीयं आहर । पिपासितोस्मि, आनन्द, पिविस्सामी"ति । आनन्दो भगवतो विञ्ज्रापेति, "इदानि, भन्ते, पञ्चमत्तानि सकटसतानि अतिक्कन्तानि, तं चक्कच्छिन्नं उदकं परित्तं लुलितं आविलं सन्दति । अयं, भन्ते, ककुत्था नदी अविदूरे अच्छोदका सातोदका सीतोदका सेतका सुप्पतित्था रमणीया । एत्थ भगवा पानीयञ्च पिविस्सति, गत्तानि च सीतिकरिस्सती"ति । यदा भगवा बहुपिपासितो यावततियं आनन्दं पानीयं आहरितुं आणापेसि, तदा आनन्दो पत्तं गहेत्वा तं नदिं उपसङ्कमि । आनन्दो पस्सति सा नदिका पुब्बे आविला सन्दमाना अधुना अच्छरियवसेन अनाविला सन्दती"ति । सो पत्तेन पानीयं आदाय भगवन्तं उपसङ्कमति तस्स च तं उपनामेन्तो पत्थेति, "पिवतु भगवा पानीयं, पिवतु सुगतो पानीयं"ति । भगवा पानीयं अपायि ।

तेन पन समयेन पुक्कुसो सम्ममल्लपुत्तो नाम एको वाणिजो काल-ङ्कतस्स आळारस्स कालामस्स प्हट्टसावको पटिपथे कुसिनाराय पावं अद्धानमग्गपटिपन्नो भगवता समागच्छि । पुक्कुसो'ति तस्स नामं अहु, सो च मल्लराजपुत्तो अहोसि । तस्मा पुक्कुसो मल्लपुत्तो'ति पञ्ज्रायित्थ । अयं वाणिजो तेसं पञ्ज्रमत्तानं सकटसतानं सामी सत्थ-वाहो अ यानि अचिरपुब्बं तं नदिकं अतिक्कन्तानि, येन वसेन च

हि तस्सा उदकं अम्हेहि उपरि दिट्ठनयेन लुळितं आविलं अहो-
सी'ति । भगवन्तं अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले निसिन्नं दिस्वा सो वाणिजो
तं उपसङ्कमि अभिवादेत्वा च एकमन्तं निसीदि । कथासल्लापवसेन
पुक्कुसो मल्लपुत्तो भगवन्तं पटिच्च अत्तनो आचरियस्स आळारस्स
कालामस्स महन्तं चित्तस्स एकोदिभावं वण्णेसि कथं सो भूतपुब्बं
एकदिवसं अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले दिवाविहाराय निसिन्नो न तानि
पञ्चमत्तानि सकटसत्तानि अद्दस न वापि तेसं सद्दं सुणि यानि अचिर
पुब्बं तं निस्साय-निस्साय अतिक्कमिसू'ति ।^{३९} तदा भगवा पि तस्स
अत्तनो एकं पसङ्गं सावेसि यदा तम्हि अन्तरा च कुसिनारं अन्तरा
च सावत्थिं आतुमायं नाम नगरे भुसागारे^{४०} विहरन्ते देवे वस्सन्ते
गळगळायन्ते विज्जुल्लतासु निच्छरन्तीसु असनिया च फलन्तिया नेव
सो अद्दस विज्जुं न अस्सोसि असनिपातस्स सद्दं पी'ति । भगवा तस्स
विज्जापेसि तस्मिं समये तस्स पुरतो व भुसागारे खलसालायं अस-
निपातो अभवि येन द्वे कस्सका भातरो चत्तारो बलिवद्दा चापि हता,
अपि च भगवा न तं वत्तिंतं अद्दस न चापि तं सद्दं सुणि सचे पि सो
सञ्जी जागरो चापि अहोसी'ति । एतं तस्स एकोदिचित्तं समाधि
बलं उपसमविहारं च त्त्वा तम्हि च किञ्चि उळारविसेसं पत्वा
पुक्कुसो मल्लपुत्तो भगवति सञ्जातप्पसादो अहु सो च तं एवं पत्थेसि,
“एसाहं, भन्ते, भगवन्तं सरणं गच्छामि, धम्मञ्च भिक्खु सङ्गञ्च ।

39. अधुना पन आळारस्स कालामस्स कालङ्कतस्स पञ्चचत्ताळीसति वस्सानि
वीतिवत्तानी'ति वत्तुं वट्टति यतो सो भगवतो बोधितो सत्तमे सत्ताहे
कालमवासी'ति । दट्ठ्वा पुब्बे दुतिये परिच्छेदे तस्स वण्णना । दट्ठ्वा
पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे पठमाभिसम्बुद्धस्स भगवतो धम्म देसनाय कत-
सङ्कप्पस्स बोधितो अट्टमे सत्ताहे आळारं कालामं अनुस्सरणं पि ।

40. आतुमं नगरं आरब्ध अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे किञ्चि वृत्तं । अथ
भुसागारं नाम खलसाला'ति बृद्धोसाचरियेन 'सुमङ्गलविलासिनियं
(महापरिनिब्बानमुत्तवण्णनायं) चेव 'मनोरथ पूरणियं' (तिक निपात
वण्णनायं) व्याकतनयेन वेदितव्वं ।

उपासकं मं भगवा धारेतु अज्जतग्गे पाणुपेतं सरणं गतं”ति । ततो परं पुक्कुसो मल्लपुत्तो भगवतो सिङ्गिवण्णं युगं मट्टं धारणीयं उपनामेसि एवं च पत्थेसि, “इदं भन्ते, सिङ्गिवण्णं युगं मट्टं धारणीयं, तं मे भगवा पटिगण्हानु अनुकम्पं उपादाया”ति । भगवा तं वत्थं सण्हसाटकयुगलं पटिगण्हेसि, पुक्कुसं मल्लपुत्तं च एवं आणापेसि, “तेन हि, पुक्कुस, एकेन मं अच्छादेहि, एकेन आनन्द”ति । पुक्कुसो मल्लपुत्तो तथा अकासि । एकेन सो भगवन्तं अच्छादेसि, एकेन आयस्मन्तं आनन्दं ।⁴¹ ततो परं पुक्कुसो मल्लपुत्तो भगवतो धम्मदेसनं सुत्वा तं भगवन्तं अभिवादेत्वा पदविखणं कत्वा पक्कन्तो । अचिरपक्कन्ते पन पुक्कुसे मल्लपुत्ते आनन्दो तस्स उत्तम मङ्गलवत्थयुगस्स अत्तनो भागं पि भगवतो कायं उपनामेसि यदिदं तेन पि सो भगवन्तं अच्छादेसी”ति । बुद्धघोसाचरियो ‘सुमङ्गलविलासिनियं (महापरिनिब्बान सुत्त वण्णनायं) वदति, “भगवा ततो एकं निवासेसि, एकं पारुपी”ति । एवं भगवा अतिविय विरोचि । भगवतो कायवण्णो तं सिङ्गिवण्णं युगं मट्टं अतिरोचित्वा भासति । एतं दिस्वा पीतिमनो आनन्दो भगवन्तमाह, “अच्छरियं भन्ते, अब्भुतं भन्ते, याव परिसुद्धो, भन्ते, तथागतस्स छविवण्णो परियोदातो । इदं, भन्ते, सिङ्गिवण्णं युगं मट्टं धारणीयं भगवतो कायं उपनामितं वीतच्चिकं (हतच्चिकं) विय खायतो”ति । भगवा तं वदति, “एवमेतं आनन्द ! द्वीसु खो, आनन्द, कालेसु अतिविय तथागतस्स परिसुद्ध, होति छविवण्णो परियोदातो । कतमेसु द्वीसु ? यच्च, आनन्द, रत्ति तथागतो अनुत्तरं सम्मा सम्बोधि अभि सम्बुज्झति, यच्च रत्ति अनु-

41. महाथेरो बुद्धघोसाचरियो भगवता आनन्दत्थेरं पटिच्च कतं इमं सम्माननं सम्मदेव अनिसयेन सल्लखणीयमेव मञ्जति । कं अत्थं सन्धाय पन भगवा तस्स सकसावकस्स सततं सद्धिञ्चरस्स एवरूपं सम्मानमकासि कं अत्थं निस्साय च आनन्दो एतं पटिगण्ही”ति एतदत्थाय उत्तरि अट्टमे परिच्छेदे आनन्दत्थेरवत्थु वण्णना दट्ठ्वा ।

पादि सेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति—इमेसु खो, आनन्द, द्वीसु कालेसु अतिविय तथागतस्स परिसुद्धो होति छविवण्णो परियो-
दातो”ति ।

ततो परं भगवा आनन्दस्स विञ्जापेसि, “अञ्ज खो पनानन्द, रत्तिया पच्छिमयामे कुसिनारायं उपवत्तने मल्लानं सालवने अन्तरेन यमकसालानं तथागतस्स परिनिब्बानं भविस्सती”ति । ततो परं, “आयामानन्द, येन ककुत्था⁴² नदी तेनुपसङ्कमिस्सामा”ति आनन्दं आमन्तेत्वा भगवा मग्गे अभिक्कमि न चिरस्सेव च आनन्देन सद्धि अच्छोदिकं सीतोदिकं तनुसित सलिलं तं नदि उपसङ्कमित्वा भगवा तं अञ्जोगाहित्वा एकचीवरो नहायि पानीयं चापि पिवि । ततो परं तं नदि पच्चुत्तरित्वा सो तस्सा पारिमतीरे मुहुत्तं अट्टासि गत्तानि पुब्बापयमानो, ततो पच्छा च तस्सा येव नदिया तीरस्स आसन्ने ठितं अम्बवनं अगमासि, यत्स सो चुन्दकं नाम भिक्खुं एवं आणापेसि, “इद्ध मे त्वं, चुन्दक, चतुग्गुणं सङ्घाटिं पञ्जापेहि, किलन्तोस्मि, चुन्दक⁴³, निपज्जिस्सामी”ति । चुन्दको अतिखिप्पं चतुग्गुणं सङ्घाटिं पञ्जापेसि । अति किलन्तो भगवा निपज्जि, दक्खिणेन पस्सेन सीह-
सेय्यं कप्पेत्वा, पादे पादं अच्चाधाय, सतो सम्पजानो । चुन्दको

42. कुकुत्था वा पाठभेदेन । अयं नदी कदाचि वत्तमाना वरही नाम नदिका या पुब्बे निहिट्ठा कसया नाम गामतो दक्खिणदिसायं चतुकोसमत्तदूरे ‘छोटी’ गण्डक’ नाभिकाय नदिया

43. आनन्दस्स निबद्धपट्टाकट्टाने ठपिता पुब्बे अयं भिक्खु कञ्चिकालं भगवतो उपट्टाको अहोसि । कदाचि अयं चुन्दको धम्मसेनापतिस्स सारिपुत्तस्स कनिट्ठभातिकेन चुन्दसमणुद्देसेन महाचुन्देन वा नाम थेरेन अभिन्ना अट्ठ । एवं वसेन तस्स जीवितवत्थुं आरब्ध उत्तरि अट्ठमे परिच्छेदे सारिपुत्तत्थेरवत्थु दट्ठब्बं । पठम बोधियं पन वीसति वस्सानि भगवतो अनिबद्धवसेन तेसं तेसं उपट्टाकसावकानं भिक्खून् वण्णनत्थाय तत्थेव उत्तरि अट्ठमे परिच्छेदे आनन्दत्थेरवत्थु दट्ठब्बं ।

भिवखु तत्थेव भगवतो पुरतो निसीदि । भगवा एतस्मिं समये आनन्दं एवं आदिसि, “सिया खो, पनानन्द, चुन्दस्स कम्मारपुत्तस्स कोचि विप्पटिसारं उपदहेय्य — ‘तस्स ते, आवुसो चुन्द, अलाभा, तस्स ते दुल्लद्धं, यस्स ते तथागतो पच्छिमं पिण्डपातं भुञ्जित्वा परिनिब्बुतोति । चुन्दस्स, आनन्द, कम्मारपुत्तस्स एवं विप्पटिसारो पटि विनेतब्बो — ‘तस्स ते, आवुसो, लाभा, तस्स ते सुलद्धं, यस्स ते तथागतो पच्छिमं पिण्डपातं भुञ्जित्वा परिनिब्बुतो । सम्मुखा मे तं, आवुसो चुन्द, भगवतो सुतं, सम्मुखा पटिग्गहितं, द्वे मे पिण्डपाता समसमफला समसमविपाका अतिविय अञ्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा च महानिसंसतरा च । कतमे द्वे ? यञ्च पिण्डपातं भुञ्जित्वा तथागतो अनुत्तरं सम्मा सम्बोधिं अभिसम्बुज्झति, यञ्च पिण्डपातं भुञ्जित्वा तथागतो अनुपादिसेसाय निब्बान धातुया परिनिब्बायति । इमे द्वे पिण्डपाता समसमफला समसमविपाका अतिविय अञ्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा च महानिसंसतरा च । आयुसंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मारपुत्तेन कम्मं उपचितं, वण्णसंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मार पुत्तेन कम्मं उपचितं, सुखसंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मारपुत्तेन कम्मं उपचितं, यससंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मारपुत्तेन कम्मं उपचितं, आधिपतेय्य संवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मार पुत्तेन कम्मं उपचितं’ति । चुन्दस्स, आनन्द, कम्मारपुत्तस्स एवं विप्पटिसारो पटि विनेतब्बो”ति ।

एवं वत्वा भगवा सायण्हसमय मेव आनन्दं आमन्तेसि, “आयामानन्द, येन हिरञ्जवतिया⁴⁴ नदिया पारिमतीरं, येन कुसिनारा उपवत्तनं मल्लानं सालवनं, तेनुपसङ्कमिस्सामा”ति । आनन्देन पच्छा-

44. अयं खुद्दनदी कदाचि वत्तमाना ‘हिरवा की नारी’ नाम उदकवाहिका अत्थि । केचि वदन्ति ‘सोनरा नाला’ नाम अपरो, उदकवाही अयं कुन्नदी’ति । केचि पन वत्तमानकं ‘छोटी गण्डक नामिकं नदि पि सञ्जानन्ति हिरञ्जवती’ति ।

समणेन भगवा हिरञ्जवति नदि पञ्चुत्तरित्वा तस्सा पारिमतीरं अग-
मासि । अस्सा नदिया पारिमतीरतो एको मग्गो मल्लानं उपवत्तनं
नाम सालवनं गच्छि । तत्थ सालरुखानं पन्ति पाचीनमुखा गन्त्वा
उत्तरेन निवत्ता । तस्मा हि तं सालवनं 'उपवत्तनं' ना जातं । इदंम
सालवनं कुसिनारांनगरतो दक्खिण-पच्छिम दिसाभागे अविदूरे व
ठितं अहु ।⁴⁵, ⁴⁶ एत्थ हि भगवा परिनिब्बायितुकामो अगमासि ।
उपवत्तनं सालवनं पत्वा भगवा आनन्दं आह, "इद्धा मे त्वमानन्द,
अन्तरेन यमकसालानं उत्तरसीसकं मञ्चकं पञ्जापेहि, किलन्तो
स्मि, आनन्द, निपज्जिस्सामी"ति । आनन्दो तेसं यमकसालरुखानं
मज्झे मञ्चकं पञ्जापेसि । ततो परं भगवा तस्मिं मञ्चके दक्खिणेन

45, 46. मल्लानं उपवत्तनस्स नाम सालवनस्स अयं वण्णना मया 'सुमङ्गल
विलासिनियं' महापरिनिब्बाणसुत्तवण्णनं निस्साय कता । उदानट्टकथायं
(उद्धत सुत्तवण्णनायं) धम्मपालाचरियो एतमेव वण्णन अनुच्छति । अथ
बुद्धघोसो चेव धम्मपालो च उभो पि आचरिया सीहलवासीनं जनानं
सुखं गह्णत्थ मल्लानं उपवत्तनं सालवनं अपराधपुरे थूपारामस्स परिसरेन
समानेत्वा वण्णेन्ति । अधुना काले उपरि निदिट्ठस्स 'कसया' गामस्स
आसन्ने एको उन्नतो पदेसो अत्थि, सो च 'माथा कुंवर का कोट'ति
आतो । एतं उच्चं ठानं वत्तमानकस्स परिनिब्बान चेत्तियस्स पच्छतो ठितं
नत्थि । एतं हि 'माथाकुंवर का कोट' नामकं ठानं भगवतो परिनिब्बा-
नस्स ठानं, यदिदं मल्लानं उपवत्तनं नाम सालवनं'ति एका वीसति—
'फुट' मत्ता पटिमा पि अत्थि परिनिब्बाय मानस्स एतं वत्तुं एत्थ अन-
पेक्खितं न भविस्सति सम्बहुलेसु अञ्जेसु पि जम्बुदीपे चेव वेरज्जकेसु
रट्ठेसु च परिनिब्बानाकारेन भगवतो मञ्चके निपन्नस्स मनुज्जा गम्भीर
सन्तिमया पासाणपटिमायो चित्तकम्मानि वापि उपलब्धन्ति, सेय्यथीदं
'नागार्जुनीकोण्डे'पि, अञ्जतरस्मिं 'अजन्ता' भित्ति चित्ते पि, सीहलदीपे
'पोलोन्नरुवा'नामकं नगरं उपनिस्साय 'गल'विहारे पि, 'पाकिस्तान' रज्जे
'स्वात'प्पदेसे 'काफर कोट' नामके ठाने चेय 'लोरियां तंगई' नामके ठाने
च, स्याम देसे पि, एवं 'भोट'—'चीन—जापान' देसेसु चापी'ति ।

पस्सेन सेय्यं कप्पेसि, दक्खिणं हत्थं उपधाय, पादे पादमच्चाधाय, सतो, सम्पजानो !⁴⁷

अयं सायणह्वेला येव अत्थि । येसं यमकसालानं अन्तरे भगवतो मञ्चको पञ्चापितो होति ते सब्बफालि पुल्ला होन्ति अकाल पुप्फेहि । तेहि पुप्फानि पपतन्ति भगवतो सरीरे । आनन्दो भगवन्तं वदति सालरुक्खा पुप्फेहि तथागतं पूजेन्ती'ति । भगवा तस्स कथनं अधिवासेति, अपि च वदति, “न खो, आनन्द, एतावता तथागतो सक्कतो वा होति गरुकतो वा मानितो वा पूजितो वा अपचितो वा । यो खो, आनन्द, भिक्खु वा भिक्खुणी वा, उपासको वा उपासिका वा, धम्मानुधम्मपटिपन्नो विहरति, सामीचिपटिपन्नो अनुधम्म चारी, सो तथागतं सक्करोति गरुकरोति मानेति पूजेति परमाय पूजाया”ति ।

तस्मिं समये उपवाणो⁴⁸ नाम भिक्खु भगवतो पुरतोठितो अहु तं वीजयमानो । भगवा तं अपसादेसि, “अपेहि, भिक्खु,

47. परिनिब्बानमञ्चे निपन्नस्स बुद्धस्स भगवतो अनेकानि चित्तकम्मानि अनेका पटिमायो चापि अम्हाकं देसे वेरज्जकेसु रट्टेसु चापि उपलब्धन्ति । ‘भरद्वाज’ थूपा, ‘अजन्ता’ भित्ति चित्तेसु चापि परिनिब्बान मञ्चे निपन्नो बुद्धो आलिखितो । अपि च विसेसतो सल्लक्खणीया तिस्रो पटिमायो येव बुद्धस्स भगवतो परिनिब्बान मञ्चे निपन्नस्स सन्ति, सेय्यथीदं ‘कुशीनगरे’ विज्जमाना पटिमा (२) ‘पाकिस्तान’ रज्जे ‘लोरियां तंगई’ नामके ठाने लद्धा पटिमा, (३) ‘पाकिस्तान’ रज्जे व ‘काफर कोट’ नामके ठाने लद्धा पटिमा । मयमेत्थ एतासं तिस्सन्नं पि पटिमानं अनुकारे देम ।

48. उपरि वृत्तेन चुन्दकेन नाम भिक्खुना समान वसेन अयं पि भिक्खु पुब्बे दीघरत्तं भगवतो उपट्ठाको अहु आनन्दस्स निबद्धवसेन भगवतो उपट्ठाक-ट्टाने ठपना पुब्बे'ति उत्तरि अट्टमे परिच्छेदे आनन्दत्थेर वत्थु पि अत्थाय दट्ठब्बं । एवं पुब्बे छट्ठे परिच्छेदे अम्हेहि अयं भिक्खु कातेहि आवाघिक भूतस्स भगवतो अत्थाय देवहितस्स नाम ब्राह्मणस्स निवेसना उण्होदकं पि आहरन्तो तेन च भगवन्तं सेदेन्तो पि दिट्ठो ।

मा मे पुरतो अट्टासी"ति । एतं किञ्चि अप्पिय वचनं मज्झित्वा आनन्दो तदेव भगवन्तं पुच्छि, "अयं भन्ते, आयस्मा उपवाणो दीघात्तं भगवतो उपट्ठाको सन्तिकावचारी समीपचारी । अथ च पन भगवा पच्छिमे आयस्मन्तं उपवाणं अपसादेति । भन्ते ! को हेतु, को पच्चयो, यं भगवा आयस्मन्तं उपवाणं एवं अपसादेती"ति ? भगवा तं वदति दससु लोकधातुसु देवता सन्नपत्तित्वा उपसङ्क्रमन्ति तथागतं दस्सनाय, अयं च महेसक्खो भिक्खु मै पुरतो ठितो ओवारन्तो । न लभिसु देवता पच्छिमे काले तथागतं दस्सनाय लभितुं"ति अहं सकसावक अवसादेसि, "अपेहि, भिक्खु, मा मे पुरतो अट्टासी"ति ।

अधुना आनन्दो चिन्तेति, "अतिखिप्पं भगवा परिनिब्बायिस्सति, अतिखिप्पं सुगतो परिनिब्बायिस्सति, अतिखिप्पं चवखुमा लोके अन्तरधायिस्सती"ति । एवं सो दुक्खी दुम्भनो होति न मयं लच्छाम तथागतं दस्सनाया"ति । तदा भगवा तं वदति, "चत्तारिमानि, आनन्द, सद्धस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयानि संवेजनीयानि ठानानि । कतमानि चत्तारि ? 'इध तथागतो जातो'ति, आनन्द, सद्धस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं संवेजनीयं ठानं⁴⁹ इध तथागतो अनुत्तरं सम्मा सम्बोधिं अभि सम्बुद्धो'ति, आनन्द, सद्धस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं संवेजनीयं ठानं⁵⁰ इध तथागतेन अनुत्तरं धम्म चक्कं पवत्तितं'ति, आनन्द, सद्धस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं संवेजनीयं ठानं⁵¹ इध तथागतो अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो'ति, आनन्द,, सद्धस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं संवेजनीयं ठानं ।⁵² आगमिस्सन्ति खो आनन्द, सद्धा भिक्खुभिक्खुणियो उपासक उपासिकायो 'इध तथागतो जातो'ति पि, इध तथागतेन अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं'ति

49. सेय्यथीदं लुम्बिनिवनं ।

50. सेय्यथीदं बुद्धगया ।

51. सेय्यथीदं इसिपत्तनं मिगदायो ।

52. सेय्यथीदं कुसिनारा ।

पि, .. “इध तथागतो अनुपादि सेसाय निब्बान धातुया परिनिब्बु-
तो’ति पी”ति ।

यथावुत्तानि चत्तारि ठानानि एवं परिनिब्बुते भगवति सम्मा
सम्बुद्धे सब्बेसमेव बुद्धप्पियानं तम्हि भगवति अभिप्पसन्नानं भत्ति
मन्तानं जनानं महापूजाठानानि पुञ्जट्टानानि चापि जातानि ।

एतस्मिञ्चरेव समये आनन्दो भगवन्तं केचि पञ्चे पुच्छि येसु एकं
पञ्चं अहु इत्थोहि सद्धि भिक्खूनं पटिपज्जनं वत्तनं आरब्भ पि । सो
तं पुच्छि, “कथं मयं, भन्ते, मातुगामे पटिपज्जामा”ति ? “अदस्सनं
आनन्दा”ति । “दस्सने, भगवा, सति कथं पटि पज्जितव्वं”ति ?
“अनालापो, आनन्दा”ति । “आलपन्तेन पन, भन्ते, कथं पटिपज्जि-
तव्वं”ति ? “सति, आनन्द, उपट्ठापेतव्वा”ति ।⁵³

ततो परं आनन्दो भगवन्तं पुच्छि, “कथं मयं, भन्ते, तथागतस्स
सरीरे पटिपज्जामा”ति ? भगवा असङ्गमानसो निव्विकारेन भावेन
तं वदि, “अव्यावटा तुम्हे, आनन्द, होथ तथागतस्स सरीर पूजाय ।
इङ्ग तुम्हे, आनन्द, सदत्थे घट्थ, सदत्थमनुयुञ्जथ, सदत्थे अप्पमत्ता
आतापिनो पहितत्ता विहरथ । सन्तानन्द, खत्तिय पण्डिता पि,
ब्राह्मण पण्डिता पि, गहपति पण्डिता पि तथागते अभिप्पसन्ना.....
ते तथागतस्स सरीर पूजं करिस्सन्ती”ति ।

भगवतो खिप्पं भाविं महापरिनिब्बानं आरब्भ चिन्तेन्तो
आनन्दो भावुको भिक्खु संविग्गो अधीरो होति । सो अत्तानं वसे
वत्तितुं न सक्कोति । विहारं पविसित्वा कपिसीसं आलम्बित्वा रोद-
मानो अट्ठासि — “अहञ्च वतम्हि सेखो सकरणियो सत्थु च मे परि-
निब्बानं भविस्सति यो मम अनुकम्पको”ति । भगवा भिक्खू पुच्छि,
“कहं नु खो, भिक्खवे, आनन्दो”ति । ते आहंसु, “एसो, भन्ते,

53. इतो पुब्बे पि बहुक्खत्तुं भगवा भिक्खूनं इत्थिदस्सनं इत्थि संसग्गं पटि-
क्खपति, निसेधेति । एकं समयं सो ते वदि, “मातुगामस्स अभिण्हदस्सने
सति संसग्गो होति, संसग्गे सति विस्सासो होति, विस्सासे सति ओता-
रो”ति । मातुगामू पचार” सो ब्रह्मचरियस्स कण्ठकं तु मञ्जि येव ।

आयस्मा आनन्दो विहारं पविसित्वा कपिसीसं आलम्बित्वा रोदमानो तिष्ठती"ति । भगवा तं अञ्जतरेण भिक्खुना पक्कोसापेसि । भगवा तं अभासि, "अलं आनन्द ! मा सोचि, मा परिदेवि । ननु एतं आनन्द, मया पटिगच्चेव अवखातं, सब्बेहेव पियेहि मनापेहि नाना भावो विना भावो अञ्जथाभावो । तं कुतेत्थ, आनन्द, लब्भा ? यं तं जातं भूतं सङ्गतं पलोकधम्मं, तं वत मा पलुज्जी"ति नेतं ठानं विज्जती"ति ।

ततो परं भगवा आनन्दस्स आसि अदासि, तस्स मङ्गला सिसनं अकासि, "दीघरत्तं खो ते, आनन्द, तथागतो पच्चुपट्ठितो मेत्तेन काय-कम्मेण हितेन सुखेन अद्वयेण अप्पमाणेण, मेत्तेन वचीकम्मेण..... मेत्तेन मनोकम्मेण हितेन सुखेन अद्वयेण अप्पमाणेण । कतपुञ्जोसि त्वं, आनन्द, पधानं अनुयुञ्ज, खिप्पं होहिसि अनासवो"ति ।

अथ भगवा भिक्खूनं सम्मुखे आनन्दस्स गुणे अच्छरियधम्मे पि तं पसंसन्तो सो आहु, "पण्डितो खो, भिक्खवे, आनन्दो । जानाति 'अयं कालो तथागतदस्सनाय उपसङ्कमितुं भिक्खूनं, अयं कालो..... भिक्खुनीनं.....उपासकानं.....उपासिकानं..... रञ्जो राजमहाम-तानं.....तित्थियानं.....तित्थिय सावकानं"ति । सचे भिक्खु परिसा.....भिक्खुनी परिसा.....उपासक परिसा.....उपासिका परिसा आनन्दं दस्सनाय उपसङ्कमन्ति, दस्सनेण पि अत्तमना होन्ति, आनन्दस्स धम्मभासितेण पि अत्तमना होन्ती"ति ।

आनन्दो एतं पटिबुज्झितुं न सक्कोति कथं भगवा महानगरानि छड्ढेत्वा खुद्दक नगरके कुसिनारायं परिनिब्बायितुकामो'ति । सो तं भगवन्तं वदति, "मा भन्ते, भगवा इमस्मिं कुडुनगरके उज्जङ्गलनग-नगरके परिनिब्बायि । सन्ति, भन्ते, अञ्जानि महानगरानि, सेय्यथीदं चम्पा, राजगहं, सावत्थि, साकेतं, कोसम्बि, वाराणसी । एत्थ भगवा परिनिब्बायतु, एत्थ बहू खत्तियमहासाला, ब्राह्मणमहासाला, गह-पतिमहासाला तथागते अभिप्पसन्ना । ते तथागतस्स सरीरपूजं करि-स्सन्ती"ति ।

भगवा तमाह, “मा हेवं, आनन्द, अवच । मा हेवं, आनन्द, अवच कुडुनगरकं, उज्जङ्गलनगरकं साखनगरकं””ति ततो परं भगवा कुसावतीनगरवसेन कुसिनाराय पुरातनं इतिहासं वण्णेसि यदा भूत पुब्बं इदं नगरं कुमावतीनामेन महासुदस्सनस्स नाम रञ्जो राजधानी अहोसी’ति । एवं एतस्स नगरस्स भूत पुब्बं विभविस्सरियमयं इतिहासं वण्णत्वा भगवा आनन्दस्स सारेसि, “पस्सानन्द, सब्बे ते सङ्गारा अतीता निरुद्धा विपरिणता । एवं अनिच्चा, खो, आनन्द, सङ्गारा; एवं अद्धवा खो आनन्द, सङ्गारा; एवं अनस्सासिका खो, आनन्द, सङ्गारा । यावञ्चिदं, आनन्द, अलमेव सब्बसङ्गारेसु निब्बिन्दितुं, अळं विरज्जितुं, अळं विमुच्चितुं”ति । एवं भगवा आनन्दं उस्साहेसि । सचे पि भगवा कुसिनाराय पुरातनं इद्धिमयं इतिहासं वण्णत्वा आनन्दं सत्तट्ठं करोति, अपि च तस्मिं उज्जङ्गल नगरके कुसिनारायं विजने विवित्ते ठाने सालख्वमूले महापरिनिब्बाणं फुसितुं भगवतो निच्छयो सकम्भन्तरे एकं महन्तं विसेसं अधिप्पायं पच्छिमाय जनताय विसेसं अनुकम्पं चापि निगूहति, यदिदं विरागो सेट्ठो धम्मानं’ति । सचे सो भगवा अञ्जतरस्मिं महानगरे कालं करेय्य बहू अभिञ्जाता सम्भाविता अट्ठा च जना तस्स सरीर पूजं करेय्युं, अथ को नाम सहेय्य सो भगवा यावजीवं, याव आयु परियोसाना, परमो विरागी असंसट्ठो अनिस्सितो पविवेकारामो च अहोसी’ति । कथं च अनिकेता अनागारा जना तस्स भगवतो जीवितम्हा अस्सासं वि गण्हेय्युं सो भगवा अकिञ्चन पुरिसस्स लोकुत्तरं विमुत्तं न व्वचि निस्सितं च जीवितं जीवी’ति । भगवा सब्बथा जानं पस्सं, पटिसङ्गाय येव सावत्थिं महानगरं (यत्थ सो पञ्च वीसति वस्सावासे वसि) जहित्वा तं कुसिनारं नाम कुडुनगरकं परिनिब्बायितु कामो अगमासि । अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे कोसलेसु भगवतो विहारवण्णनायं दिट्ठमेव सो भगवा न जेतवने पि ममायती’ति । तस्मा कुसिनारायं उज्जङ्गल पदेसे विवित्ते ठाने तं सालवनं

ती'ति । तस्मा कुसिनारायं उज्जङ्गल पदेसे विवित्ते ठाने तं सालवनं भगवा सकमहापरिनिब्बाणत्थाय उच्चिनी'ति अज्झत्तसाधकानं जनानं एतस्मि तच्छे एकं महत्थियं निमित्तं विज्जति कीदसेसु ठानेसु तथागता विमुत्तपुरिसा परिनिब्बायन्ती'ति । ननु नाम एतेन वसे न हि कुसिनारा ततो परं सब्बेसं अरिय जनानं साधु पुरिसानं संवेजनीयं ठानं पि जातं । अरञ्जमयं तं विवित्तं विजनं भगवतो सम्मा सम्बुद्धस्स विसुद्धिया पारमिपत्तस्स महापूरिसस्स परिनिब्बाणट्ठान ।

एवं पब्बजितकालतो पट्टाय याव महापरिनिब्बाणा तस्स भगवतो पब्बज्जा 'अनोमा' येव अहोसि । अधुना पन सायण्ह कालो अतिक्कन्तो, रत्तिया च आगमनं अभवि ।

अयं भगवतो महापरिनिब्बाणरत्ति ! पदोस समये हि आनन्दो भगवतानुसिट्ठो मल्लानं विञ्जापेतुं गच्छति अज्ज रत्तिया पच्छिमे यामे तथागतस्स परिनिब्बाणं भविस्सती'ति । तेन पन समयेन मल्ला केनचिदेव करणीयेन सके सन्थागारे येव सन्नि पतिता होन्ति । तं पवत्ति सुत्वा व चेतोदुक्खसमप्पिता ते भगवतो तथागतस्स पच्छिमं दस्सनं लभितुं तं च वन्दितुं सकपजापतीहि सद्धि उपवत्तन सालवनं आगमिसु । तेसं बहुसङ्ख्यं दिस्वा आनन्दो चिन्तेसि, "सचे खो अहं कोसिनारके मल्ले एकमेकं भगवन्तं वन्दापेस्सामि अवन्दितो भगवा कोसिनार केहि मल्लेहि भविस्सति, अथायं रत्ति विभायिस्सतो"ति । तस्मा सो कोसिनारके मल्ले कुलपरिवत्तसो कुलपरिवत्तसो ठपेट्वा भगवन्तं वन्दापेसि—“इत्थन्नामो, भन्ते, मल्लो सपूतो सभरियो सपरिसो सामच्चो भगवनो पादे सिरसा वन्दती"ति । एतेन उपायेन आनन्दो परिनिब्बाणरत्तिया पठमेनेव यामेन कोसिनारके मल्ले भगवन्तं वन्दापेसि, भगवा च ते धम्मं पि देसेसि ।

भोटदेसिया परम्परा वदति एतस्मिञ्जरेव समये आनन्दो मल्ल पजापतीहि पि भगवतो पादे वन्दापेसि यं तस्स किच्चं पच्छा अचिर परिनिब्बुते भगवति पठमधम्मसङ्गहपरियोसाने महाथेरेहि भिखूहि सङ्गोति कारेहि दुक्कटं मञ्जित'ति । पालिपरम्परा पि एतं तच्छं

किञ्चि व्यञ्जयती'ति सव्वं वत्थु उत्तरि अट्टमे परिच्छेदे आनन्दत्थेर वत्थु वण्णनायं सुप्पकासितं भविस्सति ।

अधुना रत्तिया मज्झिम यामो आसन्नतरो अहु । अस्मिं समये सुभद्दो नाम एको परिब्बाजको भगवन्तं उपसङ्कमि । को पनायं सुभद्दो नाम परिब्बाजको ? सो उदिच्च ब्राह्मणमहासाल कुले जातो एको पण्डितो विञ्जू पुरिसो अहु सक जीवितस्स अपर भागे च परिब्बाजक पव्वज्जाय पव्वजित्वा परिब्बाजको जातो, छन्न परिब्बाजको'ति । एतस्मिं समये सो कुसिनारायमेव पटिवसति ।^{५४} “अज्जेव किर रत्तिसा पच्छिमे यामे समणस्स गोतमस्स परिनिब्बानं भविस्सती'ति पव्वत्ति सुत्वा सो अत्तनो संसयसमुग्धातत्थं भगवन्तं उपागमि । मल्लानं सालवनं उपसङ्कमित्वा सो आनन्दं आह, “सुतं मेतं, भो आनन्द, परिब्बाजकानं बुद्धानं महल्लकानं आचरिय पाचरियानं भासमानानं 'कदाचि करहचि तथागता लोके उपपज्जन्ति अरहन्तो सम्मा सम्बुद्धा'ति । अज्जेव रत्तिया पच्छिमे यामे समणस्स गोतमस्स परिनिब्बानं भविस्सति । अत्थि च मे अयं कङ्काधम्मोउपपन्नो—‘एवं पसन्नो अहं समणे गोतमे, पट्टोजि मे समणो गोतमो तथा धम्मं देसेतुं यथाह इमं कङ्काधम्मं पजहेय्य'ति । साधाहं, भो आनन्द, लभेय्यं समगं गोतमं दस्सनाया”ति । आनन्दो तं वदि, “अलं, आवुसो सुभद्द, मा तथागतं विहेठेसि । किलन्तो भगवा”ति । यावत्तितयं सो परिब्बाजको यथावुत्तनयेन आनन्दं पत्थेसि, अपि च आनन्दो तस्स भगवन्तं दस्सनाय अनुमतिं नादासि । एतस्मिञ्जेव अन्तरे भगवा पि तेसं कथासल्लापं सुणि । सो आनन्दं आह, “अलमानन्द, मा सुभद्दं वारेसि, लभतं, आनन्द, सुभद्दो तथागतं दस्सनाय । यं किञ्चि सुभद्दो

54. ‘अवदानशतके’ (सुभद्दावदाने) पि अयं सुभद्दो नाम परिब्बाजको तेन समयेन कुसिनारायमेव वसमानो दस्सितो, अपि च तत्थ अतिरेकवसेन वुत्तं तो एतस्मिं समये वीमवस्ससतिको अहु बुद्धो जिण्णो कोसिनारकेहि च मल्लेहि अतिसयेन मानितो पूजितो'ति ।

पुच्छिस्सति, सब्बं तं अञ्ञापेक्खो व पुच्छिस्सति नो विहेसापेक्खो, यञ्च पृष्ठो व्याकरिस्सामि तं खिप्पमेव आजानिस्सती”ति । आनन्दो परिब्बाजकस्स विञ्ञापेति, “गच्छावुसो सुभद्द, करोति ते भगवा ओकास”ति । सुभद्दो परिनिब्बाण मञ्चे निपन्तं भगवन्तं उपसङ्कमत्वा पटिसम्मोदित्वा एकमन्तं निसिन्नो एवं अभसि, “येमे, भो गोतम, समण ब्राह्मणा सङ्घिनो गणिनो गणाचरिया ज्ञाता यसस्सिनो गतित्थकरा साधु सम्मता बहुजनस्स, सेय्यथीदं—पूरणो कस्सपो, मक्खलि गोसालो, अजितो केसकम्बली, पकुधो कच्चायनो, सञ्जयो बेल द्वि पुत्तो, निगण्ठो नाटपुत्तो, सब्बे ते सकाय पटिञ्ञाय अब्भञ्जिंसु, सब्बे न अब्भञ्जिंसु, उदाहु एकच्चे अब्भञ्जिंसु एकच्चे न अब्भञ्जिंसु”ति ।⁵⁵ “अलं, सुभद्द, तिट्ठतेतं—सब्बे ते सकाय पटिञ्ञाय अब्भञ्जिंसु एकच्चे न अब्भञ्जिंसु”ति । धम्मं ते, सुभद्दं देसेस्सामि, तं सुणाहि, साधुकं मनसि करोहि, भासिस्सायी”ति । एवं वत्वा भगवा तस्स धम्मं देसेसि । धम्मदेसनाय परियोसाने सुभद्दं परिब्बाजको भगवतो सन्तिके पब्बज्जं याचि, “लभेय्याहं भगवतो सन्तिके पब्बज्जं, लभेय्यं उपसम्पदं”ति । भगवा आनन्दं आणापेसि, “तेन हानन्द, सुभद्दं पब्बाजेथा”ति । आनन्दो तं बहि एकमन्तं नेत्वा उदकतुम्बतो पानियेन सीसं तेमेत्वा केसमस्सुं ओहारेत्वा कासायानि वत्थानि अच्छादेत्वा सरणं दत्वा यदिदं ‘बुद्धं सरणं गच्छामि, धम्मं

55. बुद्धसमकालिका सब्बे पेते यथावुत्ता छ सत्थारो सब्बञ्जू पटिञ्ञा अहेसुं । ते निखिलं अपरिसेसं जाणदस्सनं पटि जानन्ति, मनुस्सा च तेसं एतं पटिञ्ञं अञ्ञा व्याकरणं आरब्भ बहुलं एवं विधं कङ्कं करोन्ति यदिदं सा सच्चा भूता उदाहु नो’ति । एतं तच्छं अम्हेहि पुब्बे पञ्चमे परिच्छेदे अञ्जतित्थियानं पसङ्गे पि दिट्ठं । अथेक दिवसे पिङ्गलकोच्छो नाम सावत्थिको ब्राह्मणो पि भगवन्तं एतमेव पञ्हुं पुच्छि भगवा च सदा परेसं गुणदोसं परिक्खणे अनपेक्खो अनुस्सुको तदा तस्स तथारूपं निल्लित्तं निरपेक्खं हि पटि वचनं अदासि यथा सो अधुना सुभद्दस्स परिब्बाजकस्स अदासी’ति ।

सरणं गच्छामि, सघं सरणं गच्छामी'ति तिव्वत्तुं उच्चारामि पेट्वा तं पव्वज्जेसि । ततो परं आनन्दो तं भगवतो सन्तिके आनेसि । भगव तं सयं उपसम्पादेसि तस्स कम्मट्ठानं चापि आचिपिख । परम तुट्ठो वेदजातो सुभट्ठो परिव्वज्जको भगवतानुसिट्ठो तत्थेव उय्याने (यदिदं मल्लानं सालवने येव) एकमन्ते तं कम्मट्ठानं गहेत्वा चङ्कमं अधिट्ठाय घटेन्तो वायमन्तो अरहत्तं पत्वा आगम्म भगवन्तं वन्दित्वा निसीदि ।^{५६} अत्तानं सुलद्धलाभं मञ्जन्तो सो कतञ्जुताय आनन्दं एवं अभसि, “लाभा वो, आवुसो आनन्द, ये एत्थ सत्थारा सम्मुखा अन्तेवासिकाभिसेकेन अभिसित्ता”ति । एवं सुभट्ठो परिव्वज्जको भगवतो पच्छिमो सक्खिसावको अहोसि यदिदं तथागतदस्सीनं, तस्स भगवतो सन्तिके गहित पव्वज्जानं भिव्वूनं, अन्तिमो'ति । सो हि धरमाने येव भगवति सम्मासम्बुद्धे पव्वजितो च उप सम्पन्नो च कम्मट्ठानं च गहेत्वा अरहत्तं पत्तो'ति ।

यथा धम्मवक्कपवत्तनं नाम तस्स भगवतो अरहतो सम्मा सम्बुद्धस्स पठमं बुद्धकिच्चं अहोसि, तथेव सुभट्ठ परिव्वज्जक विनयनं तस्स पच्छिमं बुद्धकिच्चं अहोसि यं सो उपरि वुत्तनयेन परिनिब्बान-रत्तिया मज्झिम यामे सम्पादेसी'ति ।

अथ रत्तिया पच्छिमयामे भगवा भिक्खुसङ्घं अस्सासेन्तो आह, “सिया खो पनानन्द, तुम्हाकं एवमस्स— ‘अतीतसत्थूकं पावचनं, नत्थि नो सत्था’ति । न खो पनेतं, आनन्द, एवं दट्ठब्बं । यो वो,

56. पालियं साट्ठकथायं (सेय्यथीदं ‘महापरिनिब्बान सुत्ते’, ‘सुमङ्गल विलासि नियं’ महापरिनिब्बान सुत्त वण्णनायं) च एतावपरमा यव वण्णना अत्थि, अपि च सक्कतगन्थे ‘अवदानशतके’ इतो परं एतं पि वुत्तं, “अथायस्मतो सुभट्ठस्स अरहत्तप्पत्तस्स विमुत्तिसुखं पटिसंबेदयतो एतदहोसि—न मम पटिरूपं सिया यमहं सत्थारं परिनिब्बापेत्तं पस्सेय्यं । यन्नूनाहं ततो पठम तरं परिनिब्बायेय्यं”ति । ततो आयस्मा सुभट्ठो पठमतरं परिनिब्बुतो, ततो पच्छा भगवा”ति ।

आनन्द, मया धम्मो च विनयो च देसितो, पञ्चत्तो, सो वो ममच्चयेन सत्था'ति । एवं खायति सब्बाय येव पच्छिमाय जनताय हेतु भगवा अत्तनो धम्मकायं पकासेसि धम्मकायवसेन च अत्तानं ठपेती'ति । ततो परं सो सिक्खापदानि आरब्भ भिक्खूनं ओकासं अकासि, "आकङ्खमानो, आनन्द, सङ्घो ममच्चयेन खुद्धानुखुद्धानि सिक्खा पदानि समूहनतू"ति । एतस्मिञ्जेव समये भगवा छन्नं भिक्खु आरब्भ एवरूपं आदेसं आनन्दस्स अदासि, "छन्नस्स", आनन्द,

57. को नामायं छन्नो भिक्खु अहु यस्स यथावुत्तनयेन आणत्ति विधिना भगवा ब्रह्मदण्डं दातुं आनन्दं आणापेसी'ति पि आरब्भ एत्थ किञ्चि वत्तव्वं । सो एको अतिसयेन मानी गव्वितो कोधनो दुग्भासी कुरुरवचनो भिक्खु अहु यो एकवारं अगगसावके सारिपुत्त मोग्गल्लाने पि अक्कोसि परिभासि । अञ्जे भिक्खू पटिच्च पि तस्स वत्तनं असोभनं अहु, सो च एकस्मिं समये भिक्खूनं भिक्खुनीहि सद्धि पवत्तिते कलहविवादे असाधु रूपेण भिक्खुनीनं पक्खं गण्हि । अपरं समयं सो कोसम्बियं थोसितारामे आपज्जित्वा पि न इच्छि तं आपत्ति पस्सितुं । यथाकथञ्चि, अचिर परिनिव्वुते भगवति आनन्दो केहि चि भिक्खूहि सद्धि घोसितारामं गन्त्वा छन्नस्स विञ्जापेसि, "सङ्घेन ते, आवुसो छन्न, ब्रह्मदण्डो आणापितो"ति । एतं सुत्वा व छन्नो ब्रह्मदण्डेन सन्तज्जितो संवेगमापन्नो छमायं पपत्ति मुच्छितो च जातो । सकेन दुक्कटेन अतिविय अट्टीयमानो हरायमानो लज्जमानो सो तदेव अत्तनो अहङ्कारं-ममङ्कारं विस्सज्जेत्वा सिनेहं च छट्टेत्वा एको वूपकट्ठो रहोगतो पटिसल्लीयि न चिरस्सेव च अरहत्तं सच्छाकासि । तदा सो आनन्दत्थेरं उपसङ्गमि च एवं पत्थेसि, "पटिप्पस्सम्भेहि दानिमे भन्ते आनन्द, ब्रह्मदण्डं"ति । आनन्दो तमाह, "यदग्गेन तथा, आवुसो छन्न, अरहत्तं सच्छिकत्तं, तदग्गेन ते ब्रह्मदण्डो पटिप्पस्सद्धो"ति । एतस्मिञ्जेव समये छन्न पसन्नमानसो भगवन्तं अनुस्सरति तस्स अनुगहं अनुभवति कतञ्जुताय च वदति, "सुत्वान धम्मं महतो महारसं सब्बञ्जुत आण वरेण देसितं । मगं पपज्जिं अमतस्स पत्तिया सो योगक्खेमस्स पथस्स को विदो"ति । एतं पि एत्थ वत्तव्वं अयं छन्नो नाम भिक्खु यथातथं पुब्बे बोधि सत्तस्स अमच्चो सारथी येव अहोसि । सो सुद्धोदनमहाराजस्स गेहे अञ्जतरस्स दासस्स पुत्तो दासिया, कुच्छिम्हि निव्वत्तो बोधि सत्तस्स सहजातो

भिक्षुनो ममचत्रयेन ब्रह्मदण्डो दातव्वो”ति । आनन्देन पुट्टो भगवा ब्रह्मदण्डं एवं व्याकासि, “छन्नो, आनन्द, भिक्षु यं इच्छेय्यं तं वदेय्यं, सो भिक्षूहि नेव वत्तव्वो न ओवदितव्वो न अनुसासितव्वो”ति ।

ततो परं रत्तिया पच्छिमे यामे येव भगवा सव्वे भिक्षू अन्तिम-
वारं आमन्तेसि, “सिया खो पन, भिक्षवे, एवभिक्षुस्सापि कङ्खा
वा विमति वा बुद्धे वा धम्मो वा सङ्गे वा मग्गे वा पटिपदाय वा,
पुच्छथ, भिक्षवे, मा पच्छा विप्पटिसारिनो अहुवत्थ—‘सम्मुखीभूतो

येव अहोसी’ति । पच्छा सत्थु जातिसमागमे सो कपिलवत्थुस्मिं पव्वजि
भगवन्तं च पुरिमेन सकजातक भावेन गण्हन्तो सो तं अत्तनो सखं सजनं
मञ्जमानो बहुलं ‘अम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं धम्मो’ति करोति समणधम्म
पालने च पमज्जति । अम्हेहि पुव्वे चतुत्थे परिच्छेदे दिट्ठं ‘महावस्तु’म्हि
अवदाने वुत्तनयेन छन्नो (छन्दको) काळुदायिना सद्धि बुद्धं भगवन्तं राज-
गहा कपिलवत्थुं आनेतुं राजगहं अगमासि तदेव च सो तत्थ यथावुत्तस्सा
निदानस्स अनुसारेन काळुदायिना सद्धि बुद्धसासने पव्वजी’ति । वुत्तं तमा
रब्भ ‘महावस्तु’म्हि अवदाने, “छन्दको भगवतो कुमार भूतस्य उपस्था-
यको एतेन सार्द्धं कुमारो अभिनिष्क्रान्तो”ति । उत्तरि तत्थेव दस्सि
राजगहं उपनिस्साय वेळुवने कलन्दकनिवापे भगवतो सन्तिके “आयु-
ष्मन्तानां छन्दककालोदायीनां प्रव्रज्या उपसम्पदा भिक्षुभावो अहो-
सी’ति । अपि च ‘परमत्थदीपनियं’ नाम थेरगाथट्ठकथावुत्तं सो जाति
समागमे पटिलद्ध सद्धो(कपिलवत्थुस्मिं) पव्वजी”ति । एतं सत्त्वखणीयं
‘बुद्धचरिते’ महाकव्वे छन्नस्स छन्दकस्स वा पव्वज्जं आरब्भ न किञ्चि
वुत्तं, अपि च पुरोहि पुत्तं उदायिं (यदिदं काळुदायिं) आरब्भ दस्सितं सो
भगवति कपिलवत्थुं आगत कालेआनन्दा नन्द किम्बिलादीनं पच्छा बुद्ध-
सासने पव्वजी’ति । वुत्तं छन्नं आरब्भ सद्धित्तेन थेरगाथट्ठकथायं, “सो
सुद्धोद्धन महाराजस्स गेहे दासिया कुच्छिम्हि निव्वत्ति । बोधि
सत्तस्स सहजातो सो । सत्थु जातिसमागमे पटिलद्ध सद्धो पव्वजित्वा
भगवति पेमेन ‘अम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं धम्मो’ति ममत्तं उप्पादेत्वा सिनेहं
छिन्दितुं असक्कोन्तो समणधम्मं अकत्वा सत्थरि परिनिव्वुत्ते सत्थारा
आणत्ति विधिना कतेन ब्रह्मदण्डेन सन्तज्जितो संवेगप्पत्तो हुत्वा सिनेहं
छिन्दित्वा अरहत्तं पापुणी”ति ।

नो सत्था अहोसि, न मयं सक्खम्हा भगवन्तं सम्मुखा पटिपुच्छित्तुं”ति । एवं वुत्ते ते भिक्खू तुण्ही अहेसुं । भगवा तदा पुनदेव ते आमन्तेसि, “सिया खो पन, भिक्खवे, सत्थुगारवेन पि न पुच्छेय्याथ । सहायको पि, भिक्खवे, सहायकस्स आरो चेतू”ति । तदा पि न कोचि भिक्खु भगवन्तं पञ्चं पुच्छति । सद्धम्मं आरब्भ मे सावका निक्क-
ह्वा”ति त्रत्वा भगवा चित्ते पसीदति । पुन च सो भगवा भिक्ख आमन्तेसि, “हन्द दानि, भिक्खवे, आमन्तयामि वो—वयधम्मा सङ्घरा, अप्पमादेन सम्पादेथा”ति । अयं तथागतस्स पच्छिमा वाचा, भिक्खूनं सब्बाय अनागताय पज्जानं चापि तस्स अन्तिमं सासनं”ति ।

यथावुत्तं वाचं निच्छारेत्वा पन सो भगवा उत्तरिं न किञ्चि अभासि, समनन्तरा व च सो निरोध समाधिं समापज्जि । ततो परं अनुपुब्बेन चतस्सो ज्ञान भूमियो चतस्सो च आयतनभूमियो फुसित्वा परियोसाने सञ्जा वेदयित निरोध समाधिं समापज्जि । एतिस्सं समापतियं ठितं तं दिस्वा आनन्दो मज्जि भगवा परिनिब्बुतो”ति । तस्मा सो अनुरुद्धत्थेरं आह, “परिनिब्बुतो, भन्ते अनुरुद्ध, भगवा”ति । “नावुसो आनन्द, भगवा परिनिब्बुतो, सञ्जा वेदयित निरोधं समापन्नो”ति । समनन्तरा पन भगवा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठासि, ततो परं च पटिलोमेन समापत्तिभूमी विवट्ठेत्वा पुन पठमं ज्ञानं समापज्जि, ततो च याव चतुत्थ ज्ञाना समाधिं अनुपुब्बेन समापज्जि । चतुत्था ज्ञाना पन वुट्ठित्वा समनन्तरा व सो भगवा वलवपच्चूसे अनुपादिसेसाय निब्बान धातुया परिनिब्बायि । तस्स अस्सासपस्सासा निरुद्धा, उस्मा वूपसन्ता, सीति भूतानि च सब्बानि वेदयितानि । भगवतो चातुम्महा भूतिको कायो अन्तं गतो । एवं सब्बधम्मवसवत्ती महाथामसम्पन्नो समानो सो भगवा मच्चुवसं गतो । तादिसो महाज्जाणी महायोगी सत्था कायदेहं पहाय महापरिनिब्बानं पत्तो । लोके दीपभूतो सो अत्थङ्गतो । चक्खुमा लोके अन्तरधायि । लोकस्स चक्खु अन्तर हितं निद्धितं बुद्धवत्थु !

भगवा कुसिनारायं मल्लानं उपवत्तने नाम सालवने यमक-
सालानमन्तरे वेसाख पुण्णमाय रत्तिया पच्छिमे यामे बलवपच्चस
समये अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि । चीनदेसियो
अभिञ्जातो भिक्खुपरियटको यूआन् चुआङ् पि भगवतो एतं परि-
निब्बानतिथिं साधारणतो अधिवासेति, अपि च सो सकयात्रावुत्तन्ते
अञ्जतरं सब्बत्थिवाद ('सर्वास्तिवाद') परम्परं पि उदाहरति या
वदति भगवा कत्तिकमासस्स सुक्कपक्खस्स अट्टमियं रत्तिया पच्छिमे
यामे परिनिब्बायी'ति । अञ्जानि कानि चि निदानानि एतं पि
मञ्जन्ति भगवा कत्तिकमासपुण्णमाय रत्तिया पच्छिमे भागे परि-
निब्बुतो'ति । साधारणो पन सब्बे पि सोगत सम्पदाया समनुञ्जन्ति
वेसाख पुण्णमाय रत्ति हि जातिया आसीतिकस्स तस्स भगवतो महा-
परिनिब्बानरत्तीति । अपि च 'मालालङ्कारवत्थु'म्हि निहिता मरम्म-
देसिया परम्परा अतिरेकवसेन अम्हाकं एतं पि विञ्जापेति विसाख
पुण्णमासियं भुम्मवारे (मङ्गलवारे) सो भगवा परिनिब्बायी'ति^{५४} ।

58. 'महापरिनिब्बान सुत्ते' (यं हि भगवतो महापरिनिब्बानं आरब्ध पुव्वतरं
पोराण तमं निदानं अत्थि) वेसाखपुण्णमदिवसस्स कोचि निद्देसो नत्थि ।
अपि च तत्थ वुत्तं भगवतो परिनिब्बानकालसमये "यमकसाला सब्बफालि-
फुल्ला होन्ति अकाल पुप्फेही"ति । यस्मा वेसाखमासो सालखखानं
फुल्लनस्स नेसगिको कालो येव होति, तस्मा एतस्मिं मासे सालखखे
आरब्ध ते "सब्बफालिफुल्ला होन्ति अकालपुप्फेही"ति वत्तुं न लब्धती'ति
सल्लक्खेत्वा केचि विञ्जू वितक्केन्ति कदाचि महायाने अधिवासित नयेन
माघमासस्स पुण्णमासी येव भगवतो महापरिनिब्बानस्स पच्चयिकतरो
पमाणिकतरो कालो होतुमरहती'ति । एतं मतं अम्हाकं न खमति ।
अम्हेहि पुव्वे दिट्ठमेव भगवा माघमासस्स पुण्णमिया दिवसे आयुसङ्गार
ओस्सज्जि, "इतो तिण्णं मासानं अच्चयेन तथागतो परिनिब्बायिस्सती"ति
च अत्तनो परिनिब्बानं व्याकासि पी'ति । तस्मा सो वेसाखपुण्णम दिवसे
हि परिनिब्बायी'ति सम्पन्नं मतमत्थि । सचे पि 'महापरिनिब्बान सुत्ते'
वेसाख मासस्स पुण्णमासिया कोचि निद्देसो नत्थि, तथापि अट्ठकथासु
चेव 'वंस' गन्थेसु च अयं निद्देसो बहुसो कतो, सेय्यथीदं 'मधुरत्थ विलासि

परिनिवृत्ते भगवति तस्स वीतरागा भिक्खु सावका सता सम्प-
जाना अधिवासेन्ति, “अनिच्चा वत सङ्गारा तं कुतेत्थ लब्भा”ति ।

नियं’ नाम बुद्धवंसट्टकथायं भदन्ताचरियेन बुद्धदस महाथेरेन वेसाखपुण्ण-
माय दिवसो भगवतो महापरिनिव्वाण दिवसो त्वेव वृत्तो, अपि च अयमेव
दिवसो तत्थ भगवतो जातदिवसो चेव मज्झितो अभिसम्बुद्धानदिवसो
चापी’ति । एवं बुद्धघोसेन महाथेरेन ‘सुमङ्गल विलासिनियं’ (महापदान
सुत्तवण्णनायं) वृत्तं, “विसाखनक्खत्तेन जातो च, अभि सम्बुद्धो च, परि-
निवृत्तो चा”ति । एवं तेनेवं आचरियेन ‘सुमङ्गलविलासिनियं’ (निदान-
कथायं) वृत्तं, “भगवा विसाखपुण्णमाय पच्चूससमये निवृत्तो”ति । एवं
तेनेव आचरियेन ‘सुमङ्गलविलासिनियं’ (महापदान सुत्तवण्णनायं)
‘परमत्थजोतिकायं’ नाम खुट्ठकपाठकथायं, ‘समन्तपासादिकायं’ नाम
विनयट्टकथायं चापि ‘विसाखपुण्णमदिवसे’ भगवा परिनिवृत्तो’ति वृत्तं ।
एवं ‘महावंसे’ (तत्तिये परिच्छेदे) वृत्तं वेसाखपुण्णमायं सो दीपो लोकस्स
निवृत्तो” । एवमेव हि सम्बहुलेषु अञ्जेसु ‘वंस’ गन्थेषु चापि । यथातथं
सकलायं थेरवाद परम्परायं इदं तच्छं दल्हवसेन विल्हमूलं अत्थि,
यदिदं सो भगवा वेसाखपुण्णमरत्तियं पच्छिमे यामे पच्चूससमये अनुपादि-
सेसाय निव्वानधातुया परिनिव्वायी’ति । सचे पि ‘चीन’-‘जापान’ देसेसु
निखिलायमेव महायान परम्परायं सेसतो च ‘ज्ञान सम्पदायस्स परम्परायं
च मज्झना अत्थि सो भगवा माघपुण्णमासियं रत्तिया पच्छिमे यामे परि-
निव्वायी’ति, तथापि अयं अनुस्सुति अमूलका येवा’ति खायति मयं च
सुनिच्छित्तवसेन इतिहासिक तच्छवसेनपालिपरम्परायमेव आगतं
मज्झनं अधिवासेतुं सम्पटिच्छितुं सक्कोम या वदति भगवा सम्बुद्धो
वेसाख पुण्णमाय रत्तियं पच्छिमे यामे बलवपच्चूससमये अनुपादिसेसाय
निव्वानधातुया परिनिव्वायी’ति ।

सीहल देसे सुप्पतिट्ठितपरम्पराय गणनाय अनुसारेण भगवा किट्ठिय संव-
च्छरा पञ्च सत्तानि चतुच्चत्ताळीसति च वस्सानि पुब्बे परिनिव्वायि ।
अयं भगवतो महापरिनिव्वाणस्स कालविनिच्छयो विञ्जूहि पमाणिकतरो
पच्चयिकतरो च मज्झितो । अपि च केचि विञ्जू इतिहासिकतच्छानं
अञ्जेनेव परियायेन गणनं करोन्ता अञ्जमेव च कालानुक्कमं ठपेन्ता
‘चीन’ देसियं अञ्जतरं गणनानयं बहुलीकरोन्ता बुद्धस्स भगवतो परि-

ये पन भिक्खू अवीतरागा अप्पत्त मानसा होन्ति ते सोकातुरा बाहा पग्गय्ह कन्दन्ति, छिन्नपपातं पपतन्ति, आवट्टन्ति-विवट्टन्ति, “अति खिप्पं मग्वा परिनिब्बुतो, अतिखिप्पं सुगतो परिनिब्बुतो, अतिखिप्पं चक्खुं लोके अन्तरहितं”ति । आयस्मा अनुरुद्धत्थेरो सन्नह्यचारो आमन्तेति, पबोधेति, “अलं, आवुसो, मा सोचित्थ, मा परिदेवित्थ । ननु एतं, आवुसो, भगवता पटिगच्चेव अक्खातं — ‘सब्बेहेव पियेहि मनापेहि नानाभावो विनाभावो अञ्जथाभावो’ । तं कुतेत्थ, आवुसो, लब्भा । यं तं जातं, भूतं सङ्खतं, पलोकधम्मं, तं वत मा पलुज्जी’ति नेतं ठानं विज्जती”ति । आनन्दादयो भगवतो अञ्जे भिक्खुसावका पि भगवति पसादं पवेदेन्ति, तस्त भगवतो गुणे आवज्जन्ति, अनुस्सरन्ति मनसि करोन्ति तस्स सति वन्दन्ति तं आरब्ध च गाथा वसेन उदानानि उदानेन्ति । तं रत्तावसेसं ते सब्बे भिक्खू भगवतो वचनानं सज्झायं करोन्ता धम्मं कपेन्ता धम्मिया कथाय सन्निसिन्ना व वीति नामेन्ति ।

निब्बानतिथि किट्ठिय संवच्छरा चत्तारि सतानि ते असीति च वस्सानि पुब्बे पि सण्ठपेन्ति, यदिदं तस्स भगवतो जाततिथि किट्ठियसंवच्छरा पञ्च सतानि तेसट्ठि च वस्सानि पुब्बे’ति । एवं अञ्जानि पि कानि चि निपुणानि मतानि सन्ति भगवतो परिनिब्बानतिथि आरब्ध, अपि च तानि सब्बानि असण्ठितानि येव । अम्हेहि पन पुब्बे दिट्ठं विसाख पुण्णमासिया दिवसे हि भग्वा जातो, अमुस्मिञ्जेव च दिवसे सो अनुत्तरं सम्मा सम्बोधि अभि सम्बुज्झि पी’ति । एतस्मिञ्जेव दिवसे सो परिनिब्बायि पि । वुत्तं पि ‘सुमङ्गल विलासिनियं’ (महापदानसुत्तवण्णनायं), मानवसेनेव च ‘मधुरत्थ विलासिनियं’ नाम बुद्ध वंसट्ठकथायं (बुद्धवेमत्तदण्णनायं), ‘जिनकालमालिनियं’ चापि, “विसाखनवखत्तेन जातो च अभिसम्बुद्धो च परिनिब्बुतो च”ति । सकला व थेरवाद परम्परा एतं तच्छं अधिवासेति । तस्मा विसाख पुण्णमदिवसो सब्बेहेव अरियेहि जनेहि बुद्धप्पियेहि अरिय सावकेहि कल्याणासये हि तिक्खत्तुं पूजनीयो लक्खञ्जो दिवसो’ति सब्ब विदितमेव ।

पुनर्दिवसं यदिदं जेट्टमूलमासस्स कण्हपवखस्स पाटिपददिवसे पातो व अनुरुद्धत्थेरो आनन्दं एवं आणापेति, “गच्छावुसो आनन्द, कुसिनारं पविसित्वा कोसिनारकानं मल्लानं आरोचेहि—‘परिनिव्वुतो, वासेट्ठा, भगवा । यस्स दानि कालं मञ्जथा’”ति । “एवं भन्ते”ति अनुरुद्धस्स पटिस्सुत्वा आनन्दो अत्त दुत्तियो कुसिनारं पाविसि, मल्ले च भगवतो महापरिनिव्वाणं आरब्ध विञ्जापेसि । मल्ला तदा तेनेव करणीयेन सके सन्थागारे सन्नपतिता अहेसुं । भगवतो महापरिनिव्वाणपवत्ति सुत्वा ते अतीव अधीरा चेतोदुक्ख-समप्पिता च होन्ति, रोदन्ति, परिदेवेन्ति चापि । ततो परं ते भगवतो सरीरं पूजेतुकामा गन्धमालं ताळावचरं पञ्च च दुस्सयुगसतानि आदाय सालवनं उपसङ्कमिंसु यत्थ भगवतो सरीरं अहु, तच्च गीतेहि नच्चेहि वादितेहि मालेहि गन्धेहि सक्करोन्ता पूजेन्ता चेलवितानानि करोन्ता मण्डलमाळे पटियादेन्ता मङ्गलुस्सवं करोन्ता सत्ताहं वीति नामेसं ।

सत्तमे पन दिवसे अट्ट मल्लपामोक्खा सीसं नहाता अहतारिं वत्थानि निवत्था भगवतो सरीरं उच्चारत्वा नच्चेहि गीतेहि वादि तेहि सक्करोन्ता पूजेन्ता उपवत्तनसालवनतो आदाय उत्तरेन उत्त कुसिनारानगरं हरित्वा उत्तरेन द्वारेन नगरं पविसित्वा, मज्झे मज्झे नगरस्स हरित्वा, पुरत्थिमेन द्वारेन निक्खमित्वा, पुरत्थिमत्त नगरस्स मकुट बन्धनं⁵⁹ नाम मल्लानं चेतियं अगमिंसु तत्थ च भग-

59. इदं चेतियं मल्लराजूनं अभिसेक मङ्गलट्टानं अहु । एत्थ ते मङ्गलुस्सव-दिवसेसु सक सीसेसु मकुटानि बन्धन्ती’ति तं ठानं मकुट बन्धनं चेतियं’ति सङ्गं गतं । कुसिनारा नगरस्स पच्चन्ते बहि पुब्बद्वार कोट्टके इदं चेतियं ठितं अहोसि । वत्तमानक ‘माथाकुंवरकाकोट’ सङ्घाता ठाना अट्ठकोसमत्त-द्वारे उन्नतठान वसेन एकं थूपाकारं खण्ड फुल्लं दिस्सति ‘रामभार’ सङ्घातं । एतं हि बुद्धकालिकस्स मल्लानं चेतियस्स मकुटबन्धनस्स आधु-निकं ठिति जोतेति । एत्थेव भगवतो सरीरं ज्ञापितं अहु, एत्थेव च तस्स

वतो छवाधारं निखिपिसु एत्थ भगवतो सरीरं ज्ञापेस्सामा'ति । भगवतो सरीरं चक्कवत्तिस्स रञ्जो सरीरं विय मल्ला अहतेन वत्थेन वेठेसुं, ततो परं विहतेन कप्पासेन वेठेसुं, ततो परं पुन अहतेन वत्थेन वेठेसुं, एतेन उपायेन पञ्चहि दुस्स युगसतेहि भगवतो सरीरं वेठेत्वा आयसाय तेलदोणिया पक्खिपित्वा अञ्जिस्सा आयसाय दोणिया पटिकुज्जित्वा सब्बगन्धानं चित्तकं कत्वा भगवतो सरीरं तस्मिं चित्ते आरोपेसुं ।^{६०} ततो परं चत्तारो मल्लपामोक्खा सीसं नहाता अहतानि वत्थानि निवत्था भगवतो चित्तकं आलिम्पेतं उपक्कमिसु तं अग्गिं गाहापेतुं यतिसू'ति । अपि च नासक्खिंसु ते तं आलिम्पेतुं । तदा एतस्स कारणं चिन्तयमानो अनुरुद्धत्थेरो मल्ले एवं अवोच, “न ताव भगवतो चित्तको पज्जलिस्सति यावायस्मा महाकस्सपो भगवतो पादे सिरसा न वन्दिस्सती”ति ।

यथातथं अयं थेरो महाकस्सपो भगवतो दायादो पुत्तो'ति समञ्जातो भगवता च पुब्बे चीवरदानेन सम्भावितो एवं च आयति

तस्स सरीरधातु विभजनं पि कतं अहु । एत्थेव ठाने कोसिनारका मल्ला भगवतो सरीरधातूनं अत्तनो लद्धभागस्स थूपं पि कारापेसुं'ति वण्णनायो उपलब्धन्ति । अथ भगवतो छवाधारस्स नीयमानस्स एकं गन्धार चित्तकम्पं पि उपलब्धति यस्मिं आनन्दादीहि भिक्खूहि सद्धि मल्लिका देवी (वन्धुल मल्लस्स विधवा भरिया) पि ठिता दस्सिता । दट्ठव्वं उत्तरि अट्ठमे परिच्छेदे (वन्धुल-) मल्लिकाय वत्थु पि ।

60. मालालङ्कारवत्थु म्हि निहिता मरम्मदेसिया परम्परा वदति भगवतो परिनिब्बाणतो द्वादसमे दिवसे तस्स सरीर चित्तके आरोपितं अहु'ति । एतं 'महापरिनिब्बाणसुत्ते' आगताय वण्णनाय न समेति यतो तत्थ एतं तच्छं भगवतो परिनिब्बाणतो सत्तमे दिवसे वत्तती'ति । अपि च यतो यथावुत्ता मरम्मदेसिया परम्परा साधारणतो महापरिनिब्बाण सुत्तं अनुपदं अन्वेति सा च (मरम्मदेसिया परम्परा) सत्ताहे परिनिब्बुते येव भगवति महाकस्सपं पावातो कुसिनारं अट्ठानमगगपटिपन्नं दस्सेति पी'ति एतस्मा कारणा यथावुत्ता तिथि तायं निहिट्ठा न बहुली कातव्वा'ति मञ्जाम ।

महाकिच्च व्याकतो करणत्थाय पि भगवतो महापरिनिब्बानसमये कुसिनारायमेव नाहोसि । भगवतो पुत्तो नत्थि, को तस्स सरीरं ज्ञापेय्य ? एतस्मिं समये सत्ताहपरिनिब्बुते भगवति महाकस्सपो सक्र सद्धिञ्चरेहि पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सद्धि पावाय कुसिनारं अद्धानमग्गपटिपन्नो अहोसि । यदा उपरि वृत्तनयेन अनुरुद्धत्थेरो मल्ले सञ्जापयमानो अहोसि, तदेव महाकस्सपो आतपविनोदनत्थाय एकस्स रुक्खस्स मूले निसिन्नो अञ्जतरस्मा आजीवका पटिपथे कुसिनाराय पावं गच्छन्तम्हा भगवतो महापरिनिब्बानपवत्ति लभि । एतस्स तच्छस्स कथा 'सुमङ्गलविलासिनियं' (महापरिनिब्बानसुत्त वण्णनायं) आगता एवरूपा अत्थि : महाकस्सपत्थेरो पावाय पक्कमित्वा कुसिनारं गच्छति । अन्तरामग्गे तस्स परिवारा भिक्खू मज्झन्तिक समये तत्तपासाणसदिसाय भूमिया पदसा गच्छन्ता किलमिंसु, थेरो च ते दिस्वा भिक्खू किलमन्ती'ति गन्तव्वट्ठानं च दूरं, थोकं विस्समित्वा दरथं पटिप्पस्सम्भेत्वा सायण्हसमये कुसिनारं गन्त्वा दसबलं पस्सिस्सामी'ति मग्गा ओक्कम्म अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले सङ्घाटि पञ्जापेत्वा उदकतुम्बतो उदकेन हत्थपादे सीतले कत्वा निसीदि । तदेव सो पस्सति एको आजीवको कुसिनाराय पावं आगच्छती'ति । यदा सो तस्स सन्तिकं आगच्छति, तदा महाकस्सपो तं भगवतो आरोग्यं पुच्छिनुकामो पठमं पुच्छति, "अपावुसो अम्हाकं सत्थारं जानासी"ति ? सो आजीवको तं पच्चभासति, "आम आपावुसो, जानामि । अज्ज सत्ताहपरिनिब्बुतो समणो गोतमो । ततो मे इदं मन्दारवपुष्पं गहितं"ति ।

आजीवकस्स वचनं सुत्वा व समनन्तरा महाकस्सपो ततो सीघं पक्कमति सकेहि सद्धि विहारिकेहि यथावुत्तेहि पञ्च मत्तेहि भिक्खुसतेहि च सद्धि सो तिगावुत्तेहि पि अनतरं मग्गं गन्त्वा (यतो पावातो कुसिनारा तिगावुतमत्तदूरे अहु महाकस्सपो च अधुना पावाय कुसिनारं अद्धानमग्गपटिपन्नो अहू'ति) तेनेव दिवसावसेसेन कदाचि सुरि-

यत्थङ्गमनकाला पुब्बे येव अति दिवा वा कुसिनारं उपनिस्साय मकुट
बन्धनं चेतियं उपगमि ।⁶¹

61. 'मालालङ्कारवत्थु'मिह निहितायं मरम्मदेसिय परम्परायं पि 'सुमङ्गल
विलासिनिया' वण्णनाय समानवसेनेव वुत्तं यदा महाकस्सपो पञ्च
मत्तेहि सदि अन्तरा च पावं अन्तरा च कुसिनारं अद्धानमगपटिपन्नो अहु,
तदा मज्झण्हसमये आदिच्चो तपति कुथितं च उण्हं होती'ति सो आतप-
सन्तत्तो किलन्तो चिन्तेति पदोससमये रत्तिया आगमने कुसिनारं उप-
सङ्कमिस्सामी'ति, एवं च चिन्तेत्वा सो थोकं विस्समितुकामो मग्गा
ओक्कम्म अञ्जतरस्मिं रक्खमूले निसीदती'ति । अपि च इतो परं एत्थ
'मालालङ्कारवत्थु'मिह येव वुत्तं सुभद्दो नाम बुद्ध पव्वजितो महापितपुब्बो
आतुमानगरवासी भिक्खु पटिपथे कुसिनाराय पावं आगच्छन्तो महाकस्सपं
उपसङ्कमित्वा तेन भगवतो आरोग्यं आरब्ध पुट्ठो तस्स भगवतो महापरि-
निब्बाणपवत्ति आरोचेसी'ति । एतं सल्लक्खणीयं पालिपरम्परायं, अम्हाकं
उपरि दिट्ठनयेन 'महापरिनिब्बाणसुत्तानुसारेण ('सुमङ्गलविलासिनिया'
वण्णनाय अनुसारेण चापि) अञ्जतरो आजीवको कुसिनाराय पावं
अद्धानमगपटिपन्नो महाकस्सपस्स भगवतो महापरिनिब्बाणपवत्ति
आरोचेती'ति । साधारणतो 'मालालङ्कारवत्थु' मिह निहिता मरम्म-
देसिपपरम्परा पालिवण्णनं हि अन्वेति, अपि च एत्थ किञ्चि खलितं
जातं'ति खायति । यथाकथञ्चि, यथावुत्ताय मरम्मदेसियाय परम्पराय
अनुसारेण यदा सुभद्दो बुद्धपव्वजितो भगवतो महापरिनिब्बाणं आरब्ध
महाकस्सपस्स विञ्जापेति, यदा च महाकस्सपत्थेरस्स केचि अवीतरागा-
सदिच्चरा भिक्खू एतं पवत्ति सुत्वा अनुसोचन्ति रोदन्ति परिदेवन्ति,
तदा एतस्मिञ्जेव समये सुभद्दो नाम बुद्धपव्वजितो भिक्खु "अलं,
आवुसो, मा सोचित्थ, मा परिदेवित्थ, सुमुत्ता मयं तेन महासमणेना"
ति एवमादिना वदति । सचे पि एतानि दुट्ठवचनानि मनोपदोसमयानि
बुद्धपव्वजितेन नहापितपुब्बेन सुभद्देन भगवति आघातेन वृत्तानि
महापरिनिब्बाणसुत्ते च उदाहटानि पि, पठमसङ्गीति निदानवसेन च
'विनयपिटक' पालियं चुल्लवग्गे पि आगतानि, तथापि एतेसु उभोसु ठानेसु
वुत्तं यदा अञ्जतरो आजीवको उपरि वण्णितनयेन कुसिनारातो पावं
आगच्छन्तो भगवतो परिनिब्बाणं आरब्ध महाकस्सपस्स विञ्जापेसि

आगन्त्वा व महाकस्सपो एकंसं चीवरं कत्वा अञ्जलिं पणामेत्वा
तिक्खत्तुं चित्तकं पदविखणं कत्वा पादतो विवरित्वा भगवतो पादे

यदा च केचि अवीतरागा भिक्खू रोदितुं परिदेवितुं आरब्धा, तदा तत्थ
परिसायं सुभद्दो नाम बुद्धपब्बजितो भिक्खु पि निसिन्नो होति सो येव
च तदा 'अलं आवुसो, मा सोचित्थ, मा परिदेवित्था' ति एवमादिना
वदीति । एतं सल्लक्खणीयं भोटदेसिया परम्परा पि एतं पालिवण्णनं हि
समग्गत्तेन अनुबन्धति, अन्वेती'ति । नून, समयो सो येव अत्थि, पसङ्गो पि
समानो अत्थि, अपि च मरम्मदेसिया परम्परा केवलं सुभद्दं बुद्धपब्बजितं
भिक्खुं यथावुत्तन पालियं निहिट्ठेन आजीवकेन सम्मिस्सेती'ति भेदो
आत्थि । सुमद्दस्स पन बुद्ध पब्बजितस्स मनोपदोस वसेन वुत्तानि दुट्ठ-
वचनानि अम्हेहि पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे उदाहटानि येव । तानि सुत्वा व
महाकस्सपो ततो पक्कमि तुरितं तुरिकं सीधं गन्त्वा सो तेनेव दिवसावसे-
सेन रत्तिया आगमना पुब्बे कदाचि सुरियत्थङ्गमनवेलाय पुब्बे व सकसद्धि
ञ्चरेहि भिक्खूहि सद्धि कुसिनारं मल्लानं उपवत्तनं सालवनं अनुप्पत्तो'ति
पुब्बयोगो एत्थ पटिबुज्झितावो एका उत्तरकालिका चीनदेसिया परम्परा
भगवतो महापरिनिब्बानसमये तस्स मातरं मायादेवि पि अनुस्सरति ।
अयं परम्परा वदति यदा भगवतो सरीरं चित्तके आरोपितं अहु तदा
अनुरुद्धत्थेरो भगवतो महिद्धिको भिक्खुसावको मनोमयेन कायेन तावति
देवलोकं गन्त्वा भगवतो महापरिनिब्बानपवत्ति तस्स मातुया मायादेविया
आरोचेसि, च तदेव मनुस्सलोकधातुं उपसङ्कमिन्त्वा कुसिनारं आगन्त्वा
नेहासे मल्लानं सालवनस्स उषरि ति कालङ्कतं सकं पुत्त तस्स पत्तचीवरं
चापि दिस्वा अधीरा परोदी'ति । एतं सल्लक्खणीयं अभिञ्जातो 'यूआन्
चुआङ् नामको चीनदेसियो भिक्खुपरियटको पि कुसिनारायं (कुशीनगरे)
तं ठानं एकेन थूपेन लक्खितं अद्दस यत्थ तस्स वण्णनानुसारेन बुद्धमाता
अत्तनो पुत्तस्स हिताय परिदेवि विलपी'ति । उत्तरि एतं तच्छं पि
सल्लक्खणीयं कानि चि परमानि उक्कट्टानि अभिक्कन्तानि उत्तमानि येव
तानि चीनजापानदेसियानि लिक्कम्मामानि सन्ति यानि चित्तके आरोपितं
सकं तुत्तं दिस्वा मायादेवि रोदन्ति दस्सेन्ती'ति । नेव पन पालियं
साट्ठकथायं न सोगतसक्कतगन्थेसु एतस्स तच्छस्स काचि वण्णना
उपलब्धति । अपि च यदा पुब्बे दुक्करकारिकं करोन्तो अधिमत्तकसिमानं

सिरसा वन्दि । तं पिट्ठितो पिट्ठितो अनुब्रन्धन्ता ते यथावुत्ता पञ्च-
सतमत्ता तस्स सद्धि विहारिका भिक्खू पि एकमेका भगवतो सरीरं
पदक्खिणं कत्वा तस्स पादे वन्दिंसु । एवं वन्दिते येव आयस्मता महा-
कस्सपेन तस्स सद्धिञ्चरेहि भिक्खूहि चापि भगवतो सरीरे, सयमेव
भगवतो चित्तको पज्जलि । एवं भगवतो सरीरस्स अग्गिकिच्चं
जातं । यं अहोसि छवी'ति वा चम्म'ति वा मंस'ति वा न्हारु'ति वा
लसिका'ति वा, तस्स नेव छारिका पञ्जायित्थ न नमसि, अपि च
सरीरानेव अवसिस्सिंसु । कोसिनारका मल्ला सब्बगन्धोदकेन भग-
वतो चित्तकं निब्बापेन्ति ।

एवं महापरिनिब्बानतो सत्तमे दिवसे तस्स भगवतो सरीरं
झापितं, तस्स अञ्जि किच्चं कारितं अहू'ति ।

अधुना मागधो राजा अजातसत्तु भगवतो महापरिनिब्बान
पर्वत्ति सुणि । सो कोसिनारकानं मल्लानं सन्तिके दूतं पाहेसि—
“भगवा पि खत्तियो, अहं पि खत्तियो । अहं पि अरहामि भगवतो
सरीरानं भागं । अहं पि भगवतो सरीरानं थूपञ्च महञ्च करिस्सा-
मी”ति । एवं अनुपुब्बेन वेसालिका लिच्छवी पि, कापिलवत्थवा
सक्या पि, अल्लकप्पका बुलयो पि, रामगामका कोलिया पि, पावे-
य्यका मल्ला पि, वेठदीपको अञ्जतरो ब्राह्मणो चा पी'ति सब्बे पेटे
जना कोसिनारकानं मल्लानं सन्तिकं दूते पाहेसुं—“मयं पि भगवतो
सरीरानं थूपञ्च महञ्च करिस्सामा”ति । कोसिनारका मल्ला पन
अवोचुं, “भगवा अम्हाकं गामक्खत्ते परिनिब्बुतो । न मयं दस्साम
भगवतो सरीरानं भागं”ति । एवं कलहविवादो उप्पन्नो ।

पत्तो बोधिसत्तो एक दिवसं विसञ्जीभूतो चङ्कमनभूमियं पपत्ति. येव तदा
अवस्सं 'ललित विस्तरे' सक्कतगन्थे व्याहृटा परम्परा मायादेवि अनुस्सर
ति, तं च सकं पुत्तं उपसङ्कमन्ति पि दस्सेती'ति पसङ्गो अम्हेहि पुब्बे दुत्तिये
परिच्छेदे वर्णिणत्तं ।

अट्टमत्ता एतं तस्स वचनं सम्पटिच्छिंसु दोणं ब्राह्मणं येव च एवं पत्थेसुं, “तेन हि, ब्राह्मण, त्वं येव भगवतो सरीरानि अट्टधा समं सुविभत्तं विभजाही”ति

एवं तेहि सङ्खेहि गणेहि समनुञ्जातो दोणो ब्राह्मणो भगवतो धातुयो अट्टधा सयं भाजेसि एकमेकं च तेसं सङ्खानं गणानं अदासि ।

दोणेन ब्राह्मणेन इदं धातु विभजनं भगवतो महापरिनिब्बानतो वीसतिमे दिवसे कतं जेट्टमासस्स सुक्कपक्खस्स पञ्चमियं”ति ।⁶²

ततो परं यस्मिं धातुभाजने कुम्भे भगवतो धातुयो निक्खित्ता अहेसुं तं सयं अत्तनो हिताय याचन्तो दोणो ब्राह्मणो ते सङ्खे गणे एवं पत्थेसि, “इमं मे भोन्तो कुम्भं ददन्तु । अहं पि कुम्भस्स थूपञ्च महञ्च करिस्सामी”ति । पसन्नमानसा ते तस्स अदंसु तं कुम्भं ।

अथ किञ्चि विलम्बेन, किञ्चि चिरायित्वा, यथावुत्तनयेन भगवतो सरीरधातु विभजनतो पच्छा, पिप्पलिवनिया (पिप्पलिवनिया) मोरिया पि “भगवा किर कुसिनारायं परिनिब्बुतो”ति पवर्त्ति सुत्वा दूते पाहेसुं, “अरहाम मयं पि भगवतो सरीरानं भागं मयं पि भगवतो सरीरानं थूपञ्च महञ्च करिस्सामा”ति । अपि च भगवतो सरीरधातुयो तदा उपरि वुत्तनयेन पगेव भाजिता अहेसुं । तस्मा ते एवं विञ्जापिता अहेसुं, “नत्थि भगवतो सरीरानं भागो । विभत्तानि भगवतो सरीरानि । इतो अङ्गारं हरथा”ति । तस्मा ते चित्तकट्टाना अङ्गारमेव हरिसु ।⁶³

62 धातु विभजनं करोन्तो दोणो ब्राह्मणो ‘नागाजु’नीकोण्डे’ आलिखितो अत्थि ।

63. अपि च महायानिके ‘महापरिनिर्वाण सूत्रे’ (मूल सक्कत रूपेण विनट्टे अपि च ‘चीन’ देसिय भासायं परिवत्तन वसेन लद्धे) वुत्तं पिप्पलिवनितिया नाम नगरस्स वासी पिप्पलायनो नाम ब्राह्मणमाणवो भगवतो सरीरधातु वसेन अङ्गारे लभि सो येव च तेसं थूपं कारेसी’ति । एवं पिप्पलिवनियानं (पिप्पलिवनियानं) मोरियानं ठाने एत्थ पिप्पलायनस्स नाम ब्राह्मणमाणवस्स नामनिद्देसो अत्थि ।

यथावुत्तनयेन लद्धेसु तस्स भगवतो सरीरभागेसु तेहि तेहि जनेहि सङ्घेहि गणेहि न चिरस्सं थूपा सण्ठापिता, सेय्यथीदं राजा मागधो अजातसत्तु राजगहे नगरे भगवतो सरीरानं महा पूजा पुव्वकं थूपं कारेसि;⁶⁴ एवं वेसालिका लिच्छवी वेसालियं, कापिलवत्थवा सक्कया कपिलवत्थुस्मिं, अल्लकप्पका बूलयो अल्लकप्पे,⁶⁵ रामगामका कोलिया रामगामे⁶⁶, वेठदीपको ब्राह्मणो वेठदीपे,⁶⁷ पावेय्यका

64. 'फा-ह्यान्' रञ्जा अजातसत्तुना मापितस्स अभिनव राजगहनगरस्स बहि पच्छिमद्वारं एकं उगगत मनुञ्जं थूपं अहस, सो च वदति अयं हि रञ्जा अजातसत्तुना भगवतो धातूनं लद्ध भागे कारितो थूपो अहोसी'ति । 'यूआन्-चुआङ्' पन करण्ड वेणु वनस्स' (यदिदं वेळुवनस्सेव) समीपे एकं थूपं अहस यो हि तस्स वणिणितानुसारेण रञ्जा अजातसत्तुना भगवतो धातूनं सकभागे कारितो थूपो अहोसी'ति । दट्टुवा उत्तरि रञ्जा अजातसत्तुना धातुनिधानकारापनवण्णना पि ।

65. अल्लकप्पं नाम बुलीनं जनानं नगरं पदेसो चापि अहु, अपि च तमारब्भ किञ्चि निच्छयाकारेण वत्तुं न वट्ठति, ठपेट्वा इमं तच्छं यदिदं बुलीनं गणरज्जं दसयोजनमत्तं वित्थतं अहु, अल्लकप्पं नगरं च वेठ दीपस्स नाम ठानस्स आसन्ने येव अहोसी'ति । 'धम्मपदट्टकथायं' (उदेनवत्थुस्मिह) वृत्तं अल्लकप्परट्ठे अल्लकप्पराराजा नाम वेठ दीपे च वेठदीपक राजा नामा'ति इमे द्वे दहरकालतो पट्टाय सहायका एकाचरियकुले च उगगहित सिप्पा अहेसुं'ति । सल्लक्खणीयवसेन महायानिके 'महापरिनिर्वाण सूत्रे' अल्लकप्पकं वृत्तं 'चलकल्पकं'ति, बूलयो च वृत्ता 'बुलका'ति ।

66. अन्हेहि पुव्वे चतुत्थे परिच्छेदे साकियकोलियानं इतिहासपसङ्गे वृत्तं यं व्यग्घपज्जं कोलनगरं वा नाम मूल ठानं नगरवसेन रामस्स नाम बाराणसिरञ्जो पुत्ता पतिट्ठापेसुं, तं रामगामो येव भवितुमरहति न च देवदहं निगमो'ति । एतं पन एत्थ दुक्खावहं हि पटिभाति यदिदं परिनिब्बुते भगवति तस्स भगवतो मातुया कुलसन्तकस्स सयं भगवतो चापि ससुरालयस्स देवदहस्स नगरस्स सक्कया वा कोलिया वा तस्स धातुयो पूजनत्थं तासु वा भागं याचितुं नागच्छन्ती'ति । सुप्पबुद्धस्स च देवदत्तस्स च भगवन्तं पटिच्च असब्भं अप्पटिरूपं च वत्तनं अम्हाकं विदितमेव । साधारणतो पि देवदहस्स नगरस्स सक्कया (ये हि उत्तरकालिके पालि साहिच्चे

मल्ला पावायं, कोसिनारका च मल्ला कुसिनारायं भगवतो धातूनं पूजं च महं च कत्वा तासु यथासकं थूपे कारेसुं । एवं इमे अट्ठ थूपा भगवतो सरीरानं भागेसु तदा सण्ठापिता अहेसुं । दोणो पि ब्राह्मणो कुम्भस्स थूपञ्च महञ्च अकासि । तेन सण्ठापितो थूपो कुम्भ थूपो^{१४} । समञ्जातो नवमो थूपो अहु । एवं

कोलिया'ति वुच्चन्ति) भगवता बुद्धेन सब्बेहि कापिलनत्थवेहि सक्केहि चापि कुपिता अनत्तमना अहेसुं'ति रोहिणिया उदकं भारब्भ तेसं कलह विवादे अम्हेहि पुब्बे दिट्ठमेव ।

तस्मा देवदह नगरस्स सकयानं वा कोलियानं वा एतस्मिं समये न आगमनं पटिबुज्झितुं सक्का । सुप्पबुद्धो च देवदत्तो च पन एतस्मिं समये कालङ्कता हि अहेसुं'ति पि जातं । यथाकथञ्चि, रामगामका कोलिया धातुसु भागं गण्हन्ति ते च सकभागस्स धातूनं रामगामे थूपं कारेन्ति । अस्मिञ्जेव थूपे निघापितो धातुभागो पच्छा नागेहि नागलोकं नीतो अहु यमारब्भ 'सुमङ्गल विलासियं' (महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनायं) वुत्तं, "रामगामे पन धातुयो नागा पटिगण्हिंसु"ति । ततो परं अयमेव धातुभागो अनागते अद्धाने लङ्कादीपं नीतो अहु तत्थ च वट्टगामणिना अभयेन नाम सीहळराजेन अनुराधपुरे नगरे 'महाथूपे' निघापितो'ति एतस्स तच्छस्स इतिहासो अत्थि ।

७७. अम्हेहि पुब्बे अल्लकप्पकानं बुलीनं पसङ्गे वुत्तं अल्लकप्पं च वेठदीपो चा'ति रट्ठानि कदाचि पटिविस्सकानि येव अहेसुं'ति । अल्लकप्पेन सदिसं पन वेठ दीपं पि एतरहि सञ्जानितुं न सुकरं । केचि मञ्जन्ति 'विहार' रज्जे 'चम्पारन' पदेसे 'वेतिया' नाम गामो वेठदीपो'ति । अञ्जे पन 'कुशीनगरं'पि वेद दीप वसेन सञ्जानन्ति । वेठ दीपो 'महापरिनिर्वाण सूत्रे' नाम महायानिके सुत्ते जातो 'विष्णुद्वीपो'ति । 'यूआन् चुआङ्' नामेन चीन देसियेन भिक्खुपरियट्ठकेन अयं थूपो 'महासार'स्स नाम ठानस्स दक्खिणपुरत्थिम दिसा भागे दिट्ठो । सो एतं पि वदति दोणेन ब्राह्मणेन मापितत्ता अयं थूपो तदा 'द्रोण स्तूपो'ति पञ्चायित्था'ति । यथावुत्तं महा-सार' नामकं पन ठानं 'विहार' रज्जस्स 'मसार' नामकं ठानं अत्थि, 'आरा' नगरस्स अविट्ठरे येव । एत्थेव कदाचि दोणेन ब्राह्मणेन कुम्भथूपो सण्ठापितो अभविस्सा'ति मञ्जितुं साधु पटिभाति ।

पिप्फलि वनिया मोरिया पि पिप्फलि वने^{१०} अङ्गारानं थूपं कारेसुं ।
अङ्गारथूपो'ति ज्ञातो अयं दसमो थूपो अहु । एवं साकल्येन इमे दस
थूपा अचिर परिनिव्वुते भगवति सम्मा सम्बुद्धे तस्स सरीरधातूसु
.. पिता अहेसुं । इमेसु अहु थूपा भगवतो सरीरधातूसु कारिता
अहेसुं एको कम्भे कारितो अहु, एको च अङ्गारेसू'ति ।

अथ महाकस्सपत्थेरो अचिर परिनिव्वुते भगवति येव, अपि च
यथावृत्तानं दसन्नं थूपानं कारापना पच्छा, धातूनं अन्तरायं दिस्वा
राजानं अजातसत्तुं उपसङ्गमि तं च आह, "महाराज ! एकं धातु
निधानं कातुं वट्टती"ति । तदा राजा अजातसत्तु एवं सञ्जापितो

68. 'फा-ह्यान' नामकेन चीनदेसियेन भिक्खुपरियटकेन तम्हा उत्तरि काले च
'यूआन्-चुआङ्' नामकेन चीन देसियेन भिक्खुना परियटकेन पि अङ्गार-
थूपो पिप्फलि वने दिट्ठो । अपि च एतस्स वत्तमाना ठिति न निच्छिता ।
एकच्चे मञ्ज्रन्ति 'गोरखपुर' पदेसे वत्तमानकस्स 'उपधोलिया' नामकस्स
गामस्स आसन्ने यं उन्नतं उगगतं वालुकामयं ठानं अत्थि, तदेव पिप्फलि-
वनं'ति । अपरे पन वदन्ति 'वस्ती' पदेसे 'पिपरहवा' नाम गामो हि
पिप्फलि वनं'ति । अपि च तुलनीया पुट्ठे चतुत्थे परिच्छेदे सक्केसु भगवतो
विहारवण्णनापसङ्गे विड्ढभेन कापिलवत्थ वानं सक्क्यानं विनासना पच्छा
केसञ्चि सक्क्यानं हिमवन्तं पलायनस्स तत्थ च तेहि मोरिय नगरवसेन
नवकपिल वत्थुनगरमापनस्स वण्णना पि ।

69. पालि-अट्ठकथानं चेव 'वंस' गन्थानं च वण्णनानुसारेण धम्मराजा असोको
चतुरासीतिधम्मराजिका विहारसहस्समेव चतुरासीति चेतियसहस्सानि
येव वा कारापेसि, अपि च 'दिव्यावदाने' सोगत सक्कतगन्थे केवलं वुत्तं
'रञ्जा असोकेन चतुरासीति धम्मराजिका सहस्सं पतिट्ठापितं'ति एत्थ च
पसङ्गेन अत्थो संयोजितो होति 'चतुरासीति धम्मराजिका 'थूप' सहस्सं
पतिट्ठापेसी'ति । एतासु उभोसु वण्णनासु यथातथं न कोचि भेदो अत्थि
यतो तेन रञ्जा भगवतो यथावृत्ता धातू थूपेसु येव निधापिता परितो च
ते थूपे विहार सङ्घाता भिक्खूनं आवासा कारिता अहेसुं'ति । तस्मा
चतुरासीति सहस्सानि थूपा वा भवेय्युं, चेतियानि वा भवेय्युं, विहारा वा
भवेय्युं'ति कोचि सल्लक्खपरियो भेदो एत्थ नत्थि ।

अनुसिद्धो भगवतो सरीर धातुसु सण्ठापितेसु यथावुत्तेसु अट्टसु थूपेसु ठपेत्वा रामगामे ठपितं थूपं, सत्तहि, सेय्यथीदं सयं राजगहे सण्ठा-
पिता थूपा, वेसालियं सण्ठापिता थूपा, कपिलवत्थुस्मिं सण्ठापिता
थूपा, अल्लकप्पे सण्ठापिता थूपा, रामगामे सण्ठापिता थूपा, वेददीपे
सण्ठापिता थूपा, पावायं सण्ठापिता थूपा, कुसिनारायं च सण्ठापिता
थूपा'ति इमेसु सत्तसु नगरेसु सण्ठापितेहि थूपेहि भगवतो सरीरधातुयो
आहरापेत्वा एकस्सिं ठाने धातुनिधानं अकासि यदिदं 'थूपवंसे' वुत्त-
नयेन 'राजगहस्स पाचीनदक्खिणदिसा भागे' एता सव्वा धातुयो
संहरित्वा एकज्झं कत्वा ठपेसी'ति । कथं पन रामगामे ठपित थूपा
धातुयो नाहरि ? 'वंस' गन्थेसु सङ्खित्तेन चैव वित्थारेन च एतस्स
कारणानि दिन्नानि । एतं आरब्भ अम्हेहि एत्थेव रामगामके कोलि-
येहि रामगामे कारितं थूपं निस्साय अधोलिपियं किञ्चि वुत्तं तं च
तत्थ दट्ठव्वं । अपि च 'थूपवंसे' सङ्खित्तेन एतं आरब्भ यं वुत्तं सल्ल-
क्खणीयमेव अत्थि, सेय्यथीदं, "रामगामे पन धातुयो नागा गण्हंसु ।
तेसं अन्तरायो नत्थि । अनागते लङ्कादीपे महाविहारि महाचेतियम्हि
निघीयिस्सन्ती'ति ता नाहरित्था"ति । कथञ्चि पि, यथावुत्तं धातु-
विधानं रञ्जा अजातसत्तुना राजगहस्स पाचीनदक्खिण दिसाभागे
कारितं अहू'ति सुविच्छित्तमेव इतिहासिकं तच्छं अत्थि ।

अनागते अद्धाने तथागतस्स 'सारीरिका धातुयो पुन विभाजन
वसेन वित्थारिता पि बहुजन हिताय तेसु तेसु जनपद पदेसेसु राज-
धानीसु नगरनिगमगामेसु च तासु विहारा पि कारिता, चेतियानि
पि कारि तानि । एवं नाना देसप्पदेस जनानं सम्पसादाय पच्चन्ति-
मेसु जनपदेसु वेरज्जकेसु रट्ठेसु चापि भगवतो धातुसु थूपा सण्ठापित
पच्छिमा जनता तस्स भगवतो सति करेय्य अत्तनो हिताय सुखाय
तं भगवन्तं नमक्करेय्य पूजेय्य चापी'ति ।

रञ्जा धम्मासोकेन तस्स भगवतो सरीरधातुयो सल्लक्खणीय
वसेन वित्थारिता, सो च राजा उपरि वण्णिता राजगहनगरस्स

‘सुमङ्गल विलासिनियं’ (निदान कथायं) वुत्तनयेन भगवतो महापरिनिब्बानतो वीसतिमे दिवसे तस्स धातुयो भाजयिसु जेट्ठ मूल सुक्क पक्ख पञ्चमियं’ति ।

ततो परं पुनर्दिवसे यदिदं यथावुत्तनिदानानुसारेण हि भगवतो तथागतस्स परिनिब्बानदिवसतो एक वीसतिमे दिवसे महाकस्सपत्थेरो भगवतो दायादो पुत्तो बुद्धचीवर धरो धम्मसङ्गहत्थाय कम्मवाचं अकासि आनन्दकारणा च एकेन ऊने पञ्चसतमत्ते भिक्खू बुद्धसासन सङ्गहत्थाय उच्चिनि आनन्दस्स अरहत्तप्पति आगमय मानो तस्स च ओकासं दातुकामो, यदा आनन्दो अरहत्तं पापुणस्सति तदा भिक्खूनं अनुमतिया तं गहेस्सामि धम्मसङ्गहे ठानं दस्सामी’ति चिन्तयमानो सो हि सङ्घत्थेरो महाकस्सपो तदा यथावुत्तानं एकेन ऊनानं पञ्चसतमत्तानं भिक्खूनं अत्तना उच्चिनितानं चत्तालीस दिवसानं ओकासं अदासि यावञ्चिदं करणीयानि किच्चानि तीरेतुं अञ्जं वा पालिबोधुपच्छेदं कातुं अन्तराये पटिविनोदापेतुं ततो परं च राजगहे वस्सा वासत्थाय धम्मसङ्गहत्थाय सन्नपतितुं’ति । सो ते अभासि, “आवुसो इदानि तुम्हाकं चत्तालीसदिवसा ओकासो । ततो परं अयं नाम नो पळिबोधो अत्थी’ति वत्तुं न लब्भा । तस्मा एत्थन्तरे यस्स रोगपळिबोधो वा अञ्जो वा पळिबोधो .. “सो तं पळिबोधं छिन्दित्वा तं करणीयं करोतू’ति । एवं अनुसिट्ठा आणापिता ते सब्बे भिक्खू सकसकवासट्ठानानि गच्छन्ति करणीयानि किच्चानि तीरेतुं ततो परं च राजगहे सन्नपतितुं’ति ।

अथ तेसं यथावुत्तानं चत्तालीसतिया दिवसानं अच्चयेन सब्बे पि भिक्खू राजगहे सन्नपतन्ति । तत्थ ते आसाल्हि पुण्णमाय उपोसथं कत्वा सावणमासस्स पाटिपदे वस्सं उपगच्छन्ति । अपि च वस्सानं पठमो मासो सावणमासो विहार पटिसङ्खरणे खेपितो अहु । तस्मा वस्सानं दुतिये मासे यदिदं बुद्धस्स भगवतो परिनिब्बुतस्स तिण्णं मासानं अच्चयेन चतुत्थे (पोट्टपाद--) मासे च सम्पत्ते, दुतिये दिवसे,

पाचीन दक्खिण दिसाभागे रञ्ज्रा अजातसत्तुना सण्ठापिता धातु-
निधाना धातुयो गाहापेत्वा वित्थारेत्वा जम्बुदीपे चतुरासीतिय
चेतिय सहस्सेसु पतिट्ठापेसि । सम्मा सम्बुद्ध देसितानं चतुरासीति
मत्तानं धम्मक्खन्ध सहस्सानं पच्चेकं एकेक विहारेन पूजेतुकामो सो
सकलजम्बुदीपे आसमुद्दाय पठवियं गन्धार विसया पट्ठाय याव^{१०}

70. भगवतो चतूसु दाठाधातूसु एका दाठा कालिङ्गरञ्जो विजिते नीता
अहू'ति 'महापरिनिब्बानमुत्तेन' विदितं होति । वुत्तं तत्थ "कालिङ्ग
रञ्जो विजिते पुनेकं"ति । 'बुद्धवंसे' पि एतं तच्छं सम्पटिच्छित्तं, "एका
दाठा कालिङ्गराजिनो"ति एवं एका तस्स भगवतो दाठाधातु गन्धार रट्ठ
पि आहूटा तत्थ च पूजिता अहु । तं आरब्ध 'महापरिनिब्बानमुत्ते' येव
"वुत्तं, "एका पन गन्धार पुरे महीयती"ति', एवं च 'बुद्धवंसे पि वुत्तं,
"एका गन्धार विसये"ति । एतं सल्लक्खणीयं 'फा-ह्यान' नाम चीन
देसियो परियट्ठको पि गन्धारतो दक्खिणपच्छिमेन नगरहारे नाम ठाने
यदिदं वत्तमानक अफगानिस्तान रज्जे 'जलोलापद' नामके ठाने अञ्जतर-
स्मिं चेतिये भगवतो दाठाधातुं पूजियमानं अहस'ति । एवं ततो परं
'यूआन् चुआङ्' पि कस्मीरेसु अञ्जतरस्मिं थूपे निष्ठापित भगवतो दन्त-
धातुं पूजियमानं अहस । भगवतो ततियं दाठाधातुं आरब्ध 'महापरि-
निब्बानमुत्ते' वुत्तं "एका पि दाठा तिदिवेहि पूजिता"ति । 'महावंसे'
(सत्तरसमे परिच्छेदे) चेव 'समन्तपासादिकायं' (वाहिर निदान कथायं)
च वण्णितनयेन अयं भगवतो दक्खिणा दाठाधातु अहु या सक्केन देवान-
मिन्देन पूजिता अहू'ति । भगवतो चतुत्थं दाठाधातुं आरब्ध 'महापरि-
निब्बानमुत्ते' वुत्तं, "एकं पन नागराजा महेन्ती"ति । एवं चतस्सन्नं
एतासं भगवतो दाठाधातूनं तत्थ-तत्थ पूजितानं एसो निद्देसो विज्जति ।
यथावुत्ता ये पन दाठाधातु कालिङ्गरञ्जो विजिते नीता तत्थ च पूजिता
अहु, सा भगवतो वामा दाठाधातु अहू'ति 'वंस' गन्धेहि पाकटं होति ।
अस्सा धातुया वित्थारेन इतिहासो पि उपलब्धति, सेय्यथीदं—'दाठाधातु-
वंसे' वण्णितनयेन खेमो नाम अञ्जतरो अरहा भिक्खु भगवतो वामं दाठा-
धातुं गहेत्वा कालिङ्गरट्ठं गतो तत्थ च सो तं तस्स रट्ठस्स ब्रह्मदत्तस्स
नाम रञ्जो अदासि । सो राजा तं पूजेसि, ततो परं च तस्स कुलवंसे

कालिङ्गरट्टा हीनोक्कट्टमज्झिमेस्सु नगरेसु चतुरासीतिधम्मराजिका विहारसहस्सं, पतिट्ठापेसी'ति सुविदितं तच्छं 'सुमङ्गल विलासिनी'—'महावंस' 'थूपवंसा' दिसु सम्बहुलेस्सु अनुपालि निदानेसु, 'दिव्यावदानादिसु सोगतसक्कत गन्थेसु, 'चीन' देसिय परियटक यात्रा वुत्तन्तेसु चापि वणिणतं ।

एवं तस्स भगवतो दाठाधातु⁷¹ दक्खिणक्खकधातु,⁷² केसधातु,

पच्चाजातेहि पवेणीपालकेहि अञ्जेहि राजूहि पि तस्स पुत्तपुत्तकादीहि सा महन्तेन सक्कारेन अनुच्छविकाय पटिरूपाय च पूजाय पूजिता । अनुपुब्बेन पन काले गच्छन्ते गुहसीवस्स नाम कालिङ्गरट्टं उपसङ्कमि तत्थ च एतस्स राजकुमारस्स बुद्धे भगवति पीतिञ्च पसादञ्च दिस्वा राजा गुहसीवो तस्स सकं हेममालं नाम कञ्जं अदासि ते च दम्पती तं धातु आदाय नावाय लङ्कादीपं आगमिसु । एतस्मिं समये सीहळदेसे सिरिमेघ वण्णो नाम राजा इस्सरिय कारेसि बुद्ध संवच्छरे दसमे सतके, किट्ठिये संवच्छरे चतुत्थे-पञ्चमे सतके'ति । एतेन रञ्जा अयं दाठा दातु अनुराध पुरे नगरे धम्म चक्कसङ्घाते पासादे दाठाधातुधरे निधापिता'ति इतिहासो 'चूळवंसे' 'पाठाधातुवंसे' चापि वणिणतो । एतरहि अयमेव दाठाधातु सिरिलङ्कायं 'काण्डी' सङ्घाते नगरे पूजिता महिता होति । 'सासनवंसे' वुत्तं भगवतो परिनिब्बानकाले गवम्पतिथेरो चित्तकट्टानतो तेत्तिस दन्ते गहेत्वा मरम्मरट्टे सुधम्मपुरं आनेत्वा तेत्तिस चेतियानि पतिट्ठापेसी'ति ।

71. एवमक्खायति धातुविभजन समये दोणो ब्राह्मणो भगवतो दक्खिणक्खक धातुं सकवेढ्ढने पटिच्छादेसि, तं च सक्को देवानमिन्दो तम्हा गण्हि तावत्तिसदेवलोके च चूळामणिचेतिये तं निधापेसी'ति । अनागते अद्धाने पन यदा महामहिन्दत्थेरो सुमनं नाम सामणेरं भगवतो सरीर धातुयो आहरणत्थाय धम्मासोकस्स रञ्जो सन्तिकं पेसेसि, तदा सो सामणेरो पुप्फपुरं गन्त्वा, सब्बं यथावुत्तं पवत्ति अत्वा, ततो तावत्तिस देवलोकं गन्त्वा, तत्थ सक्कं देवानमिन्दं याचित्वा, तम्हा भगवतो दक्खिणक्खक धातुं लभित्वा, ततो लङ्कादीपं पच्चागच्छि, तत्थ च देवानम्पियत्तिस्सेन नाम अभिञ्जातेन यस्सिस्सिना लङ्काधिराजेन सा धातु बुद्धसंवच्छरे ततिये सतके (किट्ठियसंवच्छरा पुब्बे ततिमे सतके'ति) अनुराधपुरे नगरे थूपा रामे

नळाट धातु'ति' १० एवमादियो सरीरधातुयो तत्थ-तत्थ पूजिता तासु

निधापिता ति इतिहासो अट्टकथासु चैव 'वंस' गन्थेसु च अत्थि । एवं अयं भगवतो दक्खिणक्खकधातु पुब्बे तिदिवे सक्केन देवानमिन्देन उपरि वणिणतनयेन पूजिता अहु, तिदिवा येव लोका च सा महामहिन्दत्थेरेन जम्बुदीपं पेसितेन सुमनेन नाम सामणेरेन लङ्कादीपं आनीता अहू'ति इतिहासो अत्थि । अपि च 'महावंसे' (पठमे परिच्छेदे) आगतवण्णनाय विदितं होति धम्मसेनापतिस्स सारिपुत्तस्स सरभू नाम अञ्जतरो सद्धि विहारिको भिक्खु परिनिब्बुते भगवति सम्मा सम्बुद्धे तस्स चित्तकतो जीवट्ठि आदाय लङ्कादीपं गतो, तत्थ च सो महियङ्गन थूपट्टाने तस्सा द्वादसहत्थमतं उच्चं चेतियं कारापेसि, यं हि पच्छा राजा दुट्टगामणी वड्ढेत्ता असीतिहत्थुच्चं कारेसी'ति ।

72. भगवतो केसधातु अम्बसामणेरेन सिलाकालेन नाम भिक्खुना बुद्धसंवच्छरे द्वादसमे सतके (किट्ठिमे संवच्छरे छट्ठे सतके'ति) जम्बुदीपा लङ्कादीपं नीता तत्थ च तस्सा एको थूपो कारितो अहू'ति इतिहासो 'चूलवंसे' वणिणतो । अपि च तुलनीयं पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे तपस्सुभल्लिकानं वाणिजानं पकरणं, तत्थ च विसेसतो दट्ठ्वा 'महावस्तु' अवदानं निस्साय उत्तरापथेसु 'शिलुक्षे' नाम अधिट्टाने भगवतो केसथूपसण्ठापनस्स, 'वालुक्षे' नाम नगरे च तस्स भगवतो नरवधातुया नरवथूप सण्ठापनवण्णना पि, एवं उत्तरि अट्टमे परिच्छेदे ओलोकेतब्बं तवस्सुभल्लिकानं वत्थुं पि । एवं दट्ठ्वा पुब्बे चतुत्थे परिच्छेदे येव भगवतो पठमलङ्कागमनवण्णना पसङ्गे सुमन कूट पव्वटे अधिमत्थस्स महासुवनस्स नाम देवस्स-पूजनीय वत्थुं याचन्तस्स भगवता पाणिमत्तकेसदानवण्णना तेन च देवेन महियङ्गन थूपट्टाने तेसं केसानं इन्दनीलथूपकारापन वण्णना पि, एवं च ('सासनवंस' निस्साय) भगवतो बोधितो अट्टमे मस्सेरामञ्जरट्ठे सुधम्मपुरं आकासेन गमनवण्णनत्थाय तत्थ च अत्तनो दस्सनत्थाय आगतानं छन्नं तापसानं छकेसधातुदानवण्णनत्थाय दट्ठ्वा उत्तरि अट्टमे परिच्छेदे गवम्पत्तिथेरवत्थु पि ।

73. अस्सा धातुया इतिहासो 'नळाटधातुवंसे' नाम 'वंस' गन्थे आगतनयेन वेदितब्बो ।

च चेतियानि कारितानि । भगवतो अंगुलीधातु कदाचि रञ्जो असो-
कस्स काले 'चीन' देसं नीता तत्थ च तस्सा चेतियं कारितं'ति चीन
देसे, कतेहि गवेसन किच्चेहि पाकटं होति । अपि च तस्स भगवतो
परिभुत्ता पत्त चीवर निसीदनादिका परिकखारा पि पच्चन्तिमेसु
देसेसु विदेसेसु चापि पूजिता । नाना देसपसादत्थाय सद्धम्मस्स चिर-
ट्टितत्थाय च तेसु चेतियानि पि तत्थ-तत्थ कारितानि । सब्बं पेतं
बुद्धसासनवंसगन्थेसु वित्थारेन वणिणतं ।⁷⁴

74. कोचि पन निद्देसो सङ्खित्तेन एत्थापि कातब्बो, सेय्यथीदं—'बुद्धवंसे'
वणिणतनयेन भगवतो पत्तञ्च चीवरञ्च वजिरायं नाम नगरे अहोसि ।
अपि च 'महावंस'-थूवंसं' गन्थेहि पाकटं होति अनागते अद्धाने सम्मा-
सम्बुद्ध भुत्त पत्तं पुप्फपुरे (पाटलिपुत्ते) रञ्जो धम्मसोकस्स सन्तिके अहु
यदा च महामहिन्दत्थेरो सुमनं नाम सामणेरं भगवतो सरीर धातुयो
आहरणत्थाय रञ्जो धम्मसोकस्स सन्तिकं पेसेसि तदा सो राजा भगवतो
धातूहि सङ्घि तेन परिभुत्तं पत्तं पि यथावुत्तस्स सामणेरस्स अदासि सो
च सामणेरो भगवतो धातुयो चेव भुत्त पत्तं च आदाय लङ्कादीपं
पच्चागतो यत्थ राजा देवानंपिय तिस्सो तासं धातूनं योजने योजने थूपे
कारेसि तं च सत्थुना भुत्तं पत्तं सो पूजनत्थाय राज पासादे येव कारिते
चेतिये ठेपेसी'ति । वुत्तं पि 'थूपवंसे', "अथ देवानं पियतिस्स राजा
चेतिय पन्वते निहिता सम्मासम्बुद्धभुत्त पत्तं पूरेत्वा आहट धातुयो
हत्थिक्खन्धेन आहारपेत्वा सकल तम्बिपणिदीपे योजने योजने थूपं कारेता
धातुयो पतिट्ठपेसि, भगवतो पत्त, पन राजगहे येव ठेपेत्वा पूजमकासी
ति । 'फा-ह्यान' वाम 'चीन' देसियो भिक्खुपरियट्ठको सक यात्रा वुत्तन्ते
पत्त गन्धाररट्ठे 'पेशावर' नगरे अहु चीवरं च नगरहारे (वत्तमानके
'अफगानिस्तान' रज्जे 'जलालाबाद' नामके नगरे'ति । अञ्जदत्थु, 'थूआन्
चुआङ्' सक यात्रा वुत्तन्ते दस्सेति भगवतो पत्त 'पारस' राजेन पूजितो
अहू'ति । 'बुद्धवंसे' आगताय वण्णनाय अनुसारेण भगवतो निवासनं
कुसघरे (कुसिनारायं ?) पूजितं अहु, पच्चत्थरणं कपिलह्वये (कपिलवत्थु
नगरे), करकं च कायबन्धनं च पाटलिपुत्तनगरे'ति । यथावुत्तनिदाने
('बुद्धवंसे') येव वुत्त चम्पायं नगरे भगवतो उदकसाटिका पूजिता होति,

अचिर परिनिब्बुते भगवति कोसिनारका मल्ला अञ्जे चापि तम्हि भगवति अभिप्पसन्ना मनुस्सा अम्हेहि उपरि दिट्ठनयेन सत्ताहं नच्च गीतादीहि महं उस्सवं करोन्ता तस्स भगवतो सरीरं गन्ध-मालादीहि पूजेसुं ।

परिनिब्बाणतो सत्तमे दिवसे उपरि वण्णित नयेन महाकस्सपत्थे-रेन भगवतो सरीरं ज्ञापितं अहु भगवतो पाद वन्दनाय पच्छा तस्स जग्गि किच्चं कारितं, अहू'ति ।

परिनिब्बाणतो दुतियं सत्ताहं तस्मिं भगवति भत्तिमन्तो जना मल्लादिका मल्लानं सन्थागार सालायं भगवतो धातुयो पूजेसुं । यथावुत्ता महाकस्सपप्पमुखा आनन्देन सहिता पच्चसतमत्ता भिवखू सब्बे अरहन्तो खीणासवा राजगहे वेभारस्स नाम पव्वतस्स उत्तर-पस्से⁷⁵ तिणस्खस्सञ्छन्ने, रमणीयो भूमिभागे सत्तपण्णिलतासञ्छ-न्नाय सत्तपण्णिया नाम गुहाय द्वारे रञ्जा अजातसत्तुना कारापिते परिपुण्णचन्दमण्डलसङ्कासे मण्डपे सन्निपतित्वा यावता अम्हाकं सत्थुनो वचनानि तिट्ठन्ति तावता चिरं अद्धानं लोकरस्स हिताय बुद्ध-

निसीदनं च अवन्तिपुरे रट्ठे'ति । एवं अञ्जेसं पि तेन भगवता परिभुत्तानं परिक्खारानं तत्थ-तत्थ पूजाय तेसं चेतिय कारापनस्स चापि वण्णनायो मागधभासानिबद्धेसु 'वंसे' गन्थेसु सोगतसक्कतनिदानेसु चापि उपलब्धन्ति ।

75. पालि निदानेसु सब्बत्थ पठमधम्मसङ्गीति वण्णनापसङ्गे तस्सा सङ्गीतिया ठाने दिन्नं 'वेभारपस्से' ति वा 'वेभारसेलस्स पस्से'ति वा । अपि च 'महावस्तु'म्हि अवदाने विसदतरवसेन वुत्त, 'पव्वतस्स वेभारवरस्स ('वेहाय'वरस्स) उत्तरस्मि तीरे वर पस्से विविधपादपे सिलातलभूमिया भागे' सा पठमा सङ्गीति सञ्जाता'ति । तस्मा एतं महत्थियं अतिरेक तच्छं अत्थि एत्थ दिन्नं । एतं सल्लक्खणीयं चीन देसिया परियटका पि सत्तपण्णि नाम ग्रहं पठमधम्मसङ्गीतिया ठानं वेभारस्स पच्चतरस्स उत्तर पस्से येव दस्सेन्ती'ति । आधुनिकायं गवेसनाय पि एतं तच्छं सतत्थितं । ता एतं सब्बथा अधिवासनीयमेव ।

सासनं पि ठस्सती'ति कतमनसिकारा तं ब्रह्मचरियं अद्धनियं चिरट्टितिकं कातुकामा बुद्धवचनानि सङ्गायितुमारब्धा । थेरासने निसिन्नेन महाकस्सपेन उपालिं विनयपुच्छाय आनन्दं च धम्मपुच्छाय वसेन सुनिच्छितानं धम्मविनयसङ्घातानं बुद्धवचनानं ते सब्बे भिक्खू तत्थ सन्निपतिता सङ्गायनमकंसु, यदिदं गणसज्झायमकंसु, तं च सङ्गायनं सत्तहि मासेहि निट्ठानं गतं । एवं पाठवसेन सुनिच्छितो सो हि किर बुद्धवचनानं पठमो सङ्गहो तेहि थेरेहि महाकस्सप-उपालि-अनुरुद्धानन्दादीहिबुद्धपुत्तेहि तथागतदस्सीहि तस्स भगवतो सक्खिसावकेहि सब्बेहेव अरहन्तेहि खीणासवेहि कतो थेरवादसघ्खातो परम्पराभतो पिटकत्तयपालिवसेन, नवङ्गवसेन, चतुरासीतिसहसिसप्पभेदधम्मक्खन्धवसेन चापि सुविभत्तो अज्जापि धरति येव, अत्थतो चेव व्यञ्जनेहि च अच्चन्तं पासादिको, बुद्धस्स भगवतो सक्क्यमुनिनो चरियाय चेव धम्मदेसनाय च पच्चयिकतमो लेखो, तस्स भगवतो इतिहासिकं मानुसकं अत्तभावं आजानितुं सब्बुत्तमो उपायो, सब्बथा सद्वहातब्बो, अत्थसम्पन्नो, हेतुपच्चयनिस्सितो, तच्छनिस्सितो, समाधि संवत्तनिको, जाणविरागूपसमसंवत्तनिको, संसारपरिमोचनो, किलेसनिारणो, सत्तानं भावसंसुद्धिकारको, लोके नाना कायिकेहि चेव मानसिकेहि च आबाधेहि फुट्ठानं, रागदोसमोहादीहि दुक्खेहि अदितानं, अभितुन्नानं, आतुरीभूतानं जनानं ब्याधिसोकसल्लहरो, परमत्थरूपो, अज्झत्तचिन्तीनं विसुद्धिकामानं जनानं परमो निधि, इमाय सकलाय लोकधातुया व महन्ती सिरि विभूति सम्पत्ति चापी'ति ।

सत्तमो परिच्छेदो समतो

पञ्चमो भागो निट्ठितो ।

ग्रन्थकार-परिचयः

स्वर्गीयस्य भरतसिंहोपाध्यायस्य जन्म आगरा-जनपदे नागऊ-नामके ग्रामे अगस्तमासस्य प्रथमे दिवसे 1915तमे ख्रिष्टीये संवत्सरे अभवत् । छात्ररूपेण कुशाग्रबुद्धिना तेन यथासमयं क्रमेण बी० ए०, एम० ए०, पी० एच्० डी० नाम्नीं परीक्षां सम्यक् समुत्तीर्य वरौतस्थे (उत्तरप्रदेश दिगम्बर जैन कालेजे (महाविद्यालये) अध्यापनं प्रारब्धम् । कालान्तरे स दिल्लीविश्वविद्यालयस्थे हिन्दूकालेजे (महाविद्यालये) वरिष्ठ-व्याख्यातृपदे नियुक्तः ।

उपाध्यायेन भरतसिंहेन बहवः ग्रन्थाः लिखिताः । तेषु केचित् प्रकाशिताः केचिच्च अप्रकाशिता । तस्य प्रकाशितेषु ग्रन्थेषु प्रमुखास्तु एते एव—

1. पालि साहित्य का इतिहास प्रथमं वारं 1951 तमे वर्षे, चतुर्थं (हिन्द्यां), संस्करणं 1989 तमे वर्षे, इलाहाबाद-स्थेन साहित्यसम्मेलनेन प्रकाशितम् ।
2. बौद्धदर्शनं तथा अन्य भारतीय प्रथमं वारं 1954 तमे वर्षे, तत्रैव दर्शनं (हिन्द्यां) (द्वौ भागौ) प्रकाशितम् ।
3. बुद्धकालीन भारतीय भूगोलः प्रथमं वारं 1961 तमे वर्षे, तत्रैव (हिन्द्यां) प्रकाशितम् ।

उपाध्यायः भरतसिंहः न केवलं विद्वान् मनीषी शास्त्र-चिन्तक-श्चैव आसीत्, अपितु स परमसाधकश्चापि अभूत् ।